

OSNOVNI FILOZOFSKI POJMOVI:

- FILOZOFIJA – znanstvenim terminima iskazan nazor o životu i svijetu, disciplina koja proučava najopćenitija (najapstraktnija) pitanja postojanja, naziv nastao od grčkih riječi – *filia* (**ljubav**) + *sofia* (**mudrost**) = **ljubav prema mudrosti**
- glavne filozofske discipline: METAFIZIKA, ANTROPOLOGIJA, GNOSEOLOGIJA, ETIKA, ESTETIKA
- ostale filozofske discipline: FILOZOFIJA POLITIKE, FILOZOFIJA POVIJESTI, SOCIJALNA FILOZOFIJA, FILOZOFIJA ZNANOSTI, FILOZOFIJA JEZIKA, FILOZOFIJA ODGOJA...
- **METAFIZIKA** – ili prva filozofija, prva i najopćenitija filozofska disciplina koja se bavi najapstraktnijim fil. pitanjima, npr. pitanjima bitka, kretanja, slučajnosti i nužnosti, boga, svijeta...
- bavi se onim što je s one strane fizičkog (promjenjivog), tj. onim što pripada bićima po njihovoj biti
- ima poddiscipline – kozmologiju, teologiju i ontologiju, a svojedobno se pod metafizičku poddisciplinu svrstavala i antropologija
 - **KOZMOLOGIJA** – poddisciplina metafizike koja se bavi pitanjima **kozmosa** (uređenog svemira) – prvo razdoblje antičke filozofije je kozmološko razdoblje jer je ovo pitanje na prvom mjestu (od miletske škole do atomista)
 - **KAOS**
 - **LOGOS**
 - **TEOLOGIJA (TEOLOGIKA)** – poddisciplina metafizike koja se bavi pitanjima boga, filozofski govor o bogu
 - javljaju se različita gledišta, npr:
 - teološki **agnosticizam** – ne može se znati postoji li Bog ili ne, i ako da na koji način djeluje, on je nepoznatljiv
 - **deizam** – Bog je umni tvorac svijeta, ali se on ne upliće u daljnji tok svijeta (koji se onda odvija po zakonima prirode)
 - **teizam** – bog je stvorio svijet, upravlja njime, a nalazi se izvan svijeta
 - **panteizam** – bog je u svijetu, bog jest svijet, priroda
 - **ateizam** – negiranje božijeg postojanja – **suvremeni**
 - **ONTOLOGIJA** – ili opće metafizika, najvažnija poddisciplina metafizike koja se bavi bitkom i sličnim pitanjima, progovara o biću kao biću
 - **BITAK** (ARCHE, SUPSTANCIJA) – ono po čemu jest sve što jest, ono zbog čega postoji sve što postoji, bitak daje postojanje, sve što postoji ima bitak (zato postoji), ono što postoji samo po sebi, a sve ostalo postoji po njemu
 - bit bića kao bića
 - **NASTAJANJE**
 - **BIĆE** – (postojeće, bivstvujuće), sve što postoji (nije bitno na koji način – može biti i živo i neživo), sve ono o čemu se može reći da jest, bez obzira na koji način jest
 - **BIT** – (suština, esencija), ono po čemu je nešto baš to što jest, ono zbog čega je nešto baš to, a ne nešto drugo, ono po čemu se neko biće razlikuje od drugoga, osnovne karakteristike nečega
 - ONTOLOŠKE KONCEPCIJE – varijante po pitanju kvantitete bitka:
 - **MONIZAM** – ontološka koncepcija po kojoj postoji samo 1 bitak (sve je nastalo iz jednog izvora) – npr. miletska škola, Spinoza...
 - **DUALIZAM** – ont. koncepcija po kojoj postoje 2 bitka (sve je nastalo iz dva principa, izvora) – npr. Descartes

- **PLURALIZAM** – ont. koncepcija po kojoj postoje više od 2 bitka – mpr. Empedoklo, atomisti, Leibniz...
 - **ONTOLOŠKA GLEDIŠTA** – varijante po pitanju kvalitete bitka:
 - **MATERIJALIZAM** – ontološko gledište koje ističe da je bitak materijalan (npr. voda, atomi, elementi...) – **MATERIJA/tVAR**
 - **PREDMET**
 - **PREDMETNOST**
 - **IDEALIZAM** – ont. gledište koje ističe da je bitak nešto nematerijalno (npr. bog, **ideja**, logos, energija...)
 - objektivni idealizam – čovjek je produkt nematerijalnog bitka, on nije tvorac svijeta (npr. Platon, Schelling...)
 - subjektivni idealizam – svijest je ono primarno, zbilja je idejna tvorba subjekta ili agregat osjeta, bitak ovisi o čovjeku (npr. Berkeley, Fichte...)

- **ANTROPOLOGIJA** – filozofska disciplina koja se bavi čovjekom, tj. traži bit ljudskog bića (što je tipično i specifično ljudsko), filozofija čovjeka
 - često je određenje čovjeka kao **bića slobode** – sloboda kao stvaralaštvo, **odgovornost**, samoodređenje (autonomija), sloboda izbora, sloboda od (ograničenja) ili sloboda za (stvaralaštvo i preuzimanje odgovornosti)

- **ETIKA** – filozofska disciplina koja se bavi podrijetlom, motivima normama i svrhom moralnoga djelovanja i prosuđivanja, filozofija morala
 - **autonomna etika (autonomija morala)** – izvor morala je u samom čovjeku
 - **heteronomna etika** – izvor morala je nešto izvan čovjeka (društvene norme, autoritet, korist, užitak...)
 - **eudajmonizam** – cilj moralnog djelovanja je sreća (blaženstvo) onoga koji djeluju
 - **hedonizam** – cilj moralnog djelovanja je doseganje ugone (užitka) i izbjegavanje neugode (boli)
 - **utilitarizam** – cilj moralnog djelovanja je ostvarivanje koristi (**KORISNOST**) svih koji su djelovanjem zahvaćeni
 - **perfekcionizam** – cilj moralnog djelovanja je usavršavanje, napredak na nekom polju...
 - **dužnost** – nužnost djelovanja iz poštovanja moralnog zakona, odnosno osjećaj obaveznosti da se djeluje onako kako to zahtijeva moralno načelo.
 - **vrlina (krepost)** – stalno usmjeravanje volje na dobro, moralno, čudoredno, dakle, sposobnost pojedinca da valjano djeluje, da se pridržava moralnih načela i vrijednosti

- **ESTETIKA** – fil. disciplina koja se bavi ljepotom i umjetnošću, filozofija lijepoga ili filozofija umjetnosti
 - ispituje bit, uvjete i kriterije stvaranja, doživljavanja i prosuđivanja lijepog, odnosno umjetnosti

- **GNOSEOLOGIJA** – ili spoznajna teorija, fil. disciplina koja se bavi porijeklom, izvjesnosti i dosegom ljudske spoznaje te problemom istine
 - **GNOSEOLOŠKE KONCEPCIJE** – prema odgovoru na pitanje što je izvor spoznaje razlikujemo:
 - **RACIONALIZAM** – gnoseološka koncepcija po kojoj je razum (ratio, um) glavni izvor ljudske spoznaje (npr. Sokrat, Platon, Descartes...) - **MIŠLJENJE**
 - **EMPIRIZAM** – gnos. koncepcija po kojoj je iskustvo glavni izvor ljudske spoznaje (npr. Locke, Hume, Berkeley...)

- SENZUALIZAM – gnos. koncepcija po kojoj su osjetila, T.J. **OPAŽANJE** glavni izvor spoznaje (npr. sofisti, epikurejci...)
- **KRITICIZAM** – Kantova kritička sinteza empirizma i racionalizma po kojoj subjekt spoznaje (čovjek) spoznaji daje oblik (racionalizam), ali objekt spoznaje joj daje sadržaj (empirizam)
- **INTUICIONIZAM** – koncepcija po kojoj je intuicija put do najvažnijih i najdubljih istina (npr. Bergson)
- **IRACIONALIZAM** – zajedničko ime za sve ideje koje izričito niječu primat razuma pri spoznavanju, npr:
 - **MISTICIZAM** – gnos. koncepcija da stanje ekstaze, transa i sl. jedino daje pravi uvid u svijet pa je zato najvažniji izvor spoznaje (npr. Plotin)
 - **VOLUNTARIZAM** – gnos. koncepcija po kojoj je volja glavni izvor spoznaje (npr. Aurelije Augustin, Duns Scot, Schopenhauer, Nietzsche...)
- GNOSEOLOŠKA GLEDIŠTA – razlikuju se s obzirom na pitanje o dosegu (granicama) ljudske spoznaje
 - DOGMATIZAM – moguća je sigurna i potpuna spoznaja
 - SKEPTICIZAM – nije moguće spoznati objektivnu istinu, i/ili istine niti neme
 - **KRITICIZAM** – sinteza dogmatizma i skepticizma – ideja da je spoznaja do neke granice sigurna, ali nakon nje posve nesigurna – često se za takvu ideju koristi i naziv **agnosticizam** = fil. učenje koje niječe mogućnost potpune spoznaje biti svijeta, onog apsolutog, učenje da postoji neprekoračiva granica spoznaje)

1. ANTIČKA FILOZOFIJA

A) KOZMOLOŠKO RAZDOBLJE

- početak filozofske misli
- počinje u 6. st. p. K.
- filozofija se javlja naspram mitu i mitološkom objašnjenju svijeta
- proučava se *fysis* - priroda
- spadaju:
 - i. Miletska škola
 - ii. Pitagorejska škola
 - iii. Heraklit
 - iv. Elejska škola
 - v. Posrednici (Empedoklo i Anaksagora)
 - vi. Atomisti

MILETSKA ŠKOLA – predstavnici: TALES («**otac filozofije**»), jedan od sedam legendarnih grčkih mudraca), ANAKSIMEN, ANAKSIMANDAR

- osnovno pitanje: Što je **arhe** – prauzrok, pratemelj svega, načelo stvari, izvor, početak?
- odgovori: **voda** (Tales), **zrak** (Anaksimen), **apeiron** (Anaksimandar)
- apeiron – nešto beskonačno, kvalitativno neodređeno iz čega je izdvajanjem suprotnosti toplog i hladnog sve nastalo
- ontološka koncepcija: monizam
- ontološko gledište: materijalizam

- svi zastupaju **hilozoizam** – ideju da je svaka stvar prožeta životom, tj. da je sve nastalo od oživljene materije
- tvorci pojma prirode – **fysis**, kao nečeg što uzrokuje jedinstvo svijeta (sve nastalo iz istog arhea)

PITAGOREJSKA ŠKOLA – predstavnici: PITAGORA I FILOLAJ

- Kroton (južna Italija), 6. i 5. st. p. K.
- razmatrajući glazbala uvidjeli da postoji suodnos između duljine žice i visine tona – zaključak: važnost **količinskih odnosa**
- osim u glazbi i u matematici, astronomiji i tehničkim umjećima postoje neke mjere (količinski odnosi) koji se mogu iskazati brojevima
- broj je bit svega
- čitav je svemir **harmonija** i broj - «Sve što se spoznaje ima broj, jer se bez njega ne može ništa ni shvatiti ni spoznati», «Cijeli nebeski svod je sklad i broj»
- osnovna kategorija njihove filozofije – **kvantiteta (kolikoća)**
- zašli u mistiku – broj 10 smatraju savršenim
- u njihovom razlikovanju broja (pojmovnog) i stvari (pojavnog) mnogi vide korjene idealizma

HERAKLIT - Efes (sadašnja Turska), 6. i 5. st. p. K.

- **kretanje** je bit svijeta – sve teče («Panta rei»)
- sve je u neprekidnom procesu promjene (ma kako one možda bile spore ili oku nevidljive), ništa nije statično i nepromjenjivo
- zato je nemoguće imenovati bitak – za simbol praelementa uzima vatru – najbolje dočarava vječno kretanje i kružni tok izmjene stvari
- «Sunce nije samo svaki dan novo nego je uvijek i neprestano novo»
- promjene nastaju jer se odvija borba suprotnosti koje teže **harmoniji** (kao što su sukobljeni elementi u harmoniji kod luka ili kod lire)
- ove promjene su manifestacija **logosa** – jedinstvenog svjetskog zakona po kojem se sve zbiva («Svi se zakoni hrane od onog jednog božanskog»)
- suprotnosti (sukobi, borba, rat) pokretač su i međuljudskih odnosa
- većina ljudi ne shvaća logos (ne shvaćaju kakav je svijet uistinu)
- do logosa se može doći samo racionalnom spoznajom
- osjetilna spoznaja nije dovoljna («**Oči i uši su ljudima zli svjedoci, ako imaju barbarske duše**»)
- spoznaje se kroz suprotnosti («**Ime pravde ljudi ne bi poznavali kad ne bi bilo nepravde**»)
- poznati citati «Ja sam proučio sama sebe», «Sunce nije samo svaki dan novo nego je uvijek i neprestano novo», «Panta rei», «Narod valja da se bori za svoj zakon kao za zidove svoje», «Granice duše nećeš idući pronaći, pa ako i svim putovima prolaziš: tako dubok logos ima», «Ime pravde ne bi ljudi poznavali kad ne bi bilo nepravde», «**Nije moguće dva puta stupiti u istu rijeku**», «Svijet ovaj, isti za sve, nije stvorio ni jedan bog i ni jedan čovjek, nego je oduvijek bio i jest, i bit će vatra vječno živa, što se s mjerom pali i s mjerom gasi»

ELEJSKA ŠKOLA – KSENOFAN, PARMENID, ZANON

- Eleja (južna Italija), 6. i 5. st. p. K.

- Ksenofan: «Sve (to pan) je jedno, oblika kugle, ograničeno... vječno... potpuno nepokretno»
- Parmenid – spjev «O prirodi» - razlikuje mnijenje (doks) i istinu (aletheju)
- **doksa** – privid, varka, dolazi ako vjerujemo osjetilima
- **aletheja** – «pravo **znanje**», dolazimo samo razumom
- sve što postoji je bitak, ne postoji ništa jer ako postoji nije ništa već nešto (a to je bitak) – **bitak jest, nebitak nije**
- pravo se mišljenje (racionalno utemeljeno) podudara s bitkom (isto je misliti i biti) – «**Isto je mišljenje i bitak**»
- nema bivanja – nema promjene, nastajanja i nestajanja (to je prijelaz iz ničega u nešto i obrnuto, a to je nemoguće)
- nema mnoštva – sve je bitak, on sve obuhvaća
- Zenon – brani stavove učitelja aporijama (**aporije** - nedoumice, «zagonetke» bez konačnog rješenja), indirektni dokazi koji pokazuju neodrživost suprotnog gledišta - **paradoks**
- začetnik dijalektike (po Aristotelu)
- najpoznatije aporije: Ahilej i kornjača (ako joj da prednost Ahilej nikada neće preći kornjaču, njena će se prednost smanjivati ali nikada neće posve nestati), Dihotomija, Strelica, Aporija protiv mnoštva...
- zasluge: pokazali da kretanje nije samorazumljivo, služili se indirektnim dokazima i logičkim načelom proturječnosti

POSREDNICI – EMPEDOKLO, ANAKSAGORA

- 5. st.
- posreduju između ekstremnih stavova Heraklita i elejaca
- od elejaca prihvaćaju da je bitak vječan, a od Heraklita da se događaju promjene (spajanjem i razdvajanjem bitka)
- pluralisti i materijalisti
- Empedoklo – bitak su **4 elementa – vatra, voda, zemlja i zrak**
- pokreću ih 2 sile : **Ljubav** (spaja, privlačna sila) i **Mržnja** (razdvaja, odbojna sila) – 4 kozmička razdoblja ovisno o prevlasti neke od sila
- sve do novoga vijeka držalo se kako postoje 4 elementa (peti element, tzv. kvintesencija bila im tvar iz koje nastaju zvijezde)
- Anaksagora – bitak su **homeomerije** – sjemena, čestice
- pokreće ih **nus** – objektivni, svjetski um koji se sam od sebe pokrenuo i dao poticaj za prvo gibanje
- svijet je uređen teleološki (svrhovito)
- kakva je jedna stvar kao cjelina, takva je u svakome svome dijelu (homeomerija)
- obojica odvajaju tvar (ono materijalno) od sile (ono nematerijalno) koja pokreće materiju (nema više hilozoizma)

ATOMISTI – LEUKIP I DEMOKRIT

atomizam

- 5. I 4. st. p. K.
- dijeljenje materije na sve sitnije i sitnije dijelove mora imati svoj kraj
- postoje čestice koje su nedjeljive – **atomi** (atomos - grč. nedjeljiv)
- vječni su, nepromjenjivi, materijalni, od njih je sačinjeno sve što postoji (oni su bitak)
- postoje samo atomi i **prazan prostor** (ontološki **nebitak**) u kojem atomi pravocrtno padaju, sudaraju se, odbijaju ili spajaju

- atomi se međusobno razlikuju po primarnim kvalitetama – **obliku**, veličini, težini, pokretu i tvrdoći
- sekundarne kvalitete – boja, miris, okus, temperatura, nisu nešto što imaju atomi, pa čak ni stvari same po sebi već su posljedica međudjelovanja karakteristika atoma i naših osjetila, te su karakteristike, zato, subjektivne i nestalne
- **«Po mnijenju boja, po mnijenju slatko, po mnijenju gorko, a uistinu atomi i praznina»**
- *«Osjetila, pak, govore razumu ovako: «Bijedni razume, od nas si uzero dokazala i sad smjeraš da nas time oboriš. Tvoja pobjeda – tvoj pad»*
- svijetom vlada mehanicistička uzročnost . *«Nijedna stvar ne biva bez uzroka, nego sve s razlogom i po nuždi», «Volio bi naći jednu jedinu uzročnu svezu nego dobiti perzijsko kraljevstvo»* - ne vlada nikakav bog, nikakva smislenost i svrhovitost, ali ni slučaj, već se sve događa automatski na temelju zakona koji je dan količinom same materije
- postoje **mračna i prava spoznaja**
- mračna je osjetilna i njome ne dolazimo do bitnog, objektivnog i nepromjenjivog
- prava je racionalna i njome spoznajemo atome
- osjetilna spoznaja se bazira na tome da kroz osjetila prodiru u nas sličice stvari – **«teorija sličica»**
- etika – treba zanemariti osjetilne užitke i više se starati za dušu nego za tijelo
- ovo je najistaknutiji materijalistički sustav staroga vijeka

B) ANTROPOLOŠKO RAZDOBLJE

- čovjek u središtu
- centar filozofije postaje Atena
- središnja pitanja su pitanja morala, politike, zakona, odgoja...
- svodi se na pitanje: Kako treba živjeti, tj. kako postići ARETE (vrlinu)?
- predstavnici:
 - i. Sofisti
 - ii. Sokrat
 - iii. Kirenska škola
 - iv. Kinička škola

SOFISTI – PROTAGORA, GORGIIJA, TRASIMAH, HIPIJA, KALIKLE...

- **sofos** – grč. mudrac, znalac
- prvi plaćeni učitelji
- poučavaju **retoriku** osobito tehniku uvjeravanja (argumentiranje, pobijanje, dokazivanje...)
- svakoj se tezi može pronaći jednako uvjerljiva antiteza (teza i antiteza su u ravnoteži)
- **eristika** – isprazno nadmudrivanje, brbljanje radi brbljanja, dokazivanje verbalne superiornosti bez podloge u činjenicama
- protivnici: Sokrat, Platon, Aristotel (sofizam – namjerni krivi zaključak)
- Platon veli za njih: da nisu vođe nego zavodnici, oni su zaljubljenici riječi (filolozi), a ne ljubitelji mudrosti (filozofi),

- osnovni pojam – **relativizam**
- ništa ne postoji apsolutno već se samo procjenjuje u odnosu s nečim drugim
- mjera po kojoj se procjenjuje je čovjek («*homo mensura*») – Protagora: «*Čovjek je mjera svih stvari, onih koje jesu da jesu, onih koje nisu da nisu*»
- **spoznajni relativizam** – sva spoznaja se bazira na osjetilima (**senzualizam**) koja su subjektivna, tako da nema prave istine
 - Gorgija – krajnje radikalni, nihilistički stav: «*Nema istine, a da je ime, ne bi se mogla spoznati, a kad bi se mogla spoznati, ne bi bila priopćiva*»
- **etički relativizam** – različiti krajevi i različiti ljudi imaju različito poimanje što je dobro, a što zlo
- **politički relativizam** – «*Što koja država drži da je pravedno i lijepo, to i jest za nju tako i dok joj se sviđa*» (Protagora), «*Pravednost ... korist jačega*» (Trasimah), «*Zakon je silnik nad prirodom čovjeka*» (Hipija)

SOKRAT

- 5. st. p. K.
- porijeklom pučanin (majka primalja)
- nije zapisivao ideje već ih je širio dijalogom (knjiga šuti kad je se pita)
- Platonov učitelj (iz njegovih spisa najviše saznajemo o Sokratovim idejama)
- optužen da ...»**ne vjeruje u bogove u koje vjeruje država i kviri mladež**»...
- sam ispio vrč otrova (treba poštovati zakone, bolje je nepravdu podnositi nego je nanositi)
- vrlina mu je smisao života
- cilj filozofskih razgovora mu je razvijanje vrlina kod sugovornika
- **vrlina = znanje**
- onaj tko zna što je dobro, činit će dobro, onaj koji ne čini dobro, u stvari, ne zna ili ima krivo znanje
- što veće znanje to veća vrlina
- urođeno je čovjeku između dobra i zla izabrati dobro, a između dva zla manje (**etički intelektualizam** i **optimizam** – kao razumna bića s umnim uvidom povećavamo i moralnost)
- **ironija** – kaže se jedno, a misli se suprotno – «*Znam da ništa ne znam*» - uviđanje neznanja prvi je korak u procesu stjecanja znanja
- **majeutika** – porodiljska metoda, Sokrat pitanjima vodi sugovornika dok sam ne dođe do istine, svatko treba «poroditi» ono to već zakopano u sebi nosi, kao što primalja (babica) pomaže ženama da rađaju, a ne rađa sama, tako i Sokrat pomaže «*trudnom duhu da rodi mudrost*»
- **logički doprinos**: pojam, definicija, indukcija
- **pojmovi** – bit mišljenja je spoznaja općeg, pojmova, onoga što nije relativno i promjenjivo (kontra sofistima) – on to prvi tako odredio
- razgovor teče **induktivno** (od primjera prema općim određenjima) i završava u općem – **definiciji** nekog pojma (nedvosmisleno određivanje sadržaja nekog pojma) – određuje se bit nečega (eidos)
- iako racionalist spominje i svoj unutarnji glas, savjest («*demon*» - **daimonion**)
- žestoko ga iskriticizirao Nietzsche jer je previše stavio naglasak na racionalnu stranu čovjeka

KIRENSKA ŠKOLA – ARISTIP, HEGEZIJA...

- **hedonizam** – uroda (užitak) je moralno dobro, a neugoda (bol) je zlo
- hedone – naslada
- treba kalkulirati da u konačnici veše uživamo, a manje patimo (ne treba doći do toga da se užicima robuje – i to je neugoda)

KINIČKA ŠKOLA – ANTISTEN, DIOGEN (IZ BAČVE)

- **bespotrebnost** – što manje potreba, te njihovo zadovoljenje na što skromniji način (asketizam)
- kultura i civilizacija vode na krivi put

C) ONTOLOŠKO RAZDOBLJE

- izgradnja velikih filozofskih sustava s jakim ontološkom podlogom
- predstavnici:
 - i. Platon
 - ii. Aristotel

PLATON

platonizam

- 5. i 4. st. p. K.
- Sokratov učenik, Aristotelov učitelj
- utemeljitelj **Akademije** (fil. škole) – u vrtu posvećenom junaku Akademu
- djela: - prvi filozofski spisi sačuvani u cijelosti, sačuvano 35 djela i 13 pisama (najpoznatije je «Sedmo pismo»)
- «Fedon» (o duši), «Fedar», «Gozba» («Simpozij» - o **ljubavi**), «Država» (o **pravednosti**), «Parmenid» (o idejama), «Protagora» (o vrlini), «Teetet», «Sofist» (o znanju), «Zakoni», «Obrana Sokratova» («Apologija Sokratova»)

- METAFIZIKA - bitak – **IDEJE** – istinski bitak svijeta i bit svega postojećeg
 - one su vječne, savršene i nepromjenjive (za razliku od svega postojećeg u ovom svijetu)
 - općim pojmovima pridaje se vrijednost samostalnih, izvornih opstojnosti
 - učinio je ideje bićima (entitetima)
 - dio su tzv. svijeta ideja (**metafizički svijet**) koje su uzrok i uzor svega u našem svijetu (**fizički svijet**) – teza o podvojenosti svijeta, ali to nije *horismos* (apsolutna odvojenost) jer ideje uzrokuju ovaj svijet i participiraju u njemu
 - nešto, npr. stolica, postoji jer postoji ideja stolice, ali je konkretna stolica preslika, kopija ideje stolice, i nužno zaostaje za originalom
 - stvarna stolica je onoliko «dobra» koliko se poklapa sa savršenom idejom stolice
 - u fizičkom svijetu ne postoje dva savršeno jednaka drveta, ovaj svijet je svijet prostora i vremena koji stalno teče i prolazi, a svako je drvo samo odbljesak vječne i nepromjenjive ideje
 - kao što se portret prepoznaje i razumije samo prema portretiranome, tako i on sve stvari svijeta tumači kao kopije vječnih prauzora, podrazumijevajući time da ono vremensko nastaje iz onog vječnog

- najviša je **ideja dobra** – sudjeluje u svim ostalim, obuhvaća ih jer dobro je ono po čemu nešto jest baš ono što jest (stolar je stolar ako je dobar stolar)
- ispravno, tj. dobro je na ovaj način uzdignuto u kraljevstvo idealnih biti, idealnog bitka – postoji čovjek po sebi, pravednost po sebi, lijepo po sebi, dakle, ono apsolutno
- sve što u ovom svijetu jest barem minimalno zaostaje od ovakvog ideala
- u tom smislu Platon povremeno ideju dobra izjednačava s idejom boga (on je dobro po sebi i stoga temelj svakog temelja, ideja svih ideja) – za naš život samo bi nam ono apsolutno (ideje, bog) mogli biti pravi uzor i mjera (a ne čovjek kao kod sofista) zato za Platona u stvari vrijedi da je bog mjera svih stvari
- kraj «Fedona» - *«O dragi bože, i svi ostali bogovi ovoga mjesta, daj mi da postanem lijep u svojoj nutrini; izvanjska dobra što ih imam neka budu u skladu s mojim bićem. Daj da mi bogat izgleda mudrac. Udijeli mi samo toliko tereta zlata koliko umjeren čovjek može nositi»*
- osim ovakve konstrukcije boga kod Platona je važan **DEMIJURG** – božansko biće koje je oblikovalo vječnu materiju po uzoru na ideje (naravno, ne potpuno uspješno) – demijurg nije stvoritelj već **oblikovatelj** svijeta
- ovo je objektivni idealizam i pluralizam
- Hirschberger o tome kaže: «To je bitak koji me gledamo i ne gledamo; koji nas vodi i koji je striven; koji je vječan i ulazi u vrijeme; koji je neprostran, a pojavljuje se u prostoru; nepromjenjiv a ipak nikad krut i nepokretljiv. Platon taj bitak naziva ideja, «idealni» bitak – to je Platonov svijet ideja (*kosmos noetos*)»
- duh čovjeka jest ono što u shvaćanju vrijednosti zna za idealne sadržaje – pojam bitka drukčije shvaćen no kada se samo usmjerava biću prirodnih stvari (nema bitak samo stolica, drvo i sl. već i mudrost, vjernost, ljepota...)

- GNOSEOLOGIJA – dvije osnovne vrste spoznaje:

- **1) mnijenje (doksia)** – usmjerenost na fizički svijet i iskustvenu, osjetilnu spoznaju rezultira varkom, mnijenjem, doksom, sve do čega ovakvom vrstom spoznaje možemo doći je:
 - i. **vjerovanje** – o konkretnim stvarima, pojavama
 - ii. **nagađanje** - o sjenama tih stvari
- **2) umna spoznaja (noesis)** – jedina spoznaja koja vodi do prave istine, i ona se očituje u dva vida:
 - i. **znanje** – o idejama (jedino pravo)
 - ii. **predočivanje** – područje matematike, svijet matematičkih predodžbi – ne postoji u osjetilno-opažajnom svijetu ni jedan istinski pravac ili kružnica ali mi svejedno imamo predodžbu o njima jer su to pojmovi koji su u svojoj čistoći dani samo u mišljenju
- u konačnici spoznaja ideja (budući da ih nema u fizičkom svijetu kojeg smo dio) nije ništa drugo nego **sjećanje** – **TEORIJA ANAMNEZE**
- ljudska **duša** je nematerijalna, nedjeljiva i **besmrtna** te između fizičkih egzistencija boravi u carstvu ideja (gdje neposredno motri isninu)
- ljudska duša je ono u nama najvrijednije, a tijelo je samo privid, sjena, tavnica za dušu
- u ovom se svijetu javlja prisjećanje duše na sadržaje svijeta ideja

- Bloch tu teoriju naziva apriorizmom – zado što se iskazuje prednost bivšeg nad budućim
- sve duše koje po prvi put sa svoje zvijezde silaze na ovu Zemlju imaju mogućnost izbora, ali kad biraju loše zavedene požudom i varljivim prividom, tada se zapliću sve više i više i njihov užitatk postaje njihov teret i njihova kazna
- zato čovjek ne treba činiti ono što mu sklonost ili raspoloženje nalaže, nego treba «činiti svoje» - što mu um spozna kao istinsku bit čovjeka
- u «Teetetu» Platon kaže da takav život u svom savršenstu jest «*postajanje sličnim Bogu, koliko je ta za nas moguće, tj. da postanemo sveti i pravedni na temelju uvida i mudrosti*»
- **DIJALEKTIKA** – nauka o idejama, prava metoda spoznaje u kojoj se razgovorom, dobro postavljenim, usmjernim i promišljenim pritanjima izaziva u duši sjećanje na svijet ideja
- **EROS (LJUBAV)** – filozofska težnja za spoznajom, mudrošću, trajnim, lijepim, dobrim, besmrtnim...
- u «Simpoziju» razvrstava ljubav i dolazi do ideje erosa kao filozofske žudnje za idejama (Sokrat je oličenje erosa)
- filozofija – istraživanje, traženje istine
- **ODGOJ** – konačna zadaća mu je probijanje privida i dolazak do istinskog bitka, prauzora, shvaćanja ideja, no mora birti filozofski način života, gledanje biti stvari, odvija se kroz dijalektiku
- većina ljudi nema pravo znanje već se zadovoljava mnijenjem – «**Usporedba sa spiljom**» (iz «Države») – mi smo ljudi nalik zarobljenicima koji se nalaze u podzemnoj spilji i od rođenja smo privezani tako da se ne možemo ni okrenuti, nego uvijek vidimo samo sjene koje padaju na zid, a koje su produkt stvarnih stvari
- u takvim okolnostima svi vjeruju da je svijet sjena jedini stvarni svijet
- pojedinac koji bi uspio izaći iz spilje trebao bi vremena da se navikne na stvarni svijet pod Suncem (ideja dobra), a ostali bi teško povjerovali u njegovo svjedočanstvo da svijet na kojeg su navikli nije jedini i nije stvaran

- ETIKA I FILOZOFIJA POLITIKE

- čudorednost se može postići samo u dobrom društvenom uređenju
- jedinstvo etike i politike (jedina ispravna politika je moralna politika te vrlina se može očitovati samo u zajednici)
- DRŽAVA – nastala iz potrebe za podjelom rada, velebna organizacija na putu ka dobru – **ideja države**
- ljudi prirodno nisu jednaki i svatko bi trebao biti po sposobnostima raspoređen na određeni posao:

Ž	STALE	DOMINANTNI DIO DUŠE	DOMINANTNI DIO TIJELA	PRIPADAJUĆA VRLINA
proizvoditelji	požudni	trbuh	umjerenost	
vojnici	voljni	prsa	hrabrost	
vladari	umni	glava	mudrost	

- iz ove tri vrline nastaje pravednost (sve zajedno su poznate kao **četiri kardinalne kreposti**)
- država je dobra ako je umjereni, hrabra, mudra i pravedna
- PRAVEDNOST – svatko radi posao za koji je sposoban i ne ometa druge

- glavna funkcija države je **odgoj građana**, dobar odgoj jamstvo je održanja zakonitosti jer se njime razvija smisao za zajednicu
- odgoj djece je zajednički
- privatno vlasništvo – imaju ga samo proizvođači, ali ne i vojnici i vladari (da ne bi mogli iskorištavati položaj za vlastite materijalne interese)
- vladari – *«Sve dok vladari ne postanu filozofi ili filozofi vladari, svijet neće biti bolji»*
- školuju se čak do 50-e godine
- Platonova je država primjer aristokracije gdje vlada ona manjina koja je zaista najbolja
- utopija – njegov nacrt idealne države smatra se prvom idejom utopije
- totalitarizam – glavna zamjerka Platonovoj ideji države je ta što se zanemaruje pojedinac i njegove želje te se sve stavlja u ruke državi i podređuje njenim interesima
- oblici države:
 - i. aristokracija – vode duhovno i moralno najbolja manjina
 - ii. monarhija – vlada jedan od najboljih
 - iii. timokracija – vladavina častohlepnih (izvitopereni oblik vladanja onih kojima je voljni dio duše dominantan)
 - iv. oligarhija – vladavina bogate manjine
 - v. demokracija – ako vlada svjetina tada nitko *«ne zna ni red a ni obaveze i dužnosti, već samo živi dan na dan u rasonodi i dobrom raspoloženju, i to naziva milim, slobodnim i blaženim životom»*
 - vi. tiranija – krajnje izopaćenje, nastaje kad se demokracija pretvori u svoju suprotnost jer *«Prekomjernost u pretjerivanju stvari običava se okrenuti i u suprotnost, imajući protuudarac za posljedicu – tako je u vremenskim prilikama, u rastu bilja i tijela, a ništa manje i u ustavima»* - tu su svi robovi, čak i sam tiranin koji je rob svojih strasti, to traje sve dok *«narod ne spozna kakva je zloduha stvorio i u što je on izrastao»*

- ESTETIKA – izražena kritika umjetnosti:

- **ontološki prigovor** – umjetnost oponaša stvarnost – **teorija mimize** (*mimesis*), a stvarnost je oponašanje svijeta ideja
- dakle, umjetnost je dvostruko udaljena od svijeta ideja, ona je sjena sjene, kopija kopije...
- **didaktički prigovor** – mnoga umjetnička djela loše utječu na ljude jer daju loše primjere (Homera bi Platon najprije ovjenčao lovorovim vijencem pobjednika, ali bi ga zatim istjerao iz države)
- prava umjetnost je poučna pa bi Platon u svojoj idealnoj državi točno propisao za koji bi stalež bila pogodna koja umjetnost

ARISTOTEL

- 4. st. p. K.
- otac liječnik na makedonskom dvoru
- rođen u sj. Grčkoj
- 20 godina najistaknutiji učenik Akademije – sve do P. smrti
- 3 godine učitelj Aleksandra makedonskog - on je A.M. grčke filozofije – ujedinio sva znanja kao što je ovaj ujedinio svijet
- POLIHISTOR - fizika (prvi prirodoslovac koji ne zanemaruje osjetilno – gleda i proučava svijet), astronomija, meteorologija, zoologija, botanika = pravi sistematičar, osnivač logike
- škola u gaju Likeju (Liceju) – šetali i filozofirali – šetalište – **PERIPATETIČKA ŠKOLA**

- djela: «**Organon**» («Oruđe» - zbirka 6 logičkih spisa), «**Fizika**», «**O duši**», «**Metafizika**», «**Nikomahova etika**», «**Eudemova etika**», «**Politika**», «**Retorika**», «**Poetika**»
- pobjegao iz Atene nakon A.M. smrti - antimakedonsko raspoloženje («*Neću im dozvoliti da po 2. put ogriješe o filozofiju!*») – umro za godinu dana u rodnom kraju
- dijeli filozofiju na: teorijsku (matematika, fizika, metafizika), **praktičnu** (ekonomija, politika, etika), pojetička (poetika, retorika...) + logika
- KRITIKA PLATONA: - «**Drag mi je Platon, ali mi je draža istina!**»
- nemogućnost odvojenosti svjetova, pojma i predmeta – otkud kretanje iz statičnih ideja, o 1 stvari/osobi ima više ideja, prigovor trećeg čovjeka, odvojenost biti i bitka od pojavnog = sve je to nemoguće – konačni zaključak, tj. polazišna točka: PRIRODA JE STVARNI SVIJET
- preduvjet filozofije je i poznavanje **logike** (*logos* – grčki od *legein* = govoriti) – oruđe filozofije – «Organon»
- najviši rodovi su **KATEGORIJE** (kategorija – doslovno način izražavanja): supstancija/ousia (čovjek), kvaliteta (bijelac), kvantiteta (1,87), relacija (upola mlađi od mene), mjesto (u parku), **vrijeme** (danas), položaj (leži), imanje (ima oružje), činjenje (baca smeće), trpljenje (biva uhapšen)
- najvažnija je supstancija - jedino je to subjekt, drugo sve predikati, akcidencije subjekta
- **1. SUPSTANCIJA** – pojedinačne stvari, pravi, stvarni konj, iskustveno provjerljiv (dakle, suprotno Platonu, bitak nije ideja već konkretna osjetilno-**opažajna** pojedinost)
- **2. SUPSTANCIJA** – pojmovi o pojedinačnim stvarima, vrste i rodovi, više znanje, odnosi se na više stvari, pojmovna konstrukcija nastala na osnovu iskustva (tuđeg ili vlastitog, nema urođenih ideja), time barata nauka i iz općeg se može deduktivno doći do pojedinačnog (deduktivna logika - silogistička npr.)
- ipak - pojmovi ne egzistiraju sami po sebi – prvobitno je 2. supstancija izvedena iz 1. supstancije – (i tu kritika Platona) – taj proces naziva apstrakcijom
- pojedinačne stvari se mijenjaju, «teku» kroz vrijeme, pojmovi zahvaćaju prolazni svijet odjednom i najedanput, izvlače općenito, ono svojstveno rodu ili vrsti
- odredio strukturu **logičke definicije** – utvrdi se najbliži rod (lat. *genus proximum*) i onda ga se ograniči s vršnom razlikom (lat. *differentia specifica*) da bi taj pojam razlikovali od ostalih pojmova koji imaju isti najbliži rod
- **sud** – sveza pojmova koja vodi do tvrdnje o zbilji, po njemu, dakle, tvrdnje suda trebaju biti istinite
- **zaključak (silogizam)** – opisao tipične varijacije sheme silogizama – po njemu postoje 3 figure silogizma (svaka po 4 modusa)
- razlikuje prednji, srednji i zadnji **pojam** u silogizmu
- ako se pojmovi i složeniji oblici misli poklapaju s 1. supstancijom, dakle ako su u skladu sa stvarnošću oni su istiniti – ISTINA – slaganje misli i stvari, pojma i predmeta = **TEORIJA ADEKVACIJE**

- METAFIZIKA – nadovezuje se na teoriju supstancije

- za njega je metafizika istraživanje, tj. znanost koju valja proučavati iza fizike (koja je znanost o fysisu, prirodi uopće) i to zato što vodi dublje nego li fizika
- fizika se bavi samo jednim određenim slučajem bitka (osjetilno-**opažajnim** vidom bitka), a metafizika istražuje ono složenije što se nalazi ispred bitka koji se pojavljuje u pojavnome
- zbilja, starnost, realnost je jedinstvo biti i pojavom općeg i pojedinačnog – bit je u pojavi, opće (bit) je u pojedinačnom (pojavnom)
- sve što egzistira ima zajedničke principe, tzv. «načela bitka», može se sagledati kroz 4 principa, uzroka – to je **TETRAKAUZALNI SKLOP**:
- **I. causa materialis** – materija, tvar, od čega je nešto – to je ono pojedinačno, neposredno iskustveno, vidljivo
 - o nešto poput stalno tekućeg kontinuuma u koju se unose stalni oblici dobivajući jedno jedinstveno mjesto i tako se individualiziraju
 - o sve stvari su oblikovane

- **2. causa formalis** – forma, oblik, bit – to je ono opće – **oblik** u širem smislu – one karakteristike koje bi trebale pripadati nekoj vrsti («po prirodi» - npr. u prirodi je kokoši da legu laja) – ne, dakle, samo čisti oblik (plastična kokoš nije kokoš) već i npr. funkcija, obilježja
 - o po obliku se razlikuju vrste (skup bića jednakih osnovnih karakteristika, npr. klupa, čovjek, pas...) – materija (građevna tvar ovoga svijeta) rukovodi se jednim smislenim načelom koje uvijek iznova dopušta nastanak istih oblika
 - o nema tvari bez oblika – oblik ne djeluje u svojoj općenitosti već samo u svome uposebljenju, po kojem je ostvaren u prostoru i vremenu
 - o suodnos i jedinstvo materije i forme = **hilemorfizam**
 - **3. causa efficiens** - pokretni uzrok, uzrok kretanja, promjene – zašto je bilo moguće da se nešto dogodi, što je bio preduvjet bivanja, događanja i sl
 - o .svaka je promjena prijelaz iz **moгуćnosti** u zbiljnost čime materija zadobiva nove oblike
 - **4. causa finalis** – svrha, cilj promjene, telos – po A. to je ono zašto nešto jest (teleološko gledište)
 - o i priroda i čovjek djeluju svrhovito – *«Sve si bivanje krči put iz nečega ka nečemu... od nečeg prvog što se kreće a što već ima određeni oblik opet prema obliku ili sličnom telosu»*
- sva 4 uzroka postižu da je nešto pojedinačno takvo kakvo jest – o svemu postojećem se može govoriti u ova 4 smisla – to su aspekti cijele stvarnosti

- 1. supstancija je uvijek JEDINSTVO MATERIJE I FORME (a 2. supstancija je čista forma, misao nastala na osnovu 1. supstancije)
- materija uvijek ima neki oblik, formu, materija bez oblika (apeiron) je apstrakcija, ma kako to bio rijedak oblik on jest, i ta će materija biti određena svojim oblikom – važnija je c. formalis – taj oblik daje naše pripadanje određenom rodu ili vrsti
- materija je pasivna, svoje karakteristike dobiva ovisno o obliku, ona može poprimiti određen broj formi, promjenjiva je (svaka materija može imati više od 1 forme)
- forma je aktivna, ona mijenja materiju, ali je sama nepromijenjiva – stalnost karakteristika je i čini točno određenom formom – oblik stupa ne može previše varirati, a da nešto i dalje ostane stup
- sposobnost materije da poprimi različite forme jest njena **POTENCIJA/MOGUĆNOST** da bude nešto drugo
- potencijali svake materije su ograničeni (od drveta nikad nećemo dobiti staklo), mogućnosti najveće kod ljudi (nespecijalizirana bića) najkompleksnije forme
- ako se neka mogućnost ostvari (primi novu formu, osobinu) onda je ta m./p.postala **AKTUALNOST/ZBILJNOST**
- prijelaz iz mogućnosti u zbiljnost, tj. iskorištenje neke mogućnosti nije ništa drugo nego **KRETANJE/PROMJENA/DOGAĐANJE**
- svaka aktualnost je potencijalnost nečeg drugog
- postoje više i niže forme (forma student je viša od forme učenik kao što je forma stup viša od forme klesani kamen, kamen i stijena) – postoji HIJERARHIJA FORMI – više forme već u sebi pretpostavljaju one niže (moći razmišljati pretpostavlja moći disati, percipirati...)
- cilj nije kvantiteta, čisto gomilanje prijedanih formi, cilj je baš taj napredak koji se događa time što se prelazi u sve više i više forme, sve smo više je tvar prožeta oblikom
- sve to nije slučajno, u svemu je vidljiv neki plan, neka unaprijed pretpostavljena svrha
- svijet je ustrojen **TELEOLOŠKI** – sve se događa s točno određenom svrhom
- **entelehiya** – ono što je oblikovano prema svrsi, svrhovito ostvarenje, bitnost (physis – ono što je nastalo) neke stvari kojoj je bitak stvoren prema nečemu te već stoga sadrži u sebi svrhu
 - o savršeno ne stoji na kraju već na početku, u procesima u prostoru i vremenu dolazi tek na vremenskom kraju, ali u logičko-ontološkom mišljenju bitka dovršeno stoji kao smisao bitka na početku i «po svojoj je prirodi prije»

- sve veće prožimanje materije formom vodi u čistu apstrakciju, oslobođenje od materije, čisto nematerijalno, čisti oblik (kršćani prihvatili)
- ta čista forma, vrhunac hijerarhije oblika, jedino postojeće koje nije jedinstvo c.m. i c.form. jest – **BOG**
- on je dakle konačna svrha svega, c. finalis cijelog kozmosa, nešto savršeno, samo svoj uzrok (sve na ovom svijetu ima neki uzrok, a 1. uzrok, uzrok samom sebi jedino je bog)
- A. ga određuje kroz 2 atributa, on je – **MIŠLJENJE MIŠLJENJA** - čista forma, mišljenje o formi bez materije, jedino što je oblik bez sadržaja je on sam – misli samog sebe (nije kršč. bog koji bilo što regulira)
- **NEPOKRETNI POKRETAČ** – on je nepokretan jer je svako kretanje prijelaz materije u novu formu, on je bez materije, čista forma, savršen, nema više mogućnosti, on je čista zbiljnost
- on je pokretač cijelog svijeta, ne svojim djelovanjem već svojim postojanjem – to potiče kretanje prema savršenstvu, (neživa priroda se mijenja uslijed vanjskog, a ne unutarnjeg uzroka)
- svijet ima oblik kugle, u sredini je statična Zemlja koja je okružena s 56 koncentričnih sfera (ljuske) koje se vrte oko njene osi
- svo kretanje ovisi o kretanju krajnje ljuske, tzv. prvom nebu, a prvo je nebo pokrenuto samim nepokretnim pokretačem
- bog pokreće svijet kao ono što voli, ne pokreće ga mehanički već kao idealni cilj svega nastajanja oblika uopće
- *«O takvom načelu ovisi i nebo i priroda»*
- svo kretanje, pa i to, tumači se kao žudnja materije u sebi za oblikom (materija teži tome da bude oblikovana i to na sve kompleksniji i kompleksniji način)

- PSIHOLOGIJA – «O duši»

- dušu (psihu) ima sve što živi – biljne, životinjske i ljudske duše
- duša – *«Prva entelehija organskog fizičkog tijela»*
- stupnjevi duše:
 - **vegetativna duša** – ima sposobnost rasta, primanja hrane i razmnožavanja
 - biljke imaju samo ovakve sposobnosti
 - **senzitivna duša** – osjetilna, ima sposobnosti težnje, samoaktivnog kretanja, spolni nagon te *«prirodne poticaje»* kao što su agresivnost, prkos, smjelost...
 - imaju je životinje
 - **racionalna duša** – razumska, tipična samo za ljudsku vrstu
 - nakon smrti individualna ljudska duša ne živi (kontra Platonu)
 - čovjek je **ZOON LOGON EKHON** – biće koje razmišlja i govori
 - imamo razum, um i slobodnu volju
 - razum – diskurzivno mišljenje koje se kreće u pojmovima, sudovima i zaključcima
 - um – gledanje najviših, vječnih načela istinitoga i dobrog, dakle, *«nešto božansko»*
 - slobodna volja – mogućnost odabira
 - ove karakteristike ljudske duše su u stvari ljudska causa formalis, duša je oblik tijela, to je naša bit

- svaki viši stupanj duše u sebi sadrži sposobnosti nižih stupnjeva

-ETIKA – cilj moralnog djelovanja – postizanje vlastite sreće, blaženstva – gledište o sreći kao konačnom ishodištu moralnosti zove se **EUDAIMONIZAM** – najvišoj sreći vodi najmoralnije djelovanje

- **eudaimonija** – doslovno *«blagi (pravi) duh, sreća, blaženstvo*
- tim pojmom potaknuta sva grčka etika

- sreća ne leži u užitku, posjedovanju ili ugledu već u potpunom aktiviranju čovjekove specifične biti kroz vrline
- nećemo biti moralni da bismo bili sretni već će, ako smo moralni, sreća pratiti naš život
- dvije vrste vrlina:
 - o **ETIČKE** – praktične – prakticiraju se u zajednici (moral u užem smislu te riječi)
- najvažnije je naći **PRAVU MJERU**, **zlatnu sredinu između krajnosti** – ni previše ni premalo
- npr. hrabrost kao sredina između kukavičluka i nepromišljene ludosti, srljanja u opasnost, velikodušnost (škrtost i rasipnost), pravednost (nanošenje i trpljenje nepravde)
- razumom ćemo odrediti tu mjeru, sredinu, ali da promišljeno provedemo u djelo bitan je odabir volje (protiv sokratovskog idealizma da sama spoznaja dobrog vodi u dobro djelovanje, ništa ako se voljno ne odlučimo za to, motiviramo da to učinimo)
 - o **DIJANOETIČKE** (razumske) – teorijske – tiču se pojedinca, naša odgovornost prema samima sebi
- to su umnost, znanje, razboritost (važna za politički život), mudrost (presudna za filozofiju), umijeće
- količina ovih vrlina ovisi o individualnim potencijalima pojedinca

- **POLITIKA** – protiv P. ideje da unutar staleža što veća jednakost, ljudi su individue, svi se međusobno razlikujemo

- čovjek je **ZOON POLITIKON** – biće zajednice, društveno, «političko biće»
- može preživjeti (fizički i psihički) samo s drugim ljudima, a ne sam, «*Tko može živjeti sam nije čovjek, on je ili zvijer ili bog*» (zvijer – niža od čovjeka, bog –više)
- sklonost ka državi je usađena u čovjeka iako joj obitelj prethodi u vremenu
- ljudi žive zajedno, udružuju se u obitelji i polis radi DOBROG života, zato jer im tako bolje, a što je nekom narodu dobro na taj se način i treba udružiti i organizirati državu
- tek se u zajednici dobro uspostavlja u najvećoj mjeri pa je onaj koji je prvi stvorio državu bio tvorac najvećih vrijednosti
- država bi trebala biti savršenost ljudskog morala
- dobar je onaj oblik uređenja gdje vladari vladaju za dobrobit svih, a ne u vlastitu korist, broj vladara nije presudan
- dobre vladavine (kraljevstvo, aristokracija, republika)
- loš oblik (tiranija, oligarhija, demokracija – neosvještena svjetina u kojoj svako glasa za ono što njemu samom koristi ne uzevši u obzir opće dobro)
- i kod njega je bitna funkcija države odgoj – «*Ali oni koji u odgoju svojih sinova previše važnosti polažu na tjelesni odgoj i ratničku izobrazbu, da bi ih u potrebnom ostavili neobrazovane, čine iz njih ograničene ljude*»

- **ESTETIKA** – «**Poetika**» - o pjesničkom umijeću – samo dio o tragediji, pitanje je li ikad završeno

- kasnije mnoge interpretacije – primat tragičnog, učenje o jedinstvima
- teorija **MIMEZE** (kao i Platon) – oponašanje, ali ne onog što se stvarno dogodilo već onog mogućeg, stvaralačko i idealizirano
- tako tragedija oponaša ljude bolje od nas, a komedija lošije
- definicija tragedije:
 - o oponašanje ozbiljne radnje
 - o određene veličine
 - o uzvišenim govorom
 - o kroz djelovanje likova (ne prepričavanje)
 - o postiže se **katarza** – pročišćenje kroz strah (što će se dogoditi tim plemenitim ljudima) i sažaljenje (stradali zbog sudbine) – to je psihološki učinak na publiku – ona su uživljava u situaciju likova i time u biti bezopasno čisti

D) ETIČKO RAZDOBLJE HELENISTIČKO-RIMSKE FILOZOFIJE

- helenizam – mješanje kultura uzrokovano stvaranjem svjetske države Aleksandra Velikoga
- grčki duh se širi, ali i utjecaj istoka na Grčku
- procvat specijaliziranih znanosti (matematika, fizika, geografija...)
- praktična filozofija – pomoć u životu, briga za dušu čovjeka
- osjećaj dezorijentiranosti – ideal je **mudrac** koji je sretan, stabilan, miran...
- mudrac je mudrac jer posjeduje vrlinu koja im je svima ideal – **ATARAKSIJA** – **nepomučenost**, stanje bez strasti, duševni mir...
- sve veći uspon kršćanstva smanjuje utjecaj filozofije – 529. zatvorena je Akademija po Justinijanovu nalogu
- predstavnici:
 - i. Stoici
 - ii. Epikurejci
 - iii. Skeptici

STOIČKA ŠKOLA – ZENON (iz Kitiona), KLEANT, HRIZIP, rimska stoa – EPIKTET – rob («Mali priručnik»), SENEKA, MARKO AURELIJE («Samomu sebi»)

- 4. st. p. K. – 2. st.
- vrlo popularni u Rimu
- razlikuju se 3 stoe
- **stoa** – trijem, galerija nadsvođena sa stupovima (*stoa poikile* – «šarena dvorana»)
- Boetije ih zove «tmurnim starcima», a drugi ističu «bahatost u vrlinama»
- logika sudova (Aristotelova je bila log. pojmova) – uviđaju da konkluzija sljedi iz konjunkcija premisa - $(A \wedge B) \rightarrow C$
- voljni element odluke važan je dio suda
- nadovezuju se na Heraklita u pitanjima metafizike
- materijalnim svijetom upravlja sveobuhvatni kozmički zakon – **logos**, **sudbina (fatum)**, bog, svjetski um...
- «spermatički logos» - logos je kao sjeme u svemu (**panteizam**), sve se događa po njemu, nužno je i od strane ljudi nepromjenjivo (**fatalizam**)
- moguća je «**kataleptička**» **spoznaja** – jasna i živa, istinita, moguća jer je ljudski um iste građe kao i logos svijeta
- ipak (po Hirschbergeru) stoici svoju spoznaju baziraju na osjetilima – teorija odslikavanja (prihvaćena u srednjem vijeku, ali priprisana Aristotelu)
- izlažu i visolo cijene argument o suglasnosti svih (*consensus omnium*)
- cilj je pomiriti se sa sudbinom i zadržati mirnoću
- vrline: **AUTARKIJA** – **samodostatnost** – samostalnost, skromnost, bez ovisnosti o bilo čemu izvan nas
- **ATARAKSIJA** – duševni mir, konačni cilj, stanje bez afekata (strasti), besstrasnost, ravnodušnost (čak apatičnost)
- 4 Platonove vrline: umjerenost, hrabrost, mudrost, pravednost
- **kozmpolitizam** – jednakost svih ljudi, ideja građanina svijeta (svi smo jednaki po tome što smo pod vlašću logosa)
- **mudracu je domovina čitav svijet**

- često im karakteriziraju etiku kao etiku dužnosti jer se mudrac mora «odricati» i «podnositi»m smije vladati samo razum i osjećaj dužnosti što iz njega proizlazi
- proturječje metafizike i etike – etika koja govori «Ti moraš!» pretpostavlja slobodu, a njihova metafizika ističe da je sudbina sve u životu te da slobode nema
- Seneka: «Nije siromašan onaj koji malo ima, nego onaj koju žudi više»
- «**Sudbina vodi one koji to hoće, a vuče one koji to neće**»

EPIKUREJSKA ŠKOLA – EPIKUR, TIT LUKRECIJE KAR (spjev «O prirodi stvari)

- od 4. st. p. K.
- senzualizam - **opažaji** su izvor i kriterij istine, osjetila nam signaliziraju je li nešto dobro ili loše za nas, takva je naša prirodna građa
- iz toga zaključuju da je uгода dobro, a neugoda zlo – hedonizam
- **PRODUHOVLJENI HEDONIZAM** – cilj je odsustvo bola, a ne naslade, odbacuju tjelesne užitke kao mjerodavne (kratkotrajni, vode u ovisnost, često vode u dugoročnu neugodu...) i ističu duhovna, trajna zadovoljstva (mudrost, prijateljstvo, čestitost, ljepota...)
- «Sav izbor i svo nastojanje idu za dobrobiti tijela i mirom duše; jer to je telos sretnog života. A ono što činimo, činimo zato da bismo izbjegli nezadovoljstvo i da bismo našli duševni mir» - i oni tragaju za **ataraksijom**
- atomistička metafizika – sve je od atoma koji padaju u praznom prostoru
- razlika od klasičnog atomizma – atomi pri pretanju mogu skrenuti s puta (*declinatio*) i spojiti se nepredvidivo – unutar zakonitosti moguća je slučajnost – nije sve nužno, nešto je i slobodno, ovo je oslobođenje od vječno iste **nužnosti** stoičkog fatuma
- i duša od atoma – uklanjaju strah od smrti – «**Dok smo mi nema smrti; a kad nastupi smrt, tada više nema nas!**»
- bogovi su u međusvjetskim prostorima (prikriveni ateizam)
- često bili krivo interpretirani (hedonizam)

SKEPTICI – PIRON, SEKST – EMPIRIK («Pironove postavke»)

- 4. st. p. K. – 2. st.
- **SKEPSA** – sumnja
- 10 tropa – načini kojima skeptik dolazi do suzdržavanja od donošenja bilo kakvih sudova
- relativizam – teza i antiteza u bilo kojem pitanju u konačnici su u ravnoteži
- ništa nije sigurno, nema istine, sve je relativno...
- **ataraksija** – duševni mir je produkt uviđanja sveobuhvatnosti skepse, nepomućenost kroz flegmatičnost i ravnodušnost...
- **epohe** – vrlina suzdržavanja od donošenja sudova
- **konformizam** – budući da ništa nije sigurno, oko ničega se ne vrijedi nervirati, a lakše nam je kad se prilagodimo okolini i njenim običajima

E) RELIGIOZNO RAZDOBLJE HELENISTIČKO RIMSKE FIL.

- predstavnici:
 - i. Židovska filozofija religije – Filon
 - ii. novoplatonizam

- FILON – oslanja se na židovske svete spise i interpretira ih u duhu grčke filozofije

- Filonov **bog** je istaknutiji od filozofskog boga – potpuno transcendentan, bolji od dobrog, savršeniji od savršenoga, možemo mu se obraćati kao osobnom bogu
- bog još uvijek ne stvara svijet ni iz čega već iz vječne materije (slično grčkom demijurgu)
- boga i svijet povezuje logos – ideja nad idejama, najviši među anđelima, posrednik božji, prvorođeni sin božji, drugi bog, po njemu je svijet stvoren, on je duša svijeta koja svemu daje život

- NOVOPLATONIZAM (NEOPLATONIZAM)

- **PLOTIN** – glavni predstavnik
- pokušaj da se konkurira kršćanstvu obnovom starih filozofa
- «apsolutni monizam» - sve nastaje iz Jednog (bitak) procesom isijavanja (emanacije)
- zove ga **JEDNO** da bi naglasio negaciju mnoštve, i u smislu prvoga od svega
- izraženo je to odvajanje boga od svijeta – bog (jedno) je iznad bića, o njemu se ne može izreći nijedna kategorija
- **EMANACIJA** – isijavanje kojim sve nastaje iz Jednog, ona povezuje Jedno (boga) i svijet – dolazi do imanencije transcendentnoga
- sličnost s Platonom – da bi se mislilo ono prolazno, mora se misliti vječno, mora se najprije misliti savršeno da bi se razumjele preslike – «*Jedno je sve i ništa od svega; mnoštvo je slično Jednome, ali Jedno nije slično mnoštvu*»
- isijavanjem Jedno ne gubi ništa od svoje supstancije
- stupnjevi emanacije: Um, ideje, duša, materija – to su oblici bitka (**hipostaze**)
- čovjek se može vratiti Jednom (a to jedino vrijedi) mističnom ekstazom – stanje izvan i iznad svijesti, stapanje s apsolutom (trajno moguće tek nakon smrti)
- **EKSTAZA** – stapanje s Jednim, s jedinom pravom duhovnom domovinom, to nas privlači (eros)
- put ekstaze je također stupnjevit:
 - via purgativa* – čišćenje od materijalnog
 - via illuminativa* – prosvjetljenje
 - via unitiva* – povratak u sjedinjenju
 - čista ekstaza*

DOVDE TREBA NAUČITI ZA ŠKOLSKO NATJECANJE!!!

F) KRŠĆANSKA FILOZOFIJA – PATRISTIKA

- 1. – 8. st. – **PATRISTIKA**
- kronološki spada dijelom u antiku, a dijelom u srednji vijek
- 2 glavna cilja djelovanja:
 - o obrana kršćanstva od razl. sekti
 - o izgradnja i razrada cjelokupnog kršč. Sustava - **dogme**
- ime po latinskoj riječi *patres* – crkveni oci
- ETIKA LJUBAVI:
 - o primat onostranog nad ovostranim – život po Bogu, smisao ovog svijeta i života daje nešto onostrano

- povezanost među tima svjetovima – život Isusa Krista – primjer – cjelokupni život može biti prožet religioznošću
- bog doveden u svijet – novost
- **ESHATOLOGIJA** – učenje o posljednjim stvarima
 - smisao sadašnjosti određuje se iz pozicije budućega i to onog krajnjeg, posljednjeg – posljednji sud i život nakon smrti, kraj svijeta
 - konačna pravda moguća tek izvan i iza ovoga svijeta
- osnovni preduvjet za dobar život je **LJUBAV**: «Voli gospodina Boga svoga...», «Voli bližnjega svoga kao samoga sebe!»
- ideja bezuvjetne ljubavi prema svima (i onima koji to ne zaslužuju – okretanje drugog obraza)
- **ODNOS PREMA FILOZOFIJI**:
- u početku upitno je li uopće potrebna (ili čak štetna – «Svaki kršćanski tesar je bliže Bogu od Platona!»)
- naglašavanje primata vjere (fides) – **FIDEIZAM**
 - ona iznad znanja i kriterij za **znanje**
 - ako ne vjeruješ nećeš ni razumijeti
 - natprirodna objava omogućuje vjeru pa tek iz nje mišljenje, znanje, spoznaja...
 - vjerovanje je dovoljno za spas – to je čin volje
- ipak takav odnos prema filozofiji ne prihvaćaju svi podjednako – 2 shvaćanja:
 - **GNOSTICI** – spoznajom se isto može doći do objavljenih istina
 - treba iz fil. preuzeti ono dobro i korisno što podupire kršč. gledišta
- neki filozofi su u stvari slični SZ prorocima jer najavljuju kršč. samo u još zamućenoj viziji – u stvari grč. fil. je nastala iz stare hebrejske fil. (Mojsije prethodi grč. bogovima)
- osobito je dobar Platon i Heraklit, a loš je Epikur
 - **APOLOGETI** – branitelji vjere
 - ističu primat svakog izvorno religijskog iskustva te ga pretpostavljaju svakoj znanstvenoj i filozofskoj spoznaji
- fil. i rel. nemaju ništa zajedničko
- Tertulijan – rel. je superiorna i jedina ispravna
- «Vjerujem jer je apsurdno!» - parafraza učenja **paradoks**
- **BOG** – definiranje Boga kao duha, on je u odnosu na svijet transcendentan, vječan, apsolutan, neizmjeran i svemoćan
- njegovo je djelo stvaranje i to ni iz čega
- omiljena je teza o istovremenom stvaranju koje se događa izvan vremena jer vrijeme posrtoji tek od stvaranja
- dok u antici uredištu fil. interesa stoji pojam fizysa (prirode) u središtu srednjovjekovnog razmatranja svijeta i života jest pojam boga
- **KRŠĆANSKI KOZMOPOLITIZAM**

AURELIJE AUGUSTIN

- najznačajniji predstavnik patristike
- 4. i 5. st.
- pod njegovim utjecajem ipak se afirmira pristanak na filozofiju – «Mi ne želimo govoriti samo autoritetom Svetog pisma nego i na temelju općeg ljudskog razuma zbog nevjernika»
- osobito cijeni Platona i platoniste – «Nitko nam se nije tako približio kao ovi», ali uzima u obzir i stoike
- **«Ispovijesti»** (Confessiones) - autobiografija – griješna, hedonistička mladost, manihejska lutanja te preobraćenje na kršćanstvo
- **«O Božjoj državi»** («De civitate Dei») – tim djelom osnovao **FILOZOFIJU POVIJESTI** kao važnu fil. disciplinu
 - u svim povijesnim događajima pronalazi se zajednički smisao
 - za A. A. to je ostvarenje Božjeg plana

- sva pov. je borba dobra i zla (i ljude dijeli na «one što žive po Bogu» i «one što žive po ljudima») – sile dobra se moraju stalno boriti sa silama zla i ta se cjelina događanja oblikuje u filozofiju povijesti
- zemaljska država (interesi, Kain, rat i bijeda) nikad nije kao nebeska (ljubav, Abel, mir) koja će na kraju pobijediti
- svjetsku povijest promatra kao cjelinu koja ima svoj početka, središnjicu i kraj - svaki se pojedinačni događaj promatra po tome koliko služi cjelini
- time ustanovio, tzv. LINEARNO SHVAĆANJE VREMENA – kasnije prihvaćeno i u ne-kršćanskom i čak ateističkom poimanju
- **vrijeme** mu je nešto posve drugo u odnosu na vječnost – vječni se bitak posjeduje u jednome i odjednom, a vremenski je bitak razdijeljen, sam sebe tek sustiže, tek nastaje
 - u toj borbi dobra i zla onima na strani dobra treba pomoć, posredništvo u odnosu s Bogom – to je uloga **CRKVE** – najvažnija institucija za približavanje Bogom – time učvršćuje ulogu Crkve u kršćanstvu
 - i u učenju o pov. vidljiv **TEOCENTRIZAM** – ideja da je Bog u svemu i izvor svega (u etici to znači da je izvor svega dobrog, a zlo je nedostatak dobrog – dobro je dano vječnim zakonom- *lex aeterna*)
 - prvi istaknuti **VOLUNTARIST** – isticanje primata vjere nad razumom, vjerom se dolazi do spoznaje, a da bi se vjerovalo trebamo samo htjeti – «*Spoznaj da bi vjerovao, vjeruj da bi spoznao*»
 - volja nije suprotstavljena razumu – volja je razumna, a ono što je razumno ima volju
 - «*Vjera treba zadobiti uvid!*» - po Anselmu ove su Augustinove riječi geslo cijelog srednjeg vijeka
 - **ISTINA +AVICENA**
 - naša svijest o Ja sadrži troje: zbiljnost, samostalnost i trajanje
 - Poznate izjave:
 - «*Sumnjam, dakle jesam!*»
 - «*Ja želim spoznati Boga i dušu. Zar ništa više? Savršeno ništa više!*»
 - «*Ljubi i čini što hoćeš!*»
 - «*Nitko nije po prirodi, u kojoj je Bog najprije stvorio čovjek, rob nekoga čovjeka ili grijeha*»
 - «*Netko može dvojiti u što hoće, ali o toj dvojbi ne može dvojiti*»
 - «*Ne traži vani, vrati se u sebe, u čovjekovoj nutrini stanuje istina*»

- BOETIJE

- zovu ga «Posljednji Rimljanin»
- preveo Aristotelove logičke spise u zatvoru, čekajući smrt piše «*Utjehu filozofije*» - dobar je jači i sretniji; njegovo pravo je njegova moć i njegova sreća

- **PSEUDO-DIONIZIJE AREOPAGIT** – u sr. vijeku vrlo poznat i priznat, veliki platonovac

2. SREDNJI VIJEK

SKOLASTIKA

- srednjovjekovna kršćanska filozofija (od 9. st. do renesanse)
- filozofija je predmet šk. poučavanja, a ne istraživanja
- «*Philosophia ancilla theologiae*» - filozofija je služavka teologije, fraza je pripisana **Petru Damianu** – preuzima se ono što podupire i ilustrira već poznatu religijsku istinu
- Aristotel postaje najvažniji filozof
- sve je ukomponirano u obrazovni proces
- osnova – **7 slobodnih vještina**:
 - **trivijum** – gramatika, dijalektika, retorika

- kvadrivijum – aritmetika, geometrija, glazba i astronomija
- izvođenje nastave:
 - *lectio* – predavanje
 - *disputatio* – seminarske vježbe

2 glavna pitanja:

1. **ODNOS VJERE I UMA** (što ima primat pri spoznavanju – gnoseologija)
2. **PITANJE UNIVERZALIJA** (Postoji li nešto opće ili je sve pojedinačno? – metafizika)

Razdioba skolastike (upravo s obzirom na 1. pitanje):

1. RANA SKOLASTIKA – 9.-12. st. – podudaranje vjere i uma
2. ZRELA SKOLASTIKA – 13. st. – djelomično podudaranje vjere i uma
3. RASPAD SKOLASTIKE – 14. st. – renesansa – suprostavljanje vjere i uma

RANA SKOLASTIKA:

1. **IVAN SCOT ERIUGENA** – slaganje uma i vjere – oba izvora spoznaje imaju izvor u božanskoj mudrosti, ipak filozofija nije podređena teologiji
2. **ANSELMO CANTERBURYJSKI** – naziva se i ocem skolastike jer od njega potječe skloastički slogan – «*Vjera treba zadobiti uvid!*»
 - «Ne nastojim spoznati da bih vjerovao, nego vjerujem da bih spoznao, i ovo još vjerujem: ako najprije ne budem vjerovao, neću moći spoznati»
 - «**Ontološki dokaz**» za postojanje Boga – ako postoji pojam savršenstva, onda postoji i savršenstvo jer je u okviru pojma savršenstva i karakteristika da to biće postoji
3. **PETAR ABELARD** – racionalist (sklad vjere i uma je provjerljiv razumom – prihvaćamo ono što Bog rekao jer se možemo uvjeriti da je to istinito)
 - «*Sumnjajući dolazimo do istraživanja, istražujući spoznajemo istinu!*»
 - po pitanju univerzalija nominalist
 - obnovio etiku kao fil. disciplinu – grijeh (zlo) je u namjeri, nakani, za procjenu moralnosti presudni su motivi zbog kojih netko nešto čini
 - «**Povijest nevolja**», «**Pisma Abelarda i Heloize**»
 - velike prepirke s Bernardom iz Clairvauxa – vatrenim mistikom i propovjednikom križarskih vojni
4. **HERMAN DALMATIN** - pojava prvog hrvatskog filozofa
 - 12. st., rođen u Istri, djeluje u Chartresu (poznata filozofska škola, jaka prirodnoznanstvena orijentacija i istraživanje antičkih, židovskih i arapskih spisa)
 - preveo «Kur'an» i Euklida
 - spajao teologiju s Platonom i astronomijom

ZRELA SKOLASTIKA – sve veća uloga Aristotelove fil., procvat sveučilišta

- Aristotela upoznawali preko prijepda s arapskog – važni su Avicenna i Averroes i njihovi komentari
- tek u 13. st. završeno prevođenje s grčkih originala
- poznata središta su bila u Parizu i u Oxfordu
- Predstavnici:
 1. **ROGER BACON** – franjevac, treba manje znanja izvlačiti iz knjiga, a više promatranjem prirode i eksperimentom, ipak, unutarnje iskustvom ekstazom vodi do spoznaje natprirodnog
 2. **BONAVENTURA** – tal. franjevac, nadmoć vjere nad znanošću
 - «*Valja se čuditi sljepoći razuma koji ne promatra ono što vidi prije svega drugoga i bez čega ne može spoznati*» - filozofija počinje sa savršenošću kao drvom datošću
 - ništa u svijetu ne može biti vječno jer je bar dijelom materijalno, ne postoji tzv. prva materija u smislu neke potpune neodređenosti
 - život čovjeka je putovanje k Bogu – samo ako ima oči da vidi bitak i prodre u vrijednosti u njihovoj pravoj božanskoj jezgri

- raspravlja o problemu analogije (važna tema u skolastici) – analogija je analogija sličnosti, tj. participacija u mišljenju i ništa više
- 3. **ALBERT VELIKI** – njemački dominikanac, zbog učenosti nazvan «*doctor universalis*»
 - odvaja filozofiju od teologije – **učenje o dvostrukoj istini**
 - teologija se bazira na objavi, a filozofija na logičkim dokazima
 - «*Moraš znati da se u filozofiji samo onda dolazi do savršenstva ako se posjeduje znanje obojice, Aristotela i Platona*»
- 4. **TOMA AKVINSKI** – tal. dominikanac, najveći kršćanski filozof, «*anđeoski učitelj*», učenik Albertove fil. škole
 - uveo Aristotela kao najvećeg filozofa
 - **SPOZNAJA:**
 - **Istina ne može proturiječiti istini**
 - do određenog nivoa um i vjera se podudaraju, ali vjer ima veći domet i njome se može spoznati ono što je umu nedostižno
 - visoko vrednuje i osjetilnu spoznaju, ona nam donosi predodžbe izvana, tzv. fantazme bez kojih duša nikad ne misli
 - ipak djelatni um je aprioran
 - dakle u konačnici, um je ipak podređen vjeri, on brani vjeru i učvršćuje je (npr. dokazi o postojanju Boga)
 - **dokazi za postojanje Boga – «Pet putova k Bogu»:**
 - 1. **Kozmološki dokaz** – sve je pokrenuto, a prvi pokretač je nepokrenut od nečeg izvanjskog – to može biti samo Bog
 - 2. Bog je prvi uzrok (on sam ničim uzrokovan)
 - 3. sve je nužno po nečem izvan sebe, jedino je Bog nužan sam po sebi
 - 4. jedino savršenstvo
 - 5. krajnja svrha – **teleološki dokaz** – u svijetu postoji red i težnja za ciljem
 - **METAFIZIKA** – orijentiran na Aristotelovo učenje o 4 uzroka, i kod njega prisutan **hilemorfizam** – svaka je tvar oblikovana, oblik individuira tvar, učenje o suuzročnosti stvari i oblika kod kretanja
 - metafizički dodaci na Aristotela:
 - o bitak je stvoren – tipično kršćanski, stvoren je slobodnim Božjim djelovanjem, stvari imaju svoju vlastitu prasliku biti, «predegzistirajući» u Bogu, dok u prostorno.vremenskoj stvarnosti egzistiraju samo u «nezbiljskom» smislu
 - o analogija – bitak se analogno priroče, podrijetlo analogije i njen pravi smisao je misao participacije (neka ideja participira u nekoj drugoj na sličan način)
 - o stupnjevito vrednovanje bitka – to mu je platonovski element, bitak može biti «ugledniji» i manje ugledan
 - «*Iznad beživotnih tijela nalazimo biljke, iznad njih živa bića bez razuma, a iznad njih opet bića obdarena razmom. I svuda opet postoji različitost, ovisno o tome jesu li bića manje ili više savršena*»
 - najviši stupnjevi su **transcendentalije** – određenosti koje se potpuno nalaze na svakom biću. To su:
 - «jedno»
 - «istinito»
 - «dobro»
 - «stvar»
 - «nešto»
 - o načela bitka – kod stvorenih stvari postoji realna razlika između biti i egzistencije, samo je kod Boga egzistencija sama bit; Bog je čitav **actus purus**, on je biće, tj. biće koje je tu prisutno: *ego sum qui sum* (jesam koji jesam)
 - u području stvorenih stvari može se zamisliti svaka bit, a da se pritom ne mora istodobno misliti na egzistenciju – «*Ja mogu lijepo zamisliti što su čovjek ili feniks, a da ne znam imaju li feniks ili čovjek stvarnu egzistenciju*»

- PSIHOLOGIJA – pojam duše mu još sadrži širinu antiknog pojma: i biljke i životinje imaju «dušu», ali ljudska duša tvori poseban slučaj: ona je «umna», tj. duhovna duša
- **duhovna duša** je nematerijalna i besmrtna, ona je istodobno i oblik tijela, funkcije niže duše (aktuiranje tijela, života i osjetilnosti) u njoj su prevladane
- ETIKA – najviša **ćudoredna načela** – postoje kao što postoje i najviša teoretska načela, zakoni logike i sl.
- ta načela prikazuju sudjelovanje ljudskog duha u božanskom duhu, u njim apostoji ispravan razum (ratio recta) i ona čine jezgru savjesti
- ćudoredna načela su poznata svim ljudima i ne mogu se iz njihovih srca izbrisati već ih samo moramo slijediti
- ćudoredno dobro svodi na prirodu ćovjeka, a tima na bitak (etićko tumaćenje se bazira na ontologiji)
- PRAVO I DRŽAVA – u državi strah od kazne treba privesti ćovjeka sebi samome, svojem vlastitom boljem razumi, kako bi dobrovoljno ćinio ono što treba ćiniti
- **pravo** – nositelj je moći, ali je više od same moći, ono je idealni red zajednice
- **prirodno pravo i prirodni zakon** – 2 konstitutivna načela njegove filozofije prava
- zakoni koji se suprostavljaju Božjem pravu, nisu pravo i ne treba ih slijediti
- najopćenitije načelo: **«Dobro treba ćiniti, a zlo izbjećavati»**
- cijeli dekalog (10 boćjih zapovijedi) su prirodni zakon
- **država** – kao i kod Aristotela ona je pravo i ćudoreće, ona odgaja građane za sretan i vrijedan život
- proizlazi iz životne nućnosti ali ima cilj u «dobrom» životu
- nije sam iskon prava (to je Boćje pravo), već je njegov tumać i nositelj prava i njegovog po sebi vjećnog reda
- **«Summa theologica» («Teoloćka suma»)- glavno djelo**
- 1879. tomizam je postao službeno ućenje katolićke crkve
- 5. **DUNS SCOT** – Tomin oponent, **«doctor subtilis»**
 - nastavljaći – **sukob tomizma (intelektualizma) i skotizma (voluntarizma)** unutar crkve
 - **filozofija** – teorijska znanost – temelji se na razumu – istine vrijede za sve – cilj: **znanje**
 - **teologija** – praktićna znanost – temelji se na volji – istine vrijede samo za vjernike – cilj: **ljubav** (više od znanja)
 - samo su prve 3 zapovijedi dekaloga prirodni zakon
 - u odnosu ćovjeka prema bogu vaćnija je ljubav nego vjera i razmićljanje o Bogu
 - osim volje (voluntarist) istiće i **individualnost** (bilo u spoznavanju, u biću ili na području etićkoga)
- 6. **MEISTER ECKHART** – glasoviti srednjovjekovni **mistik**
 - usprkos tome što se dosta razlikuje od ostalih filozofa svog doba ipak potpada pod skolastićku tradiciju
 - ONTOLOGIJA – novoplatonistićka tradicija javlja se u njegovu ontoloćskom ućenju
 - bitak stvari ima svoju mjeru u vjećnosti, a ne u vremenu i od iz gornje sfere silazi i daje vidljivome, konkretnome, individualnom u prostoru i vremenu njegov pravi i istiniti smisao
 - vidi istinski bitak u bićima i mnogim stvarima
 - promatra ga kao svim stvarima imanentnu istinitu bit, koju bismo svi trebali vidjeti kad ne bismo imali samo tjelesne oći već i duhovne
 - **ROĐENJE BOGA U ĆOVJEKU** – *«Bolje je prućiti hranu gladnome nego se istodobno predati unutaranjem razmatranju. I kad bi ćovjek bio u zanosu, kao sveti Pavao i znao za nekog bolesnika kojemu je potrebna juha smatram dako je mnogo bolje da iz ljubavi ostavić znanost i slućić mu u što većoj ljubavi»*
 - Bog se raća u nama kada se mi raćamo u milosti Boćjoj za novi i bolji, istiniti boćji bitak, za hram Duha Svetoga
 - kada se mi miloću ponovo raćamo u Bogu tada Bog u nama raća svoga Sina kao sebi jednakoga:

- «Sve što Bog Otac želi učiniti, rađa u Sinu, da bi se on rodio u našoj duši... tako duša postaje stan vječnog božanstva»
- «To što je Bog upravo Bog tomu sam ja uzrok. Da nema mene, tada ne bi bilo Boga»
- unutarnja Božja narav je naša vlastita praslika, naše bolje ja
- ovakva razmišljanja navodila mnoge da ga optuže za panteizam

3. RASPAD SKOLASTIKE

1. WILLIAM OCCAM – «*doctor invincibilis*» (nepobjedivi učitelj)

- znanost i vjera su heterogeni, otvara put samostalnim znanostima i filozofskim istraživanjima, ali i slobodi religioznih uvjerenja

- poriče održivost skolastičkog problema odnosa vjere i uma
- spoznaja – svo znanje dolazi iz osjetilnog opažanja, ne treba nam ništa više nego zor izvanjskoga svijeta i unutarnju refleksiju o tako dobivenim predodžbama i ljudska je spoznaja dovršena
- **okamizam** – učenje zabranjeno u 1. pol. 14. st. u Parizu, ali se ipak širi
- potpuni nominalizam (kod samog Occama to tek naznačeno)

2. NIKOLA KUZANSKI – bavi se i prirodnim znanostima, matematikom, a naročito astronomijom

- glavni predmet interesa – ljudski um, on je filozof duha
- UČENJE O JEDNOM – kroz razgovor «malog laika» i «velikog govornika» (koji sjede u rimskoj pivnici i gledaju događanja na tržnici na Forumu romanumu) iznosi ideju da svi brojevi proizlaze iz jednog, tj. zastupa objašnjenje složenoga iz jednostavnoga
- ideja koja obuhvaća sveopćost svega bitka (omnitudo realitatis)
- razum - taj zbog kojeg stvari doživljavamo razdvojeno, on je mjesto suprotnosti
- um – ponovo slaže i spaja suprotnosti
- POJAM BOGA – Boga imamo i nemamo, uvijek smo na putu k njemu, čak i kad ga već posjedujemo
- naši su sadržaji koje o njemu izričemo ograničeni jer smo i mi ograničeni (prostorno i vremenski), tako da ne možemo opisati beskonačno
- bog je omninominabilan – morao bi se nazvati svim imenima
- **DOCTA IGNORANTIA** – «učeno neznanje» - trebamo mnogo učiti i znati da bismo shvatili vlastito neznanje
- Bog je prava mjera svega – kontra Protagori, čovjek može biti mjera svih stvari ukoliko je slika božanske praslike

RASPRAVA O UNIVERZALIJAMA

- postoji li išta opće i ako postoji u kojem je odnosu s pojedinačnim?

1. **REALIZAM** – opće postoji

- a) EKSTREMNI REALIZAM – preuzimaju Platonovo učenje
- opće postoji i to prije i neovisno od pojedinačnog, opće uzrokuje pojedinačno (kao Platonove ideje) – to je i bit i bitak – («universalia ante res»)
- Eriugena, Anselmo (sve prvo postoji u Božjem umu – potom u stvarnosti – pa u ljudskom umu)
- b) UMJERENI REALIZAM – Toma
- opće postoji, ali sve pojedinačno ima u sebi svoju bit, opća bit se individualno oblikuje u svakoj pojedinoj stvari («universalia in rebus»)

2. **NOMINALIZAM** – nema općeg po sebi

- a) EKSTREMNI NOMINALIZAM – postoje samo pojedinačne stvari, a opće je samo riječ, ime (nomen) kojima ih imenujemo
- b) UMJERENI NOMINALIZAM (KONCEPTUALIZAM) – opće postoji u umu kao pojam (koncept), ali u stvarnosti postoje pojedinačne stvari koje imaju svoj bitak u sebi – («universalia post res»)

- ipak nisu samo puke riječi
- Abelard
- u 11. st. crkva osuđuje nominalizam jer je protiv nekih temeljnih kršč. dogmi (trojedinstvo boga, sakramenta pričesti...)

3. NOVOVJEKOVNA FILOZOFIJA:

- A) FIL. RENESANSE
- B) EMPIRIZAM I RACIONALIZAM
- C) PROSVJETITELJSTVO
- D) KLASIČNI NJEMAČKI IDEALIZAM

- u središtu cijele novovjekovne filozofije jest pojam čovjeka

1. FILOZOFIJA RENESANSE

- preporod
- 15. i 16. st.
- **Crkva gubi intelektualni monopol** – uzdrmana višestoljetna ukorijenjena slika svijeta:
 - moć uzdrmana raskolom – protestantizam
 - tiskarski stroj – knjige dostupne i izvan crkve
 - svjetovna sveučilišta
 - znanost – pobila neke postavke Crkve – više nisu neupitan autoritet (Zemlja je okrugla, heliocentrički sustav...)
 - javlja se književnost na narodnim jezicima
 - svjetovni vladari postaju autonomniji
 - otkrića - šire se perspektive i prostorno (Novi svijet) i vremenski («otkriva» se antika)
 - drukčije poimanje čovjeka:
 - tjelesnost (antika)
 - anatomija (Michelangelo)
 - jačanje *svjetovne gospodarske moći* (namufakture, trgovina, bankarstvo...)
 - **antropocentrizam umjesto teocentrizma**

- EUROPSKI FILOZOFI RENESANSE:

- **GIORDANO BRUNO** - dominikanac

- proganjan od inkvizicije, bježi po Europi (Ženeva, Pariz, Engleska...)
- uhvaćen u Veneciji
- optužba: «Naučava nauku o beskonačnosti svemira i mnoštvu svjetova»
- spaljen 1600. na Cvjetnom trgu u Rimu
- panteizam – bog jest priroda, svijet, kozmos (a ne biće odvojeno od svijeta) – «**Priroda je Bog u stvarima**»
- stvaralačka moć (*natura naturans*) – stvorena priroda (*natura naturata*)
- svemir je beskrajn s mnoštvom svjetova, Zemlja samo jedan od njih, nije u središtu (slijedi Kopernika)
- svijet se sastoji od **monada** – minima (atoma koji su centri sila)
- čovjek – kao mikrokozmos je ogledalo makrokozmosa
- može poboljšati svijet svojim trudom i radom, gradi svoju sudbinu i sreću – on je **homo-faber** (čovjek-radnik)

- **PLETHON** – Grk koji potaknuo interes za grčku filozofiju i kulturu
- **NIKOLA KUZANSKI** – čovjek i svijet se baziraju na jedinstvu suprotnosti
- **NICCOLO MACHIAVELLI** – firentinski filozof, političar (na dvoru Medici) i književnik
 - odvajanje politiku od etike – djelo «Vladar»
 - politika je praktična metoda vladanja i ostanka na vlasti (politika kao moć)
 - parafraza «Cilj opravdava sredstvo»
- **THOMAS MORUS** – utopist – djelo «Utopija» - vjeruje da u idealnoj državi neće biti privatnog vlasništva
 - smaknut za Henryja VIII jer bio protiv odvajanja od katoličanstva
- **TOMASSO CAMPANELLA** – utopija «Grad sunca»
- **PARACELSDUS** – osnivač moderne medicine, mistik i magičar prirode
 - filozofija mu bila neka vrsta tajnog nauka pa ga mnogi smatrali doktorom Faustom
- **MICHEL DE MONTAIGNE** – «Eseji» («Ogledi») – tvorac esejističkog diskursa (znanstveni + književni), skeptik – «*Filozofirati znači sumnjati*»
- **HUGO GROTIUS** – utemeljitelj međunarodnog prava
 - piše o pravu rata i pravu mira
 - pokušava naspram pozitivnog prava i vladavine moći postaviti teoriju prirodnog prava koje osigurava dostojanstvo i slobodu čovjeka
- **HRVATSKI FILOZOFI RENESANSE:**
 - **PETAR PAVAO VERGERIJE** – utemeljuje humanističke obrazovne ideale (studia humaniora) u svom poznatom djelu «O plemenitim običajima i slobodnim umijećima»
 - **IVAN STOJKOVIĆ** – vjerojatno prvi hrvatski školovani teolog (studirao u Padovi), poznat po velikoj biblioteci klasičnih djela
 - zauzima se za izvorne vrijednosti crkvenoga učenja naspram herezama i svjetovnom djelovanju crkve
 - **NIKOLA MODRUŠKI** – dvije sfere spoznaje: spoznaja vremenog (racionalna) i spoznaja nadnaravnog i vječnog (intelektualna spoznaja), oslanja se na Aristotela ali prednost daje kršćanskom učenju jer «Nijedan filozof nije spoznao čovjekovu svrhu»
 - **IVAN ČESMIČKI (JANUS PANONIUS)** – najpoznatiji hrvatski humanist u Budimu, biskup i slavonski ban
 - pjesnički platonizam, i sam je pjesnik
 - **IVAN POLIKARP SEVERITAN** – stoička etika s epikurejskim dodacima o bezrazložnosti straha od smrti, politički savjeti još uvijek promišljaju odnos vladara spram podanika (a ne spram očuvanja vlasti kao Machiavelli)
 - **MARKO MARULIĆ** – «*Upućivanje u čestit i blažen život po primjerima svetaca*», - voše od 40 izdanja u 16. i 17. st.
 - spaja stoicizam i platonizam s kršćanskom filozofijom, tvorac riječi psihologija
 - polazi od čovjekovih požuda i strasti: elementi prosuđivanja se grijeh i otkupljenje, a vjera, ljubav i sasenje su osnovne odrednice moralnoga života

- FRAN TRANKVIL ANDREIS – djelo «Trebali li filozofirati?» - motrenje Božanskog uma (noesis noeseos) najviša je vrlina koja se određuje u skladu s kršćanskom naukom
- BENKO BENKOVIĆ – franjevac iz Zadra
 - kao «prvak znanosti» djeluje na Sorbonni
 - naspram skolastičkom intelektualizmu zastupa voluntarističko shvaćanje
 - djela izgubljena
- FREDERIK GRISOGONO – spis «O ljudskoj sreći», zvjezdokazanstvo (astrologija) mu je najviša znanost, a ona se bazira na matematici po kojoj postajemo svjesni zakonitosti svemira. Dakle, matematikom možemo providjeti determinizam prirodnih zbivanja, a astrologijom predvidjeti buduće događaje.
- JURAJ DUBROVČANIN – nazivan *philosophus orator*, protivnik astrologije, zalaže se za prirodnoznanstveni aristotelizam
- MATIJA FRKIĆ – djelom «Peripatetička istraživanja» želi ojačati aristotelizam
- **FRANE PETRIĆ** – rodom sa Cresa
 - djela: utopija «*Sretan grad*», glavno djelo «*Nova sveopća filozofija*» (veoma kritizirano djelo, kasnije na popisu zabranjenih knjiga), «Peripatetičke rasprave», «O poetici»
 - profesor platoničke akademije u Ferrari
 - izraziti Platonist, borbeni antiaristotelovac (Aristotelova znanost zapravo je mnijenje i metafizika nikako ne može biti jedinstvena znanost)
 - aristotelizam mu izvor bezbožnosti
 - u djelima se služi trima metodama:
 - o aristotelovska – od bića ka uzroku
 - o vlastita (srednja) – o bićima koja su i osjetilna i nadosjetilna (svjetlo, duša, prostor...)
 - o platonička – od uzrokado sveukupnosti uzrokovanog
 - Teorija **emanacije**: iz Jednog izvire prvi um (Sin ili Riječ), pa drugi um (Duh ili Ljubav). Vjeruje u postojanje kozmičke duše (*anima mundi*) koja prožima i neživu tvar – **panpsihizam**.
 - U estetici zastupa **antimimetičku teoriju** – umjetnost treba prikazivati nevjerojatno, čudesno, jer **čuđenje** je pravi izvor i pjesništva i filozofije.
 - prvi formulirao tezu o bibliotekarskom podrijetlu naslova Aristotelove «Metafizike»
- JURAJ DRAGIŠIĆ – prijatelj obitelji Medici, branio Pica della Mirandola i G. Savonarolu, naš najveći renesansni logičar; dijeli logiku na kategorije i učenje o sudu (logica vetus) te analitiku i topiku (logicae novae). Poznati angelolog – proučava psihološka i metafizička pitanja o naravi anđela kao duhovnih biće
- NIKOLA GUČETIĆ – nakon Boškovića najznačajniji dubrovački filozof, rasprava «O upravljanju obitelji» - ekonomsko-političko-pedagoška studija pisana po uzoru na prve knjige Aristotelove «Politike».
 - Komentari psalama u kojem dokazuje progrednost protestantskih postavki
 - često piše u obliku dijaloga
- ANTUN MEDO – smatra da je Aristotel sve od Aleksandra Afrodizijskog i Porfirija bio krivo tumačen (trebalo je staviti naglasak na spoznaju pojedinačnog i konačnog)
- MIHO MONALDI – jedan od osnivača prve dalmatinske akademije – Accademia dei Concordi. «O imovini» - djelo u obliku razgovora u kojem ističe svezu ekonomskih odnosa i političkog uređenja.

- Epikurejsko shvaćanje uživanja kao cilja, a najvećeg blagostanja i blaženstva preko dobrog i razboritog korištenja dobara.
- Najveći doprinos mu je dijalog «Irena ili o ljepoti» gdje raspravlja o umjetničkom stvaranju.
- Povezujući ljepotu s umnim i najvišim, spaja platonička shvaćanja sa srednjovjekovnom estetikom i ontologijom transcendentalija.
- **MATIJA VLAČIĆ ILIRIK** – iz Labina, protestant, suradnik Martina Luthera
- ontološki utemeljuje fatalizam i pesimizam kao obilježja protestantizma – ljudska volja nije slobodna, sve je determinirano
- djelo «*Ključ (za tumačenje Svetog pisma)*»
- vjeruje da se Sv. pismo može razumjeti iz njega samoga (u skledu s idejom da se ono mora prevoditi na narodne jezike), ne trebaju nam tumačenja i crkveni autoriteti da bismo ga shvatili
- utemeljitelj novovjekovne **hermeneutike** (znanost o tumačenju teksta, opće metoda razumijevanja) – ne smije se čupati iz konteksta
- pojedina riječ se razumijeva tek u rečeničnoj cjelini, rečenica u široj povezanosti itd.
- stalno moramo pred sobom imati duh spisa, svrhu, smisao, nasmisao cjeline, tj. evandeosku poruku
- «Duh Sveti je istodobno autor i izlagatelj Pisma»
- «Božansko se Pismo uz vidljivog i nevidljivog, naime iz tijela koje je vidljivo pismo, te iz duše, koja je smisao koji se nalazi u tekstu, i nakraju iz duha, koji u sebi sadrži nešto nebesko»
- krajnja svrha – ostvariti život prema Evanđelju (praktična strana kršćanskog učenja)
- U djelu «Dijalektičke dopune» govori o srednjem pojmu u silogizmu te postavlja svoju teoriju znanosti.
- **PAVAO SKALIĆ** – autor termina «enciklopedija», veći dio života protestant (pred kraj ponovo katolik), i on se bavi tumačenjem teksta, smatra da je zadaća vremena upoznati sve drevne i suvremene nauke, sabrati ih i pokazati kako se očituje Božanski govor.
- znanje ne napreduje pravocrtno, već zmijoliko (zato moramo računati i na uspjehe i na neuspjehe)
- **DOMINIS MARKO ANTUN** – Newton ga je nazvao *vir celeberrimus*, splitski nadbiskup, kritičar crkve kao političke zajednice, emigrant i heretik spaljen nakon smrti na lomači, naglašava analizu i eksteriment kod promatranja duginih boja (kasnije se na to poziva Newton)
- **FAUST VRANČIĆ** – iz Šibenika, autor petojezičnog rječnika
- djelo «*Novi strojevi*» - nacrti za kehničke konstrukcije – najpoznatiji padobran, iz toga definicija čovjeka kao **homo volansa**.
- još i nacrti za: mostove, mlinove, nasipe, kanale, dizalice, satove, preše...
- Smatra da tehniku i znanost treba utemeljiti na osnovama humanističkog obrazovanja
- **MARIN GETALDIĆ** – smatra se pretečom Descartesa na području analitičke geometrije, optičkim pokusima i izradom parabolinih zrcala palio predmete i talio kovine
- **STJEPAN GRADIĆ** – počevši od Galilejeve fizike razvija vlastite ideje u djelu «Četiri fizičko-matematičke rasprave», npr. o upravljanju broda kormilom, zakon slobodnog pada, Galilejev paradoks jednakosti točke i crte...

B) EMPIRIZAM I RACIONALIZAM

- glavni problem: problem **metode** spoznaje
- dva odgovora – razumom (racionalisti) ili iskustvom (empiristi)

- racionalisti vide uzeo za filozofsku metodu i zakonitost u racionalistički konstruiranoj stvarnosti matematike
- empiristi svoje metode baziraju na promatranju i eksperimentu (skloniji prirodnim znanostima nego formalnoj matematici)
- racionalisti:
 - o Descartes
 - o Pascal
 - o Spinoza
 - o Leibniz
- empiristi:
 - o Locke
 - o Bacon
 - o Berkeley
 - o Hume
 - o Hobbes

RENE DESCARTES – vrsni matematičar, otac analitičke geometrije

- «Rasprava o metodi», «Meditacije o prvoj filozofiji»
- **metodička sumnja (kartezijanski skepticizam)** – korištenje sumnje kao metode – sredstva kojem je konačni cilj dolaženje do nepobitnih i sigurnih istina
- oblik produktivne sumnje, za razliku od sumnje skeptika kojima je cilj dokazati da ništa nije sigurno
- započinje s korjenitom ili apsolutnom dvojbom – odbacuje sve naučeno, osjetilnu spoznaju (ono što nas jednom zavaralo ne može biti kriterij), cijelu stvarnost (Je li moguće da nas Bog stvorio tako da se u svemu varamo), nije li i život jedan san? («Onda ću pretpostaviti da me ne vara dobar Bog, već nekakav zao duh koji je moćan i lukav...»)
- Descartesov cilj – pronaći ono što je toliko jasno i razgovjetno da se ne može u to posumnjati i to uzeti kao početnu istinu
 - o jasna spoznaja - ...»pozornom duhu živa i otvorena»...
 - o razgovjetna spoznaja - ...» ona spoznaja koja je pored jasnoće od svega drugoga tako odijeljena i rastavljena da u sebe sadrži samo ono što je jasno»
- PRAVILA METODE:
 - o **jasnoća i razgovjetnost** – samo to prihvaćamo kao istinito
 - o **pravilo analize** – složene probleme treba raščlaniti do jasnih i razgovjetnih dijelova
 - o **pravilo sinteze** – jednostavne dijelove treba pravilno spojiti
 - o **pravilo provjere i sistematizacije**
- sumnja u sebe vodi do apsurdna
- ako postoji misao (makar i zabluda) postoji i onaj koji misli – **COGITO, ERGO SUM (MISLIM, DAKLE JESAM)**
- prva nepobitna istina mu je dokaz o samoizvjesnosti svijesti (svijest dokazuje postojanje sebe same, kao i nositelja svijesti) ...
- ovo je intuitivna istina, apsolutna, sigurna
- **ontološki dokaz Boga** – ako ja kao nesavršeno biće imam ideju savršenstva ona ne može potjecati od mene i mog iskustva već je morala biti usađena od takvog savršenog bića, dakle, opstojnost Božja slijedi iz ideje Boga kao najsavršenijeg bića (to je čisti *idealizam*)
- ideja najsavršenijeg bića sadrži beskonačno mnogo stvarnosti da ne može biti produkt nas koji smo konačna bića, uzrok ideje Boga mora sadržavati barem toliko zbiljske («objektivne stvarnosti») koliko mi zamišljamo stvarnosti u ideju Boga
- savršeni Bog ne bi mogao «napraviti» čovjeka tako da se on vara – Bog nam daje sredstva kojima možemo doći do istine, tj. spoznati svijet kakav uistinu jest
- to sredstvo je naš razum – ako ga koristimo pravilno (pridržavamo se pravila metode) doći ćemo do istine – to nam jamči Bog (savršen je, dakle, dobar i ne bi nas varao) – Bog je **jamac istinitosti**

- **urođene ideje** - one do kojih se dolazi neovisno o iskustvu, deduktivno, koristeći samo čisto mišljenje (ideja o samom sebi, Bogu, područje matematike...) – dokaz da je ljudska spoznaja u prvom redu produkt razuma, to su krajnje jednostavne, jasne i razgovijetne predodžbe
- sistematizirajući ih navodi 3 osnovne: Bog (beskonačna supstancija, najpotpuniji bitak koji postoji sam po sebi), protežna stvarnost (materijalni svijet oko nas), misleća stvarnost (svijest, ideja o samome sebi kao duhovnom biću)
- iako daje primat dedukciji (primat po važnosti, ne nužno kronološki) priznaje i važnost indukcije
- dedukcija – postupak izvođenja istine iz prvih intuitivnih, očevidnih istina, urođenih ideja
- METAFIZIKA: - **dualizam** – postoje dvije supstancije (bitka) koji su nesvedive jedna na drugu – PROTEŽNA STVAR (res extensa) I MISLEĆA STVAR (res cogitans)
- protežna stvar – sve materijalno što zauzima neki prostor (proteže se u **prostoru**), kod čovjeka tijelo, funkcionira po zakonima mehanike, svu materiju možemo kvantificirati i mehanicirati
- misleća stvar – duh, ljudska specifičnost koja se očituje kroz mogućnost spoznavanja (razum) i htijenja (volja)
- *«Najveće je savršenstvo čovjeka što radi slobodno, tj. po svojoj volji. Time postaje vrijedan pohvale ili prijekora... Ne hvale se automati što točno izvode sve kretnje za koje su udešeni...»*
- problem – nemogućnost objašnjenja međudjelovanja supstancija jedne na drugu kod čovjek (najasna ideja o epifizi)
- ako je supstancija nešto posve samostalno i ne treba ništa izvan sebe (a duh i tijelo su Descartesu dvije odvojene supstancije) onda ne postoji između njih uuzajamno djelovanje

PASCAL

- djelo «Memorijal»
- čovjek fenomenološkog zapažanja detalja («duh tankočutan») i ujedno jedan od prvih religioznih genija svih vremena
- Bog religije je više od boga filozofa – *«Bog Abrahamov, Bog Izakov, Bog Jakobov, a ne bog filozofa i znanstvenika»*
- postoje moć razuma i moć srca, s tim da **«logika srca»** ipak upravlja ljudskim životom

BARUCH DE SPINOZA

- Židov iz Nizozemske
- ekskomunikacija – izopćenje iz židovske zajednice jer religijske spise promatrao s povijesnog aspekta, a židovstvo i kršćanstvo kao prekrute i formalne
- gl. djelo – **«Etika (geometrijskim redom izložena)»** - iz definicija i aksioma izvodi postavke
- cilj je ljudska sreća koja je moguća samo kad se pronade jedinstvo s bitkom (bogom) – «Pošto me iskustvo poučilo da je sve ono što se čini uobičajeni sadržaj života i ništavno... odlučih se konačno istražiti postoji li uopće nešto što je istinsko i znatljivo dobro», «No ono što bi ta priroda bila, pokazat ćemo prema mjestu gdje se nalazi, naime u spoznaji jedinstva duha s čitavom prirodom»)
- monizam – postoji jedna **SUPSTANCIJA** (**«stvar koja postoji tako da joj za postojanje nije potrebna nikakva duga stvar»** – uzrok same sebe – **causa sui**) koju izjednačava s Bogom i prirodom (**panteizam**) – *«Bog ili priroda ili supstancija»* - bog je sve nešto, on je sveukupnost nečega ili sve stvari, odnosno sve su stvari bog
- manifestira se na 2 ljudima spoznatljivim načina – atributi
- **atributi mišljenja i atributi protežnosti**
- supstancija i atributi su stvaralačka priroda (*natura naturans*)
- njihov produkt su **modusi** – konkretne, pojedinačne misli ili stvari, stanja supstancije, stvorena priroda (*natura naturata*)

- modusi mišljenja i modusi protežnosti se u konačnici podudaraju (i jedni i drugi izraz su jednog boga, jedne prirode, jedne supstancije) – to je filozofija identiteta - «**Red i veza ideja su jednaki kao red i veza stvari**»
- bog (priroda) djeluju preko prirodnih zakona koji sve određuju, tako da ništa nije slučajno već uzrokovano nizom neizbježnih kauzalnih veza – **DETERMINIZAM** («U prirodi stvari ništa nije slučajno»)
- ETIKA – sloboda je **spoznata nužnost** (prirodni zakoni) – «*Nemoguće je da čovjek nije dio prirode i da ne ide za njenim općim redom*»
- život u skladu s njima je najslobodniji
- trebamo se vladati po razumu, a odbaciti zamućenost koju nam daje vladavina afekata
- usavršavanjem razuma bolje shvaćamo svijet i time smo sretniji
- budući da je čovjek modus prirode etika mora početi s ontologijom
- POLITIKA – «Teološko – politička rasprava»
- pod Hobbesovim utjecajem – u prirodnom stanju svatko ima pravo učiniti sve što može učiniti (zakon jačega)
- ipak, nastankom države prelazi se s prirodnog na mnogo razumnije, građansko pravo
- državi je svrha jamčenje **sloboda građanima** (a ne držanje u strahu): «*U slobodnoj državi svakome je dopušteno misliti što hoće i govoriti što misli*»

GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ

- «posljednji polihistor» - pravo, diplomacija, matematika (infinitesimalni račun), fizika, kemija, biologija, geologija, psihologija, logika
- osnivač Berlinske akademije znanosti i umjetnosti
- ideja o ujedinjenju kršćanstva i Europe («*Shvatio sam da većina sekta ima pravo u većemu dijelu onoga što pozitivno tvrde, a manje u onome što osporavaju*»)
- PRAVO – carstvo istine i savršenstva je carstvo prava, pravo je mudrost i dobro
- METAFIZIKA:
- djelo «**Monadologija**», «Teodiceja», «Nova istraživanja o ljudskom razumu»
- pluralizam i idealizam (objektivni) – svijet se sastoji od beskonačnog mnoštva supstancija – **MONADA** – duhovnih atoma, neprotežnih i aktivnih, nositelja sila (dinamizam)
- «*Monade su dakle istinski atomi prirode, jednom riječju, elementi stvari*»
- svako je tijelo zapravo jedinstvo učinaka, uvijek zbroj sila, samo duševno, kao nešto nedjeljivo i činjenično djelujuće može biti supstancija
- njegova definicija supstancije: «*Biće sposobno za djelovanje*»
- svaka od njih ima **moć percepcije** (predočavanja) i **požude** (uvjet za prijelaz jedne percepcije ka drugoj)
- svaka monada predočuje čitav kozmos (mikrokozmos jednak makrokozmosu), ali ovisno o svom savršenstvu predočava na jasan ili manje jasan način
- HIJERARHIJA MONADA – najbrojnije su monade koje sačinjavaju ono što nazivamo materijalnim («gole monade»), zatim «duševne monade» te «božanske monade»
- to su sve stupnjevi duševnoga, tj. **modusi monada**
- gole monade gotovo nemaju predodžbenu snagu, one više su, recimo, dio ljudske duše, a u najgornjemu redu stoji monada koja je čisto mišljenje i čista djelatnost (božja monada)
- s obzirom da monade ne utječu jedne na druge («... nemaju ni vrata ni prozore...») kretanje se objašnjava kroz **PRESTABILIRANU HARMONIJU** – Bog je predodredio i uskladio svaki čin svake monade tako da se sve odvija tako da nam se čini kao da monade utječu jedne na druge, pojam koji iskazuje svezu cjelinu svijeta (slično kao što nam se čini da ako više satova pokazuju isto vrijeme da postoji veza među njima, a u stvari jedina je veza u tome da ih je uskladio isti urar)
- time objašnjava svezu cjeline svijeta

- sve je uređeno od strane Boga – «...*Ovo je najbolji mogući svijet...*» - da bi to uvidio čovjek samo mora biti duh, mora se samo preko tame osjetilnosti izdići do jasnoće ume, onda će moći vidjeti istinski oblik svijeta, vječno dobro i božansko
- GNOSEOLOGIJA:
- 2 vrste **istine**:
 - o ISTINE UMA – nužne, provjera po **načelu proturječnosti** (nemoguće suprotno) – to su urođene ideje, daju uvid u nužne, bitne sveze
 - o ISTINE ISKUSTVA – slučajne, provjera po **načelu dovoljnog razloga** (ratio sufficiens)
- «U razumu nema ničega što prije nije bilo u osjetilima, osim razuma samog» (polemika s Lockeom)

EMPIRISTI:

FRANCIS BACON

- «Novi organon» ili upute za tumačenje prirode, novo oruđe
- želi obnoviti znanost i filozofiju, pronaći novo oruđe znanosti jer stara silogistička (deduktivna) logika ne može doći do novog znanja
- «*Znanje je moć!*», «Prirodu savladavamo ako joj se pokoravamo»
- ISTINSKA INDUKCIJA – postupno zaključivanje od posebnijeg prema općenitijem, jedinstvo eksperimentalne i racionalne sposobnosti
- nužno znati i sabirati podatke i pravilno ih preraditi (pčela)
- razum ne smije brzati (ne dajmo mu krila, radije olovne utege)
- nastavljač J. S. Mill (19. st)
- **IDOLI** – ljudske pogreške kojih se treba osloboditi, 4 vrste:
 - o **idoli plemena** – tipične za ljude kao pogrešivu vrstu, unosimo više reda nego ga u svijetu ima, pojednostavljujemo – stvaramo o grupama ljudi predrasude
 - o **idoli spilje** – zablude tipične za svakog pojedinca, proizlaze iz odgora, autoritete, utjecaja knjiga....
 - o **idoli trga** – najteži, produkt neadekvatne komunikacije
 - o **idoli teatra** – fil. dogme i teorije (ideologije i svjetonazori) koji rezultiraju posve iskrivljenom slikom života i svijeta

JOHN LOCKE

- «*Ogled o ljudskom razumu*», «*Pismo o toleranciji*», «*Dvije rasprave o vladi*»
- utemeljitelj spoznajne teorije kao sustavne fil. discipline («*Moja je namjera da istražim porijeklo, izvjesnost i doseg ljudske spoznaje*»)
- utemeljitelj empirizma – najistaknutiji empirist, utemeljio ga kao sustavni gnos. pravac
- kritika racionalista – ne postoje urođene ideje, a kamoli načela i principi (nema toga o čemu se svi slažu) – Leibniz odgovara: «Kad bi urođene ideje bile ono što Locke pod njima razumije, tad ih uopće ne bi ni bilo»
- tipičan primjer za ono što se naziva engleskom filozofijom: usmjerenje na iskustvo, smisao za zbiljnost, nesklonost pretjeranoj spekulaciji, uravnoteženost suda, sretno povezivanje tradicionalnog i naprednog mišljenja, liberalnost i tolerancija...
- **tabula rasa** – prazna ploča, neispisani list papira, takav nam je duh sve dok ga ne «*ispišemo*» iskustvom
- «*Nema ničeg u razumu što prije toga nije bilo u osjetilima*»
- 2 vrste iskustva, naziva ih i predodžbama (idea):
 - o **izvanjsko** – osjetilno (sensation), izvanjsko osjetilom zamjećivanje preko tjelesnih organa – njime saznajemo o svijetu, dobivamo dvije vrste kavaliteta, svojstava:

- primarne kvalitete (prvotna svojstva) – čvrstoća, protežnost, **oblik**, pokretljivost... – objektivne – dobivamo kombinacijom više osjetila
 - sekundarne kvalitete (drugotna svojstva) – boja, miris, okus.... – subjektivne – dobivamo samo 1 osjetilom
 - **unutarnje** – refleksija (ili samoopažanje) kojom kombiniramo informacije dobivene osjetilnim iskustvom, unutarnje osjetilno zamjećivanje u samoopažanju, tj. opažamo da vidimo, čujemo, osjećamo, imamo strasti...
- ovakvom podjelom napravio okret od bitka ka svijesti (empiristi se ne zamaraju bitkom već se bave spoznajom, tj. aktom naše svijesti)
- bavio se i problemima **apstrakcije i supostojanja predodžbi**
 - apstrakcija – postupak kojim iz mnoštva jednakovrsnih predodžbi izvlačimo ono zajedničko a odstranjujemo različito (s Lockeom nastaje moderni pojam apstrakcije)
 - supostojanje predodžbi – zašto kad mislimo na neku stvar sumislimo iste predodžbe, (npr. za zlato određenu težinu, boju, vatrootpornost...), po čemu znamo da su te predodžbe supripadne?
- 3 stupnja spoznaje:
 - **intuitivna** – najsigurnija – opažanje, uvid je li nešto slično ili ne (slažu li se ili ne slažu dvije ideje)
 - **demonstrativna** – potrebno više od 2 ideje – zaključivanje, dokazivanje
 - **senzitivna** – otkrivamo nešto novo, novog pripadnika neke vrste (npr. upoznajemo nekog čovjeka), pojedinačnu egzistenciju konačnih bića izvan nas
- ma kako izgledalo paradoksalno u isto vrijeme i kritičar i apologet ljudskog razuma – **«Razum mora biti naš najviši sudac i vodič u svemu»**
- **LIBERALIZAM** – začetnik liberalne teorije države
 - prirodno stanje – sloboda i jednakost među ljudima, ali svatko mora brinuti o svojim pravima
 - društveni ugovor – uklanjanje tog nedostatka, unaprijeđenje
 - država – svrha joj zaštita života, slobode i vlasništva, izvor joj leži u pojedincima i njihovoj slobodnoj volji (to je novost)
 - suveren – narod, uvijek ima pravo mijenjati vladara ako ne ispunjava svoju svrhu
 - podjela vlasti – zakonodavna, izvršna i federativna
 - tolerancija – osobito vjerska, treba odvojiti crkvu od države, izričito protiv bilo kakvog vjerskog fanatizma
 - utjecao na prosvjetitelje
- **ETIKA** – kao i inače u engleskoj filozofiji shvaćena eudaimonistički, što vodi u hedonističku teoriju, ali prema kriteriju ugone za zajednicu: **« Nazivamo dobrim ono što je prikladno da nam stvori ugodu ili daje poveću, odnosno umanju neugodu»**
- s obzirom da je kriterij društvo, svodi etiku na sociologiju

GEORGE BERKELEY

- **SUBJEKTIVNI IDEALIZAM** – krajnji empirizam
- postoji samo naše doživljavanje koje povezujemo i onda imenujemo kao određenu stvar
- stvari su samo kompleksi osjeta, postoje samo ako su opažene (**biti=biti opažen**)
- naglasak je na duhu koji sve to doživljava (svi događaji su u duhu)
- materija je «ugaoni kamen» ateizma, «zvuk prazna imena»
- **SOLIPSIZAM** – spoznajnoteorijsko gledište po kojemu postoji samo Ja, da postoji samo svijest sa svojim doživljajima i ništa više izvan nje(solus, ipse = jedini, sam)
- nije solipsist do kraja jer postavlja i ideju Boga (on je biskup) koji je izvor osjeta

DAVID HUME

- «Istraživanje o ljudskom razumu»
- svi predmeti ljudskog uma su ili odnosi ideja (neka matematička načela) ili činjenice
- sve činjenice proizlaze iz iskustva
- svježje, izvana pridošlo osjetilom zamjećivanje je **osjetilni dojam (impression)**, a reproducirani sadržaj tog dojama je **predodžba (idea)**
- impresija i ideja zajedno čine **svijest ili opažanje (perception)**
- predodžbe se slažu u stvarne pojmove pomoću **asocijacija** (po sličnosti, po prouzročnosti, po doticanju u prostoru i vremenu)
- svo iskustvo funkcionira na temelju NAČELA UZROČNOSTI
- uzročno-posljedične veze uopće nisu tako sigurne kako nam se čini
- počivaju na **običaju ili navici** (očekujemo da će biti onako kako smo već više puta doživjeli)
- doživljavamo **vremenski slijed pojava**, ali to ne dokazuje kauzalitet i njegovu **nužnost**
- nemoguća je sigurna spoznaja uzročnosti – SKEPTICIZAM
- svi su pojmovi relativni, jer važe samo onoliko koliko važi njihova iskustvena podloga; sva je istina psihologizirana, jer se zbog navike sastoji samo od osjećaja očekivanja; sva prirodna znanost treba biti samo uvjerenje, jer iza nje ne stoji ništa više od očekivanja
- u metafizici supstancija je povezivanje predodžbi i ništa više: ona njema nije ništa ontološko, već samo psihološko, duša je «svežanj opažaja»
- u svakodnevnom životu moramo se rukovoditi **vjerom i navikom**, razum nije dovoljan (kontra Locke u i prosvjetiteljima)
- utjecao na Kanta («Hume me trgnuo iz dogmatskog drijemeža»), pozitivizam i pragmatizam
- kod njega se iz sumnje u metafiziku razvija opći skepticizam, na mjesto ontologije nastupa psihologizam, duh se razumije samo još senzualistički i mehanicistički, etika je utilitarizam

THOMAS HOBBS

- obnavlja teorije materijalizma i naturalizma
- «**Leviathan**» - biblijska starozavjetna morska neman
- **PRIRODNO STANJE** – stanje prije uspostave društva i države, u njemu se očituje prava lj. priroda (nema zajednice, običaja, religije, čudorednosti, prava, zakona...)
- svatko može ono što hoće, tj. koliko mu njegova moć dopušta (tu smo svi jednaki, svi imamo jednako **prirodno pravo**)
- po Hobbesu prirodno vlada zakon jačega – «**Homo homini lupus**», čovjek je **egoistično**, sebično, po potrebi nasilno biće (potencijalni **rat svih protiv svijju**)
- **DRUŠTVENI UGOVOR** – prvi dogovor među ljudima kojim izlaze iz prirodnog stanja
- utemeljuje se država
- suveren – najviša vlast – vladar
- najbolja **apsolutistička vlast** – što je vladar moćniji, ljudi će se više bojati, a to je jedini način da budu poslušni i ne napadaju se (strah od kazne)
- po prirodi ljudi koji zaključuju takav ugovor ostaju ono što su bili prije (vukovi), ali se sad boje kazne pa se ponašaju drugačije (divljaci ostaju divljaci, samo odijevaju bolja odijela)
- ovom teorijom građani, država, zakoni i pravo su u stvari izvorno naprosto moć, zatim preoblikovana moć, preoblikovana opet radi moći, ali bolje, tj. veće i uspješnije moći
- **METAFIZIKA I SPOZNAJA** – cjelokupno učenje o zbiljnosti kod njega je učenje o **tijelu**: «*Filozofija je racionalna spoznaja učinaka ili pojava iz njihovih poznatih uzroka... No učinci i pojave su sposobnosti ili moći tijela*»
- Hobbesove kategorije su samo još kategorije količine, prirodna spoznaja treba mjeriti i brojiti
- **senzualizam** – citavo se mišljenje duha bazira na adiranju i suptrahiranju predodžbi
- **moderni nominalizam** – samo je tijelo, konkretna pojedinačna stvar stvarno, ono opće je samo misao
- pojmovi (opće) su kao papirnati novac, dok se drži valuti i papir nešto vrijedi, ali po sebi, samo je papir – raspadne li se konvencija vrijednosti, raspada se i važenje riječi i pojmova

C) PROSVJETITELJSTVO

- POVIJESNE OKOLNOSTI – period koji se omeđava engleskom revolucijom (1688) i francuskom revolucijom (1789.) Počinje u Engleskoj, najjače je u Francuskoj, a zahvaća i Njemačku. Izrazito građanski i svjetovni pokret.

- OSNOVNE ODREDNICE RAZDOBLJA:

- RAZUM – treba znati koristiti vlastiti razum, pro-svijetliti se, osamostaliti se. Ljudski je rod došao do stupnja da to može.
 - «Prosvjetiteljstvo je izlaz čovjeka iz njegove samoskrivljene nezrelosti. Sapere aude! Imaj srčanosti da se služiš vlastitim razumom! – to je dakle krilatica prosvjetiteljstva» (Kant)
- OPTIMIZAM – vjera u pozitivni ishod ovakve razumske obnove
- SLOBODA – osloboditi se starih svjetonazora i religijskih predrasuda te nepravednih društvenih poredaka
- ANTIMETAFIZIČKA ORIJENTACIJA – bave se onim što je u okvirima ljudskog iskustva, što potrebno za stvarni život, za praksu, a metafizička im pitanja neinteresantna jer su preapstraktna
- DIDAKTIČNOST – društveni angažman prosvjetitelja jest u tome da obrazuju i prosvjetle šire narodne mase, tako da su im djela prožeta poučavanjem

- ENGLESKA – GLAVNE IDEJE:

- DEIZAM – bog mehanicističke slike svijeta koji je izradio svjetski stroj, ali taj stroj radi sam, bez prekida i vodstva, od vječnosti do vječnosti
 - spominje se «prirodna religija» ili «umna religija»
- LIBERALIZAM – o temeljnim pravima – neotuđiva prava na slobodu
 - vrlo utjecajna koncepcija, tad se formira ideja o onome što nazivamo temeljnim ljudskim pravima i slobodama (oni se tu nastavljaju na Lockeja)

- FRANCUSKA - GLAVNI MISLIOCI:

- **MONTESQUIEU** – U svom djelu «O duhu zakona» donosi ideju o **trodiobi vlasti** na zakonodavnu, izvršnu i sudbenu
 - **DIDEROT I D'ALAMBERT** – urednici «Enciklopedije» koja izlazila 20 godina i izdano je 35 svezaka
 - **LAMETTRIE** – u djelu «Čovjek stroj» iskazao materijalističku koncepciju analogije ljudskog tijela sa strojem
 - **HOLBACH** – izraziti mehanicistički materijalist i otvoreni ateist
 - **VOLTAIRE** – pravo ime Francois – Marie Arouet
- najpoznatiji prosvjetitelj, najveći autoritet prosvjetiteljstva, vrlo poznat u cijeloj Europi
 - pisao u novim, kraćim fil. formama – pisma, fil. romani, eseji, drame...
 - istupao kao javna osobe – osobna promocija vlastitih fil. ideja
 - vrlo dobro prihvaćen jer su mu misli jednostavne, a stil lako čitljiv (Rekao za sebe: «Ja sam kao gorski potok. Bistar sam, ali nisam dubok!»)
 - djelo «**Džepni filozofski rječnik**» - zabranjeno i spaljeno
 - ulazi u sukob s Crkvom zbog različitih ideja o bogu
 - kod Voltairea je prisutan **DEIZAM** – koncepcija tzv. prirodne religije, ideja da je bog kreator svijeta, ali se više ne upliće u zbivanja na svijetu
 - time se proširuje ideja o čovjekovoj slobodi i mogućnosti da kreira svoj život i unaprijedi svijet
 - slobodni čovjek koristeći RAZUM, stječući ZNANJE može stvoriti bolji svijet, da je svijet već sad dobar je iluzija

- «*Spalite vaše zakone i napravite nove! Odakle uzeti nove? Iz razuma!*»
- na optužbe crkve da je ateist odgovara: «*Da nema boga trebalo bi ga izmisliti. Čovjek uvijek treba neku kočnicu*» (odnosi se na moralni autoritet kojeg imaju religije)
- djelo «*RASPRAVA O TOLERANCIJI*» - izraziti zagovaratelj **vjerske tolerancije**
- izvor tolerancije vidi u RAZUMU koji ako vodi ljude vodi do promišljenosti, argumentiranog dijaloga i opraštanja
- najveći izvor netolerancije u povijesti mu je Katolička crkva
- čini mu se da se kroz povijest (križarski ratovi, inkvizicija, sukobi s hugenotima...) oni pokazali krajnje netolerantni, uplitali se u sve, progonili druge koji ih nisu uopće ugrožavali
- zato kaže za crkvu – «*Ubijte bestidnicu!*»
- jedina prihvatljiva netolerancija je ona kad smo netolerantni prema netolerantnima (**netolerancija spram netolerantnih**)
- fil. roman «*CANDIDE ILI O OPTIMIZMU*» - polemika s Leibnizovom idejom da je ovo najbolji mogući svijet
- Voltaire smatra da je to naivno, **svijet nije najbolji moguć**, ali može postati bolji ako se oslonimo na svoje snage i napredujemo (a ne čekajući božju pomoć ili razvijajući fatalistički pogled na svijet)
- druga djela: «Engleska (filozofska) pisma», «Filozof neznalica»

• JEAN – JACQUES ROUSSEAU

- uvida i neke nedostatke prosvjetiteljske misli (preveliko oslanjanje na razum, a negacija drugih aspekata ljudske osobe)
- poziva na novu **osjećajnost** kao pravi put – «*Julija ili nova Heloiza*» se danas smatra prvim djelom predromantizma
- «**DRUŠTVENI UGOVOR**» I «**O PODRIJETLU NEJEDNAKOSTI**» - djela u kojima iznosi svoju teoriju društva i države
- PRIRODNO STANJE – za njega je to bilo idealno stanje (prije društva i države), ljudi su prirodno pozitivni, u prirodnom stanju vlada: **jednakost, sloboda i suradnja**
- izvor sve nejednakosti i, potom, sukoba među ljudima je **pojava privatnog vlasništva**
- bilo bi divno da je netko spriječio onoga tko je zabivši kolce u zemlju rekao da je to sad njegovo – «*Ne vjerujte varalici! Propast ćete ako smetnete s uma da plodovi pripadaju svakom i da zemlja nije ničija!*»
- zbog razlika u vlasništvu nastaje nejednakost i sukobi među ljudima
- ljudi tražeći izlaz stvaraju države koje ih također svojim propisima i samovoljama vladara čine neslobodnima – «*Čovjek se rađa slobodan, ali je posvuda u okovima*»
- produkt trke za vlasništvom je udaljavanje od prirode, čovjeka od svoje biti
- kod Rousseaua se osjeća zasićenje čitavom kulturom, državom, društvom, religijom i svim institucijama, jer sve to pretstavlja izobličenje prirodnog čovjeka
- kritizira pojavu novca i svaki napredak – poziv kroz slogan «*Natrag k prirodi!*»
- prirodan čovjek, iskonski čovjek je pozitivna projekcija, takav je postojao samo u trenutku rođenja: kasnije je već stupio u društvo i povijest
- Bloch za Rousseaua: «Priroda je Rousseauu svakako bila bojni polklik prema budućnosti!»
- Kako država treba izgledati?
- DRUŠTVENI UGOVOR – oblik udruživanja svakoga sa svakim radi sigurnosti i zaštite. Svatko, ujedinjujući se sa svima, odstupajući od prava od kojih odstupaju i drugi u stvari ostaje slobodan
- time se stvara **suveren** – to je **cjelina naroda**, suverenost je nedjeljiva i neprenosiva
- suveren treba djelovati putem **opće volje (volonte generale)** – sve volje koje kao motiv imaju zajednički interes (opće dobro), a ne putem **volje svih (volonte des tous)** – zbroj volja u kojem svatko gleda samo svoj interes

- VLADAVINA – država se ustanovljuje time što narod (suveren) predaje izvršnu vlast nekome
- zakonodavna vlast se ne predaje, zakonodavac mora biti narod i to u cjelini
- protiv je onoga što mi nazivamo predstavnička demokracija, a zalaže se za ono što nazivamo **neposrednom demokracijom** – zakone donose građani, nema parlamenta kao predstavničkog tijela
- takvu državu naziva **republika**
- ovisno kojem je broju ljudi predana izvršna vlast razlikuje:
 - o monarhija – jedan nositelj izvršne vlasti
 - o aristokracija – manje od 50% građana su nositelji izvršne vlasti
 - o demokracija – više od 50%
- svjestan da takav sustav moguć samo u malenim državama s malim brojem stanovnika
- budući da nigdje u Europi ne donose zakone oni na koje se zakoni primjenjuju zaključuje da nijedna država nema prave zakone i da su ljudi i dalje neslobodni
- svjestan je da je **privatno vlasništvo** tada nemoguće ukinuti jer postoji od davnina (iako je njegov nastanak najgore zlo što je čovječanstvo snašlo)
- predlaže ograničavanje priv. vlasništva .- svi moraju biti vlasnici, nitko ne smije biti tako bogat da može kupiti drugoga ili njegova prava i nitko ne smije biti tako siromašan da mora prodavati sebe ili svoja prava koje kao dio suverena ima
- FILOZOFIJA ODGOJA – «**Emile ili o odgoju**»
- **prirodni odgoj** – ljudi su urođeno pozitivni i cilj odgoja je spriječiti da se dijete udalji od svoje prirode
- odgojitelj je oblikuje novu osobu već treba samo uklanjati sve prepreke koje se javljaju
- time će se omogućiti razvoj prirodnih sklonosti svakog djeteta
- PRIRODNA RELIGIJA – i religija je stvar osjetilnosti, osjećaja, srca
- djelo «**Ispovijesti savojskog vikara**»

- NJEMAČKO PROSVJETITELJSTVO

- predstavnici: C. Thomasius, C. Wolff (školski racionalizam), Reimarus, Mendelssohn, Lessing (zalaže se za «novu vjeru», vjeru uma, sve druge religije su relativne)

- HRVATSKA I PROSVJETITELJSTVO:

- o **RUĐER JOSIP BOŠKOVIĆ** – najveći hrvatski filozof svih vremena
- porijeklom iz Dubrovnika – djelovao u Italiji, Francuskoj i Engleskoj
- izumitelj i inovator – izgradio opservatorij, stabiliziralo kupolu kupa sv. Petra u Rimu (sistem klinova i obruča koji još danas funkcionira)
- glavno djelo «**Teorija prirodne filozofije**»
- ATOM – osnovni pojam, to su **neprostežne točke** koje su odijeljene u praznom **prostoru** (diskontinuiranost prostora)
- suprostavlja se tada vladajućoj korpuskularnoj teoriji
- atomi se kreću ovisno o djelovanju sila kojih su sami nositelji
- vladaju **privlačna i odbojna sila** među atomima
- ta sila ovisi o međusobnoj **udaljenosti atoma** – ako su atomi blizu raste odbojna sila (koja sprječava da atomi padnu jedni u druge – oni su nepрониčni), ako su atomi udaljeni raste privlačna sila među njima
- odnos među atomima se može prikazati neprekinutim krivuljama (privlačenje i odbijanje)
- takva atomistička koncepcija naziva se **dinamički atomizam**

D) KLASIČNI NJEMAČKI IDEALIZAM

- 1781. (izašla Kantova «Kritika čistog uma») – 1831. (Hegelova smrt)

- procvat njemačke filozofije i umjetnosti (romantizam)
- predstavnici:
 - Kant
 - Fichte
 - Schelling
 - Hegel

IMMANUEL KANT

- glavna djela su mu tri kritike koje odgovaraju na temeljna filozofska pitanja:
 - *Što mogu znati?* – «Kritika čistoga uma»
 - *Što trebam činiti?* – «Kritika praktičnoga uma»
 - *Čemu se smijem nadati?* – «Kritika rasudne snage»
 - ova se tri pitanja sjedinjuju u najvišem fil. pitanju – *Što je to čovjek?*

- GNOSEOLOGIJA

- **KRITICIZAM** – naziv za Kantovu filozofiju kojim se naglašava njegov kritički pristup, pokušaj da propita um sam, njegove mogućnosti i granica
- to je kritička sinteza empirizma i racionalizma u kojoj se odbacuju ekstremne postavke oba pravca
- cilj: dokazati što je ljudska spoznaja, a što nije, razlučiti između onoga što se može spoznati i onoga što se ne može – «*Glavno pitanje ostaje uvijek kako i koliko um i razum smogu spoznavati neovisno o svemu iskustvu*»
- glavno pitanje: Kako su mogući sintetički sudovi a priori?
- u spoznaji je nužno i iskustvo i razum
- svaka se spoznaja sastoji od SADRŽAJA i **OBLIKA** spoznaje
- sadržaj (ono što spoznajemo, npr. ovaj čovjek je takav i takav) dobivamo iskustvom, a oblikujemo (npr. u oblik suda) razumom
- sadržaj spoznaji daje OBJEKT SPOZNAJE, a oblik je kao produkt našeg razuma, dakle, proizašao od SUBJEKTA SPOZNAJE
- «*Zorovi bez pojmova su slijepi, pojmovi bez zorova su prazni*»
- **KOPERNIKANSKI OBRAT** – budući da je ipak naglasak na subjektu koji oblikuje spoznaju ovisno o vlastitim spoznajnim karakteristikama Kant uviđa da je u gnoseologiji proveo spektakularni obrat
- izokrenuo je odnos subjekta i objekta (kao i Kopernik odnos Zemlje i Sunca)
- do tad se smatra da je objekt ono čvrsto čemu se subjekt, ako ga želi spoznati, mora prilagoditi
- Kant kaže da se svijet (objekt spoznaje) naprosto prilagođava našim spoznajnim moćima
- dakle, objekt se prilagođava subjektu, objekt kruži oko subjekta, a ne obrnuto
- «*Prije se smatralo da se sva spoznaja mora ravnati prema predmetima. Valja jednom pokušati, ne bismo li u zadacima metafizike bolje napredovali, prihvatiti da se predmeti moraju upravljati prema našoj spoznaji*»
- **TRANSCENDENTALNI OBLICI MISLI (UVJETI SPOZNAJE)** – to je ono čemu se objekt prilagođava
- transcendentalno – **a priori**no, prediskustveno
- naši oblici misli (spoznajne moći) postoje:
 - neovisno o iskustvu
 - omogućuju iskustvo
 - ne prekoračuju granice iskustva
- naspram tome, iskustvo je uvijek iz nekog događaja – to je a posteriori
- transcendentalni uvjeti spoznaje su:
 - **OBLICI OPAŽANJA – prostor i vrijeme**

- izvan prostora i vremena ne možemo ništa doživjeti, to je zato jer su oni dio nas, a ne dio svijeta
- oni tek omogućuju iskustvo
- obrađeno u odjeljku – «*Transcendentalna estetika*»
- **OBLICI MIŠLJENJA – kategorije razuma**
 - 12 kategorija (kao 12 vrsta sudova)
 - kategorije – doslovno iskazni oblici
 - najznačajnija je kategorija kauzaliteta (objektivnost kauzaliteta u pitanje doveo već Hume, zato Kant veli: «*Hume me trgnuo iz dogmatskog drijemeža*»)
 - čovjek kategorijama uvjetuje i određuje vlastito iskustvo
 - zato je on u stvari zakonodavac prirode – «*Razum ne crpe svoje zakone (a priori) iz prirode, nego ih njoj propisuje*»
 - obrađeno u odjeljku – «*Transcendentalna analitika*»
- svijet, dakle, doživljavamo u skladu sa svojom prirodom, svojim načinom spoznavanja, a nikad ne možemo biti sigurni kakav on uistinu jest
- ono što mi o svijetu doznajemo to su samo **POJAVE (PHENOMENI)**
- kad bismo spoznali svijet kakav on uistinu jest (što je nemoguće jer ne možemo napustiti svoje vlastite karakteristike) spoznali bi **STVARI O SEBI (NOUMENONI)**
- nikad nećemo spoznati objekt neovisno o subjektu, dakle, stvar o sebi će nam uvijek ostati nepoznanica
- stvarna stvar o sebi postoji (Kant nije subjektivni idealist) i od nje otječe podražaj ljudskim spoznajnim moćima, no taj podražaj je bezoblična sirova tvar koju oblikuje spoznajući čovjek svojim apriornim oblicima spoznaje
- stvari o sebi su mislive, ali u svojem bitku nisu «spoznatljive» (nespoznatljivost stvari o sebi - agnosticizam)
- gnoseologija, dakle, istražuje pojave, ne možemo istražiti svijet kakav je po sebi, ali možemo točno odrediti kakav je ljudski način spoznavanja
- **TRANSCENDENTNO – nadiskustveno**, ono što prekoračuje granice iskustva
- o takvim stvarima nikad nećemo doći do sigurne spoznaje jer nam nedostaje iskustvo koje je nužni element svake spoznaje
- obrađeno u odjeljku – «*Transcendentalna dijalektika*»
- ipak, mi težimo tome da spoznamo upravo takve **IDEJE**:
 - sloboda volje
 - besmrtnost duše
 - savršeno biće
- kad o njima razmišljamo um nam se zapliće u proturječja – **ANTINOMIJE čistog uma** – zaplitanje uma u proturječnosti sa samim sobom, proturječja stava samog sa sobom, svi dokazi su jednako uvjerljivi i jednako neodrživi (npr. proturječne tvrdnje – «Ima na svijetu uzroka pomoću slobode» i «Nema slobode, sve je priroda») te u paralogizme (pogrešne zaključke)
- glavne 4 antinomije:
 - svijet je u prostoru i vremenu ograničen – svijet nije ograničen u prostoru i vremenu
 - svaka je sastavljena supstancija beskonačno djeljiva – nije beskonačno djeljiva
 - sve se događa nužno – mnogo toga se događa iz slobode
 - postoji za svijet nužno biće – takvo biće ne postoji
- iako o tome nikada nećemo imati pravo znanje to ne znači da te ideje treba odbaciti, one nam trebaju biti **REGULATIVNA NAČELA** – u djelovanju, praksi se trebamo ponašati kao da postoji slobodna volja, Bog..., oni su naši vodiči života, vječni ciljevi i zadaće
- «*Morao sam, dakle, ograničiti znanje da bih dobio mjesto za vjerovanje*»
- **ETIKA** – vrlo stroga i beskompromisna, najglasovitiji dio njegovog učenja

- **DOBRA VOLJA** – jedino na svijetu što može biti dobro bez ograničenja, jer je dobro po sebi
 - o nije dobra po samom činu, već po htijenju
 - o htijenje je dobro ako u sabi nosu svoju svrhu, a to je ispunjenje dužnosti
 - o «*Ne postoji uopće ništa u svijetu, čak ni uopće nešto što bi se moglo zamišljati izvan njega, što bi se bez ograničenja moglo smatrati dobrim, osim samo dobre volje*»
 - o volja je onda po sebi dobra ako je «čista volja», tj. ako um sam daje zakon
 - o «*volja je neka vrsta kauzaliteta živih bića, ukoliko su umna*»
- **DUŽNOST** – «*Dužnost je nužnost djelovanja iz poštovanja prema zakonu*»
 - o «*Radi prema dužnosti iz dužnosti*»
 - o dužnost je a priori, ona je bez obzira na «iskustvo»
- dvije vrste etičkog djelovanja:
 - o **AUTONOMNA ETIKA - moralni čin** — učinjen isključivo IZ DUŽNOSTI
 - čovjek može sam sebi biti moralni zakonodavac i razumom doći do toga što mu je dužnost
 - moralni čin nema nikakvu vanjsku potkrijepu (nagradu) kao motiv
 - o **HETERONOMNA ETIKA – legalni čin** – učinjen samo PREMA DUŽNOSTI
 - nešto izvan čovjeka je moralni zakonodavac, npr. okolina, korist, užitak...
 - najčešće je to izbjegavanje kazne i težnja za nekim oblikom nagrade
 - odbacuje bilo kakav «moral plaće»
 - čovjek ima ispravni čin, ali iz krivih motiva, takav čin ne može biti istinski moralan, on je najviše legalan (samo u skladu sa zakonom)
 - vrlo strogo određenje – etički rigorizam
- **KATEGORIČKI IMPERATIV** – bezuvjetna zapovijed kojom možemo provjeriti bilo koji postupak je li ispravan ili ne
- «**Radi samo prema onoj maksimi za koju ujedno možeš htjeti da (tvojom voljom) postane opći zakon**»
- ovo je njegov – etički formalizam
- ispravna je samo ona **maksima** (subjektivni princip djelovanja) za koju bi htjeli da je svi ljudi primjenjuju u sličnim situacijama (može postati opći zakon)
- druga formulacija: «**Radi tako da ljudskost i u tvojoj osobi i u osobi svakoga drugoga svagda ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo**»
- svi možemo činiti dobro, moralni je zakon u nama – «*Dvije stvari ispunjavaju dušu uvijek novim i sve većim udivljenjem i strahopoštovanjem, što se više i ustrajnije razmišljanje bavi njima: zvezdano nebo nada mnom i moralni zakon u meni!*»
- religija – ništa drugo do čudorednost, u njoj se čudoredni zakoni sagledavaju ujedno kao Božje zapovijedi
- čovjek sa svojim karakteristikama pripada u dva svijeta:
 - o osjetilno biće – pripada svijetu prirodne nužnosti, usmjerava se sreći i ugodi
 - o biće slobode – pripada umnom svijetu, nezavisnost od kauzaliteta prirode
- ESTETIKA – bezinteresno svidanje oblika je osnova doživljaja ljepote
 - «*Lijepo je ono što se spoznaje bez pojma kao predmet nužnog svidanja*»
 - oblik – forma čini umjetnost umjetnošću
- FIL. POLITIKE – negativno određenje prava: «*Pravo je sadržaj uvjeta pod kojima je moguće ujediniti volju jednoga s voljom drugoga u opći zakon slobode*»
 - stoga pravo postaje stvar izvanjskih prisilnih mjera i ne doseže dalje od toga
 - pravo se tako razgraničuje od morala koji je jedini u odnosu s unutarnjim dužnostima
 - država – «*Ujedinjavanje ljudi pod pravne zakone*»
 - pokretač države je antagonizam snaga, važi zapovijed – «*Nikoga ne povrijedi*»
 - cilj svjetske povijesti je uspostava najboljeg državnog sustava – **savez naroda vječnog mira**

- u toj će državi istinski vladati moral
- poznati još i citati: «*Prosvjetiteljstvo je izlaz čovjeka iz njegove samoskrivljene nezrelosti... Sapere aude! Imaj srčanosti da se služiš vlastitim razumom! – to je dakle krilatica prosvjetiteljstva.*», «*Uzaludno je htjeti hiniti ravnodušnost u pogledu istraživanja čiji predmet ljudskoj prirodi ne može biti ravnodušan*»

JOHANN GOTTLIEB FICHTE

- prvi rektor Berlinskoga sveučilišta
- «Govori njemačkoj naciji», «Učenje o znanosti»
- ETIKA – etičke probleme smatra glavnima
 - središnja pitanja: čovjek, čovjekova uloga u svijetu i u povijesti
 - postoje samo dvije filozofije – dogmatizam i idealizam, a samo idealizam posve oslobađa čovjeka
 - «*Kakva se filozofija odabire, zavisi od toga kakav je tko čovjek, jer filozofski sustav nije komad pokušstva koje se može odložiti ili prihvatiti kako nam je po volji, nego je oduhovljen dušom čovjekovom koji ga ima*»
 - «*Promatraj samoga seba; odvrati pogled od svega što te okružuje i upravi ga na svoju unutrašnjost: prvi je zahtjev koji filozofija postavlja svom učeniku. Govor nije ni o čemu što je izvan tebe, nego samo o tebi samome*»
 - «*Čovjek nije zato tu jer treba da bude nešto drugo, nego je naprosto tu jer baš on treba da postoji*»
 - «*Čovjek mora uvijek biti sam sa sobom istovjetan: on nikada ne smije sebi proturječiti*»
 - «*Konačna je svrha čovjeka da sebi podvrgne sve neumno i da time slobodno prema svojim vlastitim zakonima vlada*» (Ta svrha je ipak nedostižna, inače bi čovjek postao Bogom)
 - NAČELO DOSLJEDNOSTI – Fichtetov **kategorički imperativ**:
 - o «*Radi tako da bi mogao maksimu svoje volje pomišljati kao vječni zakon za sebe!*»
 - o «*Ispuni svagda svoje određenje!*»
- PRAKTIČKI UM – korjen svakog uma
 - mi smo djelatna bića, a svijest je pratiteljica djelovanja
 - **čin prethodi činjenici**
 - djelovanje (praksa), dakle, prethodi spoznaji (teorija)
 - o «*Mi ne djelujemo jer spoznajemo, nego spoznajemo jer smo određeni da djelujemo*»
 - o «*Tvoje djelovanje i samo tvoje djelovanje određuje tvoju vrijednost*»
 - o «*U početku bijaše djelo*»
 - NEGIRANJE «STVARI O SEBI» - «*Stvar o sebi prosta je izmišljotina i nema nikakva realiteta. Ona se ne javlja u iskustvu*»
 - radikalno provodi kopernikanski obrat, prije spoznaje se ne može pretpostaviti stvar te spoznaje
 - iako se u mnogome ne slaže s Kantom sebe smatra njegovim nastavljačem – «*Ja sam odvajkada govorio, pa to opet kažem, da moj sustav nije nikakav drugi nego Kantov, tj. on sadrži isti nazor o stvari, ali je u svome postupku posve nezavisan od Kantova prikazivanja*»
 - **SUBJEKTIVNI IDEALIZAM** – apsolut je svijest
 - ta je svijest nadindividualna (nije svijest pojedinca)
 - svijest djeluje prvo kao **Ja** – to je samoopažanje i to je teza od koje se kreće
 - nakon toga Ja postavlja kao svoju negaciju **Ne-Ja** (sve ono što nisam Ja, sve izvan mene)
 - to Ne-Ja je antiteza
 - tako subjekt postavlja objekt

- u konačnici se i teza i antiteza događaju u nama samima pa sintezu predstavlja prevladavanje protuslovlja i jedinstvo jednog višeg Ja (sveobuhvatno Ja)
- duh mu je ono što je Bog u Bibliji – duh proizvodi svijet iz ništa
- postoji samo Ja duha i kroz to Ja nastaje svijet
- ovakvim promišljanjima Fichte postaje **začetnik dijalektičke metode** klasičnog njemačkog idealizma
- beskonačan **tročlani dijalektički niz**:
 - o teza
 - o antiteza
 - o sinteza
- KULTURA – vodi progresu, čovjek kao umno biće vjeruje da se njegovo djelovanje odnosi prema boljem svijetu budućnosti
- jamstvo napretka je u širenju obrazovanja
- velika je odgovornost i čast biti učenjak

FRUEDRICH WILHELM JOSEPH SCHELLING

- od svih predtavnika klasičnog njemačkog idealizma najviše vezan uz **romantizam**
- sve promatra kroz divljenje ***PRIRODI***:
 - o priroda je sve oko nas, a čovjek je dio produhovljenog veličanstvenog svemira
 - o otklanja Fichteovu ideju da je priroda tek antiteza Ja, drugobitak (svida se romantičarima) – «*Našem srcu nije dostatan puki duhovni život. U nama je nešto što nas tjera na bitniju stvarnost...*»
 - o promatrajući prirodu i zbivanja u njoj zaključuje da ona u sebi nosi duhovne elemente i zato je razumljiv i razvoj čovjeka kao duhovnog, a opet prirodnog bića
 - o u prirodi nije primarno ono materijalno već ono što oblikuje i upravlja materijom – primarne su **sile** (slično Leibnizu i Boškoviću) – idealizam (objektivni)
 - o materija je, u stvari, vječno nastajući produkt djelovanja antagonističkih sila (privlačne i odbojne)
 - o u prirodi se sve događa svrhovito (teleološko gledište), a konačna je svrha **ostvarivanje identiteta**, tj. jedinstva, harmonije suprotnosti, jer jedno bez drugog ne može i razvija se kroz svoju antitezu (npr. vidljivo – nevidljivo, svjesno – nesvjesno, subjekt – objekt...)
 - o npr. znanje počiva na podudaranu subjekta s objektom
 - o bitak je, dakle, ono što organizira to jedinstvo, jedinstven stvaralački princip po kojem nastaje i funkcionira uređeni kozmos, a to je **svjetska duša**
 - o s obzirom da stalno naglašava identitet, podudaranje i to najviše između onog materijalnog i duhovnog njegova se filozofija često naziva **FILOZOFIJA IDENTITETA**
 - o o tome nam govori i poznati citat: «***Priroda je vidljivi duh, duh je navidljiva priroda***»
 - «*Takozvana priroda nije, dakle, ništa drugo donedozrela inteligencija, zbog čega u njenim pojavcima još nesvjesno već probija inteligentni karakter*»
 - «*Priroda je utisnuti oblik što se živući oblikuje*»
 - «*Sve se sada nastoji nadmašiti s božanskom odvažnošću: voda želi ozelenjeti ono što je neplodnote i svako slablo živi*»
- stvaralaštvo prirode se u ljudskom duhu najviše manifestira kroz ***UMJETNOST*** (to mu je najviši vid čovjekove djelatnosti)
 - o estetika (filozofija umjetnosti je završni kamen cijelog filozofskog svoda)
 - o umjetnik je najbližiji prirodi jer i on stvara kao i ona
 - o umjetnost je objava apsoluta, božanstva
 - o i umjetnik kroz djelovanje postiže identitet i to **identitet slobode i nužnosti**
 - o djelo proizlazi iz stvaralačke snage genija (sloboda), ali on nije tu posve slobodan jer u stvari kroz njega djeluje stvaralačka snaga prirode (nužnost)

- «*Ljepota je izraz beskonačnog u konačnom!*» - beskonačna je stvaralačka svjetska duša, a konačno je to što je u um. djelu ona izražava ograničena medijem (npr. slika, pjesma, roman...)
- od svih drugih produkata ljudskog duha umjetnost jedina **nema vanjsku svrhu**, njena svrha je u njoj samoj, ničemu ne služi
- **PROBLEMI EGZISTENCIJE** - u posljednjoj fazi Schelling se priklanja više misticizmu i kritizira Hegelovu filozofiju
 - tu se više zalaže za **pozitivnu filozofiju** iskustva jer smatra da um ne može shvatiti egzistenciju i slobodu u njihovu iracionalnom temelju

GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL

- posljednji filozof klasičnog njemačkog idealizma
- glavna djela: «**Fenomenologija duha**», «**Enciklopedija fil. znanosti**», «**Osnovne crte filozofije prava**»
- ne prihvaća Kantovu ideju da je nemoguće spoznati stvar o sebi, niti Fichteov subjektivni idealizam, a niti Schellingovo apstraktan i iracionalan apsolut («*Noć u kojoj su, kao što se običava reći, sve krave crne*»)
- **APSOLUTNI IDEALIZAM** – naziv za filozofski sustav koji je razvio
 - glavni pojam cijelog sustava, njegov bitak jest **IDEJA**
 - ona je um, umnost, bit i bitak svega
 - glavna karakteristika ideje jest njena racionalnost, **umnost** koja se ispoljava u strogo strukturiranom svjetskom procesu
 - ideja je sveopća bit prirode i duha, objekta i subjekta, svijeta i svijesti, ali tako da se ta bit razvija i tak na kraju procesa postaje ono što jest
 - **spoznaja** – budući da postoji identitet svijesti i svijeta (umnost i zbilja se podudaraju) spoznaja je moguća
 - čovjek je umno biće: «*Sve što je umno ujedno je i zbiljsko, sve što je zbiljsko ujedno je u umno*»
 - «*Ono istinito se treba shvatiti i izraziti ne samo kao supstancija nego i kao subjekt*»
 - zakoni spoznavanja su i zakonitosti zbilje
 - ideja se razvija i tek na kraju dolazi do svijesti o sebi, tek je na svršetku ono što doista jest
 - **PANLOGIZAM** - tako Hegel naziva svoj sustav jer je sve prožeto tom idejom, njenom umnošću i cjelokupna ljudska povijest i dostignuća ljudskog roda nisu ništa drugo nego stupanj u samorazvoju ideje
 - **zakonitost spoznaje je ujedno i zakonitost zbilje**
 - sve je umno jer je prožeto idejom, čovjek je umno biće, **mišljenje i bitak su istovijetni**
 - «*Pojmiti ono što jest zadaća je filozofije, jer ono što jest – jest um*»
 - um vlada svijetom, on je temelj svijeta, sveg bića i svjetske povijesti
 - taj **svjetski proces** ima točno zadani kraj gdje će se ispoljiti prava bit svega, tada će svijet doći do svoga cilja i svrhe, ideja će se napokon razviti do svog čistog oblika, do same sebe
 - **ideja povijesti**:
 - **povijest** čini dugačak lanac misli i događaja koji iskazuju sve veći napredak, ideja je progresivna
 - **povijesni napredak, povijesnost**
 - ipak proces napretka nije jedinstven, ravan, bez skretanja, ali ta skretanja su nevažna ako se gledaju s globalnog motrišta, ona mogu usporiti ideju, ali je ne mogu zaustaviti ili izmijeniti (npr. neki ratovi i sl.)
 - u tom smislu Hegel razlikuje **pojave i zbiljnosti**
 - **pojave** – sve slučajne i prolazne egzistencije,
 - **zbiljnost** – ono nužno, ono što ima bitak (ideju) u sebi, važan dio lanca samorazvoja svijeta

- **ISTINA** -istina je cjelina, a «nije komad novca koji se gotov može dati i primiti»

- apsolutno je rezultat, tek je na kraju ono što uistinu jest
- najviši vid proučavanja, proučavanje istine i ideje jest filozofija- «Došlo je vrijeme da se filozofija uzdigne do znanosti»

- ideja se razvija kroz **DIJALEKTIČKI PROCES**, to je zakonitost odvijanja svega i iskazana je kroz neprekinuti proces u kojemu se može razlikovati:

- nije samo metoda već sveobuhvatna zakonitost po kojoj se sve zbiva, to je **put samorazvitka bitka**

- **kretanje bitka** – on sam sebe čini samo momentom razvoja, postaje sebi nešto drugo da bi se što više približio onome što uistinu jest
 - «Stvar naime nije iscrpljena u svom cilju, nego u svome izvođeu; niti je rezultat zbiljska cjelina, nego je zbiljska cjelina on zajedno sa svojim postuajanjem»
 - «Mišljenje je, doista, u biti negacija onoga što je neposredno pred nama»

- tročlani dijalektički niz:

- **teza** (afirmacija)
- **antiteza** (negacija teze)
- **sinteza** (negacija negacije)

- svaki pojam, stajalište ili događaj (teza) ima svoju suprotnost (antiteza), ali postupno dolazi do sinteze koja poništava sve nevažno i u tezi i u antitezi, očuvava ono bitno i to još uzdiže na viši stupanj

- nakon nekog vremena sinteza postaje teza kojoj se suprostavlja nova antiteza i tako svjetski proces napreduje

«Priroda duha daje se spoznati njegovom potpunom oprekom. kao što je supstancija materije težina, tako je, moramo reći, supstancija, bit duha sloboda»- duh-priroda

- Hegel cijeli svijet promatra kroz dijalektički proces razvitka ideje – «Pravi lik u kojemu egzistira istina može biti samo njezin znanstveni sustav»:

- **SHEMA SUSTAVA:**

Osnovni dijalektički niz:

1. **LOGIKA** – tu je ideja apstraktna, prazna, nesvjesna sebe i drugoga
2. **FILOZOFIJA PRIRODE** – priroda mu je drugobitak, negacija ideje jer se ideja u prirodi nalazi otuđena, izvan sebe zato jer je vezana uz materiju, postala je konkretna, ali je još nesvjesna
3. **FILOZOFIJA DUHA** : - ideja je konkretna i svjesna

- LOGIKA – nauka o bitku (kvaliteta, kvantiteta, mjera), nauka o biti (bit, pojava, zbiljnost) i nauka o pojmu (subjektivni pojam, objekt, ideja)

- FILOZOFIJA PRIRODE – mehanika, fizika, organika

- FILOZOFIJA DUHA :

1. **subjektivni duh** – antropologija, fenomenologija, psihologija
2. **objektivni duh** – pravo, moralitet, ćudorednost
3. **apsolutni duh** :
 - a. **umjetnost** (oblik zora)
 - b. **religija** (oblik predodžbe)
 - c. **filozofija** (oblik čistih pojmova)

- **RELIGIJA** - cijeli je sustav prožet *organološkim mišljenjem* koje svoj korijen ima već u Bibliji

- u organskom je životu rođenje + smrt = život (npr. Krist)
- veže se za Ivanovo evanđelje- na početku je logos (Bog, ideja...), izjednačavaju se Bog i duh, istina, život i put

- filozofski «Veliki petak» - tako Hegel označava trenutak u kojem stupa u filozofska kretanja svojega doba
- cilj mu bio «probuditi» Boga na novi život jer (i to je rekao prije Nietzschea – **Bog je mrtav!**)
- to nije nešto čudno i negativno – u biti je Boga da umire i da opet oživi

- **FILOZOFIJA** – najviši oblik apsolutnoga duha
 - apsolutna spoznaja apsoluta, zaključak umnog razvoja ideje
 - **povijest filozofije** – posebna fil. disciplina, to je filozofija filozofije
 - slijed filozofskih sustava slijed je razvoja ideje
 - **«Po vremenu posljednja filozofija rezultat je svih prethodnih, pa je odatle najrazvijenija, najbogatija i najkonkretnija»**

- Primjeri dijalektičkog trokračja:
 - **pravo – moralitet – ćudorednost**
 - pravo – objektivni duh koji regulira vanjskim pritiskom i počiva na dogovoru ljudi da slobodnu volju zaštite od samovolje
 - moralitet – negacija vanjskog pritiska, ono vlastito i unutarnje
 - ćudorednost – sinteza vanjskog i unutarnjeg u oblicima u kojima pojedinac živi, a to su:
 - obitelj
 - društvo
 - država
 - **oblici države:**
 - istočnjačke despocije – samo 1 slobodan
 - Grčka – mnogi slobodni, ali mnogi robovi
 - germanska – *«tek su germanske nacije u kršćanstvu došle do svijesti da je čovjek kao čovjek slobodan»*
 - *«Politička sloboda u državi ima tamo svoj početak gdje se individuum osjeća kao individuum, gdje subjekt zna sebe kao takvog u općenitosti»*
 - **kazneno pravo – nepravda – kazna** (ponovna afirmacija prava)
 - **oblici umjetnosti:**
 - simbolična umjetnička forma – ideja još u sebi samoj nije našla formu
 - tipično za *arhitekturu*
 - klasična umjetnička forma – predstavljanje ideje u ljudskom liku (ali taj je lik još uvijek partikularan a ne apsolutan)
 - tipično je *kiparstvo*
 - romantična umjetnička forma – sinteza, ideja stječe svoju istinsku realnost
 - oblici:
 - *slikarstvo*
 - *glazba*
 - *poezija*

SUVREMENA FILOZOFIJA

ARTHUR SCHOPENHAUER

- nazvao se «neprijatelj Hegela i njegove svite»
- **«Svijet kao volja i predodžba»**

- **VOLUNTARIZAM** – svijet je iracionalan, tako i naš život, u životu nas vodi **slijepa i bezumna volja za životom** (slijepa, neduhovna, besmislena...), volja je jaka, a to vodi u patnju (volja proizlazi iz nedostatka i nikad ne može biti do kraja zadovoljena)
- volja je težnja i otpor, osjećaj, intuicija, nagon... – «*Volja predstavlja gospodara, a intelekt slugu*», «*Što protivrječi srcu, ne ulazi u glavu*», «*Volja zabija zube u vlastito meso ne znajući da uvijek samo povređuje samu sebe*», «*Volja je spoznaja a priori tijela, a tijelo spoznaja a posteriori volje*»
- volja nije pod kontrolom, ona nije slobodna (Shop. je jedan od najoštrijih protivnika slobode volje)
- **PESIMIZAM** – svijet je jedno grozno i neprivlačno mjesto, život je stalna bijeda, a svjetski povijest besciljno je lutanje – «*Šest dana bijede i sedmi dan dosade*», «*Sunce žeže vječito podne*», «*Ovo je najgori od svih mogućih svjetova*»
- **besmislenost života** – čovjek je uvijek napušten i ugrožen, životni tijek mu je usporeni pad, a život odgođena smrt, prepušten je sebi, posvuda ga progona samo briga
- **ETIKA** – jedini izlaz iz patnje predstavlja odustajanje od života i umrtvljenje volje (budistička **nirvana** – nijekanje individucije), **suosjećanje** s patnjama drugih (trenutačni eskapizam, svi smo braća po patnji) i doživljavanje **katarze** u umjetnosti (osobito glazbi)
- «*Ono što se zna ima dvostruku vrijednost ako se ujedno za ono što se ne zna priznaje da se ne zna*»
- «*Čovjek slični nekome koji obilazi oko zamke uzalud tražeći ulaz i skicirajući samo fasadi. A ipak je to put kojim su išli svi filozofi prije mene*»
- «*Filozofski je pisac vodič, a njegov čitalac putnik*»

SOREN KIERKEGAARD

- «Prvi filozof egzistencije»
- «*Strah i drhtanje*», «*Ili-ili*», «*Pojam tjeskobe*», «*Stadiji na životnom putu*», «*Bolest na smrt*»
- **TJESKOBA** – proizlazi iz **mogućnosti** slobode, grijeha, odlučivanja i **odgovornosti**. Ne može se izbjeći, to nam je **temeljno stanje** kao duhovnim bićima
- «*Koga strepnja (tjeskoba) oblikuje, oblikuje ga mogućnost, i samo onaj koga je oblikovala mogućnost oblikovan je prema svojoj beskonačnosti. Stoga je mogućnost najteža od svih kategorija*»
- **EGZISTENCIJA** – **egzistencija je pojedinačna opstojnost** (jedincatost ja i njegovih odluka)
- egzistencija mu je polazni i središnji problem
- Čovjek je biće mogućnosti, slobode i osobne odgovornosti. On je uvijek **izuzetak** (egzistencija kao **ex-sistere**).
- «*Ono što opstoji uvijek je pojedinac; apstraktno ne opstoji*», «*Ono što u mojoj filozofiji nije moje, to je pogrešno*», «*Istina je istina samo kada je istina za me*», «*Svako spominjanje višeg jedinstva, objedinjavanje apsolutnih opreka, metafizički je atentat na etiku*»
- **Razvijamo je u različitim stadijima**. **Estetski stil** je usmjeren k prolaznim užicima (Don Juan), **etički** u dosljednosti i odgovornosti (Sokrat), a **religiozni** u distanciranju od ovoga svijeta (Krist)
- «*Povijest pojedinačnog življenja napreduje kretanjem od stanja do stanja, Svatko od ovih stanja doseže se skokom*»
- **KRITIKA CRKVE** – svaki čovjek mora **naći svoj put i odnos s bogom**, za to ne treba institucija, osobito ne Crkva koju je K. optužio za prilagođavanje ispraznim svjetovnim vrijednostima
- hoće novu religioznost, zahtjeva sasvim novo kršćanstvo («*Duhovno, ono koje će moći razdvojiti mnoštvo i učiniti ga pojedinačnim...*»)
- **PARADOKS** – izlaz je u paradoksu naspram racionalnog (svijet nije logičan), izlaz je **vjera** koja se uopće ne može razumjeti
- «*Biti učitelj, to ne znači sjeći kao na panju tvrdnjama, ni davati lekcije da se nauče; biti učitelj, to znači zaista biti učenik*»
- «*Kad bih smio nešto zaželjeti, ne bih zaželio ni bogatstvo ni moći, nego strast za mogućim: zaželio bih oko, što vječno mlado, vječno gori od želje da vidi ono što je moguće*»

FRIEDRICH NIETZSCHE

- «**Rođenje tragedije iz duha glazbe**», «**Tako je govorio Zaratustra**», «**Volja za moć**», «**S one strane dobra i zla**», «**Genealogija morala**», «**Antikrist**», «**Ljudsko – odviše ljudsko**»

- **NIHILIZAM** – N. kritizira kulturu i moral kakav poznaje i sve one koji su do ovakve situacije doveli. Smatra da se iskvarila prvobitna umjetnost i sustavi ponašanja.

- «*Jednom će se za moje ime vezati sjećanje na nešto čudesnoga, na jednu krizu kakve nije bilo na zemlji... ja protuslovim kako se nikada nije protuslovalo...*»

- Za tu su situaciju osobito **krivi Sokrat** (inzistira na dominaciji racionalnog nad neracionalnim) i **kršćanstvo** (propagira moral slabosti, potlačenosti, trpljenja i pasivnosti te spas vidi u svijetu izvan ovoga). To treba uništiti, **prevrednovati sve uvriježene vrijednosti** i postaviti novi sustav.

- **KULTURA** I **UMJETNOST** – počiva na skladu **dionizijskog** (snaga, nagon, strast...) i **apolonskog** (apolinijski) (razum, smirenost, pravilo...) elementa – sklad narušen već kod Sokrata inzistiranjem na premoći apolinijskog elementa

- sklad se treba vratiti jer **život** ima svoje opravdanje jedino kao **estetski fenomen**, samo s umjetnošću možemo podnijeti život i svladati pesimizam

- «*Ništa nije lijepo, samo čovjek je lijep: na toj naivnosti počiva sva estetika, to je njena prva istina. Dodajmo odmah i drugu: ništa nije ružnije od čovjeka koji izobličuje – time smo postavili granice carstva estetičkoga suda*»

- «*Ljepota čuva i od prehlade!*»

- **VOLJA ZA MOĆ** (volja k moći) – Nietzscheovski **voluntarizam**. Osnova nas kao ljudi i glavni pokretač našeg ponašanja je volja za moći. Svi žele moć i žele je što više. Razlika je samo u tome što to neki ne žele priznati ili je ne mogu dobiti pa lažu da je u stvari niti ne žele. Lažni (kršćanski) moral je moral slabih koji na taj način žele držati u pokornosti jake.

- svijetom ne vlada **logos**, nego **kaos** - **ISTINA**

- «*Povijest borbo morala protiv osnovnih instikata života najveći je nemoral za koji je ikad znao svijet*»

- **NATČOVJEK** – n. ideal nove aristokracije. Prirodno superiorni pojedinci kojima se mora omogućiti slobodno napredovanje. Oni mogu srušiti staru (lošu) kulturu i sposobni su stvoriti novu. Nadljudi mogu više od ostalih, oni su **sposobniji, kreativniji i odlučniji** od ostalih, oni mogu podnijeti više **odgovornosti** i mogu trpjeti više od drugih.

- «*Natčovjek je smisao zemlje*», «***Bog je mrtav** – učim vas natčovjeku!*», «*Čovjek je nešto što treba biti prevladano. Što ste vi učinili da biste ga prevladali?*»

- «*Svaki čovjek dobro zna da na svijetu živi samo jednom, da je on nešto jedinstveno, i da ni u najrjeđem slučaju ne može od tako divne šarolike raznovrsnosti po drugi put nastati nešto tako jedinstveno kao što je on*»

- **JAKI** – **SLABI** – dobro je sve što jača, sve što slabi je loše (amoralnost, ekvivalentno teoriji prirodne selekcije) – «*Ono što pada valja još i gurnuti! Ne štedite bližnjega svoga! Onoga koga ne možete naučiti letjeti, toga mi naučite – brzo padati!*»

- trebaju vladati jaki, gospodari, poduzetni, veliki, aristokrati, a ne robovi, slabi, stado

- stado pokušava sputati jake (razvijaju slabu moć) moralom sućuti

- jaki znaju da je ovaj svijet jedini – «*Preklinjem vas, braćo moja, ostanite vjerni zemlji i ne vjerujte onima koji vam govore o nadzemaljskim nadama! Trovači su to svjesno ili nesvjesno (Zaratustra)*

- «*Država je najhladnija od svih hladnih nemani. i hladno laže: i ova laž gmiže iz njenih usta: «Ja, država, ja sam narod»*

- **VJEČNO VRAĆANJE ISTOGA** («nevinost bivanja») – sve se ponavlja i vraća. («*Sve se slama, sve se opet slaže: vječno se gradi ista kuća bitka...*»)

- samo natčovjek može podnijeti vječno vraćanje istoga, on voli svoju sudbinu («*Formula za veličinu čovjeka je amor fati*»)

KARL MARX

- djela: «**Kapital**», «Rani radovi»

- **LUDWIG FEUERBACH** – Marxov uzor, osobito u pitanjima religije. F. kaže: «*Ne stvara bog čovjeka, nego čovjek boga*»

- **FILOZOFIJA PRAKSE** – čovjek je biće prakse, njegov se smisao može samo tako shvatiti, a svijet se može izmjeniti samo kroz djelovanje
- «*Filozofi su svijet samo različito tumačili, ali radi se o tome, da ga se izmijeni*»
- **HISTORIJSKI MATERIJALIZAM** – povijest je u stvari proces razvoja proizvodnih snaga i njima prikladnih proizvodnih odnosa (odnosa među klasama)
 - čovjekova je bit u sveukupnosti društvenih odnosa
 - čovjek je povijesno determinirano biće
 - «*Ne određuje svijest ljudi njihov bitak, nego obrnuto, njihov društveni bitak određuje njihovu svijest*»
 - njegov je materijalizam materijalizam sui generis – ne izvodi čovjeka iz anorganske prirode već ga određuje kao društveno biće, ukupnost društvenih odnosa, subjekta proizvodnje
 - osnova povijesnih promjena je određena razvojem proizvodnih odnosa (tko što posjeduje, tj. koje su klase i odnos među njima) – to je **baza**
 - promjenom baze mijenja se nadgradnja (sve što iz baze proizlazi)
 - **nadgradnja** su: pravo, religija, znanost, moral, država, **kultura**, umjetnost, filozofija....
 - osobito oštar prema religiji koja je, smatra, dijelom izraz ljudske bijede, a dijelom pokušaj bijega od nje – «*Religija je opijum za narod!*»
- **OTUĐENJE (ALIENACIJA)** – čovjek je otuđeno biće jer nije vlasnik svoga rada, proizvoda svoga rada pa svime time niti sebe samoga
 - Zbog kapitalističkog sustava radnik se otuđuje od svoga rada (postaje roba na tržištu), od drugih ljudi, pa i sebe samog
 - on je u okviru **Carstva nužnosti**
- **REVOLUCIJA** – način preobrazbe društva
 - proletarijat je ona povijesna materijalna snaga koja će ozbiljiti ideju slobode
 - «*Filozofija se ne može ostvariti bez ukidanja proletarijata, proletarijat se ne može ukinuti bez ostvarenja filozofije*»
- **RAZOTUĐENJE (DEZALIJENACIJA)** – moguća samo kroz ukidanje privatnog vlasništva, dakle dosizanjem besklasnog, komunističkog društva
 - «*Prije svega treba izbjeći da se «društvo» ponovo fiksira kao apstrakcija nasuprot individui*»
 - «*Na mjesto starog buržoaskog društva s njegovim klasama i klasnim suprotnostima stupa udruživanje u kojem je slobodni razvitak svakog pojedinca uvjet slobodnog razvitka za sve*»
- tek će to biti **Carstvo slobode** – tu prestaje rad koji je određen nevoljom i vanjskom svrsishodnošću

POZITIVIZAM – A. COMTE, J. S. MILL, H. SPANCER

- **ISKUSTVO** – pozitivizam zahtijeva da se filozofija ograniči samo na ono što je moguće empirijski provjeriti (verificirati)
- zahtijeva da spoznaja ostane kod «**pozitivnih činjenica**» i njihova opisa
- «*Znati da bi se predvidjelo, predvidjeti da bi se djelovalo*(Comte)
- **ANTIMETAFIZIČKI STAV** – pitanja metafizike su neprovjerljiva pa se odbacuju. Ne može se sigurno odgovoriti na pitanje «Zašto?» pa se ne treba ni pokušavati odgovoriti, treba ostati kod «Kako?» («*Odsada ljudski duh napušta apsolutna traganja*» A. Comte)
- žele filozofiju svesti na znanost (vjeruju u modernu egzaktnu znanost)
- **COMTE** – jedina sigurna osnova sve znanstvene spoznaje je ono **pozitivno dano**, tj. ono što se osjetilno pojavljuje i što je osjetilno zamjetljivo
- **tri faze razvitka duha:**
 - *mitološko-teološka* – čovjek svodi prirodna zbivanja na više osobne moći (fetišizam-politeizam- monoteizam)
 - *metafizičko doba* – apstraktno mišljene sile, bitnosti, ideje (to su sve izmišljotine)
 - *pozitivno doba* – čovjek se ograničuje na «neposredno dato»
- zalaže se za «pozitivnu» religiju
- drugi važan francuski pozitivist – Jean-Marie Guyan
- **JOHN STUART MILL** – vidi osnovu svake znanosti u trenutnom zamjećivanju jer je to jedino pozitivno dano

- znanost mora biti **induktivna** i na tome Mill gradi svoju logiku (Millove induktivne metode)
- **utilitarizam** – korisnost koja se bazira na hedonističkoj ideji o što više užitka, što manje boli (po Fautovom pravilu)
- **HERBERT SPENCER** – nositelj dvaju gesla tipičnih za 20. st – **geslo o razvitku i geslo o napretku** (misli na posvemašnji razvitak i posvemašnji napredak)
- **fil. povijesti** – povijest je kultura i civilizacija, a smisao joj je usavršavanje optanka čovjeka
 - nastavljači pozitivističke misli – Carnap, Russell, Wittgenstein, Reichenbach

BEERTRAND RUSSELL

- dobitnik Nobelove nagrade za književnost
- pacifist, protivnik vojne obaveze, vođa antiratnih kampanja i pokreta za zabranu atomskog naoružanja
- glavno djelo – s A. N. Whiteheadom *«Principi matematike»* - matematička aksiomatika i simbolička logika, poznata i *«Povijest zapadne filozofije»*
- **LOGIČKI ATOMIZAM** – svijet se sastoji od međusobno nezavisnih dijelova u kojima analizom otkrivamo konačne jednostavne logičke elemente – logički atomi
 - stvarni svijet se manifestira kao:
 - o **stvari** – imaju različite karakteristike i stoje u različitim međudodnosima
 - o **činjenice** – jednostavno jesu, nisu same ni istinite i neistinite, istiniti ili neistiniti su tek sudovi – njih istinitima ili neistinitima čini odnos prema činjenicama
 - činjenice i sudovi se dijele na jednostavne (atomske) i složene
 - **«neosporne datosti»** - najbolja polazna točka za logičku analizu, prva neosporna datost od koje počinje analiza svijeta je – *«Svijet sadrži činjenice koje jesu to što jesu ma što mi o njima mislili te također postoje vjerovanja koja se odnose na činjenice i u odnosu prema činjenicama ta su vjerovanja istinita ili neistinita.»*
- **FILOZOFIJA** – u prvoj fazi vjeruje da je prava filozofija znanstvena i da su osnovni problemi logičke prirode i tiču se spoznaje
 - kasnije – filozofija je negdje «u sredini između znanosti i teologije» - spekulira o onom o čemu nemamo čvrstih znanja

LUDWIG WITTGENSTEIN

- slavno djelo *«Tractatus Logico-Philosophicus»* («Filozofsko- logički traktat»)
- **JEZIK** – u «Tractatu» sve je izvedeno deduktivno, aksiomatskom metodom
 - svijet je skup činjenica, a ne stvari
 - vjertnu logičku sliku svijeta daje govor
 - on se sastoji od elementarnih stavova (sudova) i pripadajućim elementarnim činjenicama (atomskim)
 - *«Sva je filozofija kritika jezika... cjelokupnost istinitih stavova jest cjelokupnja prirodna znanost... filozofija nije jedna od prirodnih znanosti»*
 - *«Ono što se uopće može reći može se reći jasno, a ono o čemu se ne može govoriti, o tome se mora šutjeti»*
 - **formalizirani jezik** – umjetan, idealan, jasan, jedinstven, jednoznačan
 - vjeruje da ga je moguće razviti i time bi se smanjili problemi koji izviru iz mnogoznačnosti svakodnevnog jezika
 - kasnije shvatio da to nemoguće jer je jezik oblik življenja i kako življenje nikad ne može biti jednoznačan
 - **običan govor** – on je pretpostavka svih znanstvenih jezika, značenje pojmova se formira ovisno o situaciji, tj. o tome kakva se «igra njima igra»
 - **«jezične igre»** - npr. učenje, istraživanje, poučavanje, pripovijedanje, zapovijedanje...
 - *«Upotreba riječi u jeziku njezino je značenje»*

- filozofija treba opisivati postojeći obični jezik i objasniti njegova pravila, a ne stvarati novi jezik
 - o filozofija može biti teorija ili aktivnost
 - o budući da smatra da je svrha filozofije logičko razjašnjavanje misli za njega filozofija nije teorija već **aktivnost**

RUDOLF CARNAP

- **LOGIČKI POZITIVIZAM** – jedan od glavnih predstavnika, centar im je bio u Beču i od tuda im ime «**Bečki krug**»

- osim Carnapa još i: Schlick, Neurath, Reichenbach, Ayer, Ryle i rani Wittgenstein
- žele pomoću logičkog funkcionalizma staromu pozitivizmu pružiti novi, bolji smisao jer je stari pozitivizam još uvijek preblizu bitku (zato ih zovu i **novopozitivisti**)

- **PRINCIP VERIFIKACIJE** – prihvaćaju se kao relevantni samo oni stavovi koji su načelno **provjerljivi**, tj. mogu se moći provjeravati

- verifikacija je pojmovna, jezična, logička analiza, metoda posrednog provjeravanja
- «fizikalizam» - navođenje empirijske značajke za predmet o kojem se govori, jedino ako se taj uvjet može ispuniti onda su stavovi provjerljivi
- nikad krajnja sigurnost da je nešto apsolutna istina, ni kod provjerljivih i više puta provjerenih stavova
- **BESMISLENI STAVOVI** – **neprovjerljivi** jer u biti ništa ne tvrde, to su:
 - o stavovi umjetnosti
 - o stavovi religije – za boga se ne mogu navesti empirijski podaci
 - o stavovi tradicionalne metafizike – i oni govore o nečemu što je izvan iskustva, pa stavovi nisu ni istiniti ni neistiniti, to su «pseudoproblemi»
- izražavaju samo emocionalna raspoloženja, ali ne pružaju nikakvo znanje, zato log. pozitivisti odbacuju metafiziku i filozofiju vrijednosti jer je prepreka napreku znanosti
- «jedinствени jezik znanosti» - najbližiji im jeziku fizike

KARL POPPER

- izašavši iz «Bečkog kruga» stvara svoju teoriju znanosti – «**KRITIČKI REALIZAM**» (ili racionalizam) – nastavljači: Lorenzen, Stagnmuller, Lenk

- **PRINCIP FALSIFIKACIJE (OPOVRGLJIVOSTI)** – ne treba provjeravati (možemo u beskonačno) već treba pokušati nešto pobiti, opovrgnuti

- ako to ne uspijemo to trebamo prihvatiti kao istinito
- treba kritički provjeriti sve, ni ako ne uspijemo opovrći nešto ne znači da je to konačna istina, ali kao takvu je trebamo prihvatiti
- *«Možemo li uopće nešto znati?... Možemo učiti na svojim greškama. Približavanje istini je moguće... ali nam je pouzdano znanje uskraćeno. Naše je znanje kritičko nagađanje, mreža hipoteza, splet slutnji»*

- «**OTVORENO DRUŠTVO**» - idealno društvo, društvo bez ideologija, u njemu je živa samo racionalna kritika, koriste se znanstvene hipoteze i uči na greškama

- on svoje djelo i objašnjenje povijesti posvećuje svim žrtvama starih ideologija (fašističke i komunističke) koji su postali žrtve zbog zablude o neumoljivim zakonima povijesne sudbine
- **KRITIKA HISTORICIZMA** – pod historicizmom podrazumjeva težnju da se ostvari povijesno predviđanje i koje vjeruje da se mogu otkriti ritmovi (obrasci, zakoni, trendovi...) koji leže u osnovi revolucije povijesti
- čini mu se da je «vjera u povijesnu sudbinu puko praznovjerje»
- tok ljudske povijesti nikako se ne može predvidjeti

PRAGMATIZAM – Ch. S. PEIRCE, W. JAMES, J. DEWEY, F. C. S. SCHILLER

- **PRAGMA** – grč. rad, djelovanje, djelo, čin, uspjeh
- pravac zapravo začeo jedan od utemeljitelja novokantovstva – Fr. A. Lange
- **PRAKTIČNA KORIST** – slično pozitivistima drže se činjenica i konkretnog, ali ponajprije vode računa o praktičnoj koristi neke teorije. Naši sudovi imaju vrijednost onoliko koliko uvjetuju poželjne praktične posljedice. - **ISTINA**
- «*Bolji je gram iskustva nego tovar teorija*» (Dewey)
- ovladavanje pojavama - ne želi samo opisivati pojave te iz provjeravati, već njima ovladati i omogućiti ljudima da njima rukuju kao bi se što bolje osjećali u ovom svijetu
- optimistička vjara u modernu tehnologiju industrijske civilizacije
- ideja je u stvari plan djelovanja, njena vrijednost ovisi o njenom učinku
- sve što ne dovodi do konkretnih praktičnih posljedica (npr. metafizički sporovi) su samo besmislena magija riječi
- DEWEY – značajan za pedagogiju
- **instrumentalizam** – istina je oruđe i simbol za naše zahtjeve i potrebe
- «*Naše greške, naposljetku, nisu tako strašno važne stvari. U jednom svijetu gdje ih, unatoč svom oprezu, ne možemo izbjeći, čini se da je određena mjera bezbrižne lakoumnosti zdravija od pretjerano živčanog straha*»

HENRI BERGSON

- najznačajniji francuski filozof prve pol. 20. st., dobitnik Nobelove nagrade za književnost
- djelo «**Stvaralačka evolucija**»
- **INTUICIJA** – jedino intuicija pruža uvid u srž života, ona je bit života, čisto trajanje (kontinuitet, vrijeme, razvoj, stvaranje, sloboda, stvaralačka evolucija...), ona je «Bljesak samoočiglenosti», neposrednog suosjećanja, uživanja u strujanju svijesti, shvaća ono neponovljivo i jedino njome filozofija može prodrjeti do dubina i spoznati apsolut
- «**trajanje**» (**duree**) – vlastito vrijeme, preuzimanje vremenskog protoka u sebe, ali i njegovo nadživljavanje
- **stvaralački polet** (životna sila, *elan vital*) – pokretač razvoja, bitak nije ništa drugo nego to
- inteligencija je primjerena znanosti i zato uvijek ostaje na površini, apstraktna je, izmiče joj bit zbilje
- život stoji iznad materije
- «*Inteligencija i instinkt skreću u dva suprotna pravca, inteligencija prema nepokretnoj materiji, a instinkt prema životu*»
- **FILOZOFIJA ŽIVOTA** – njegovu filozofiju svrstavaju u filozofiju života jer u prvi plan stavlja pojedinca i njegov doživljaj svijeta. Osobito utjecao na Prousta.
- spada u francusku filozofiju života zajedno s **Mauriceom Blondelom**
- Ostale podvrste fil. života:
 - **duhovnoznanstvena filozofija života u Njemačkoj** – **Wilhelm Dilthey** (središnji pojam – «Razumijevanje», razumjeti život bez apriornih ili metafizičkih ili vrijednosnih pretpostavki), G. Misch, B. Groethuysen, E. Spranger, H. Leisegang, A. Dempf
 - **naturalistička filozofija života** – **Oswald Spengler** (djelo «**Propast zapada**»), L. Klages
 - obojica vjeuju u propast zapadne kulture i civilizacije

FENOMENOLOŠKI POKRET:

EDMUND HUSSERL

- osnivač fenomenološkog pokreta
- djelo «**Logička istraživanja**»
- **INTENCIONALNOST SVIJESTI** – jedinstvo svijesti i onoga o sadržaju svijesti (onoga o čemu je ona svijest) – svijest je uvijek svijest o nečemu

- nastojanje da se prevlada odvojenost subjekta i objekta svijesti (u stvari ponovo se stavlja naglasak na objekt)
- svijest nije apsolutna, uvijek je intencionalno određena usmjerenošću subjekta prema nekom predmetu
- intencionalnost je konstitutivni akt
- logika je autonomna znanost o «idealnim značenjima», tj. znanost o «mislima» kao idealnim predmetima
- **BITI** – fenomenologija ne vidi sebe kao promišljanje o činjenicama već kao znanost o bitima, biti se u našoj svijesti pokazuju kao fenomeni
 - bit – *grč. eidos* – eidetske znanosti su matematika logika i fenomenološka filozofija
 - krilatica: *Natrag k samim stvarima* – «Odbaci prazne analize riječi. Mi moramo pitati za stvari same. natrag k iskustvu, k zoru, koji jedini može dati našim riječima smisao i razborito pravo. Izvrsno! Ali što su stvari i kakvo je to iskustvo kojem se moramo vratiti?»
 - *eidetska redukcija*
- kako doći do biti:
 - 1) **METODA ZAGRAĐIVANJA (EPOHE)** – metoda promatranja svijeta na taj način da se «stavi u zagrade» sve empirijsko i psihološko (jer je slučajno i nebitno) te da se suzdrži (epohe) od izricanja svakidašnjih stavova i mišljenja te će se time doći do biti
 - dva sloja pojava:
 - o empirijsko – dostupno osjetilnosti, činjenice
 - o bivstveno – dostupno uvidu i duhovnom zrenju, biti
 - metodom zagrađivanja otkrivamo čiste biti, a ne činjenice
 - 2) **RESIDUUM** - ostatak, ono dobiveno metodom zagrađivanja, došavši do residuuma došli smo do biti

MAX SCHELER

- djela: «Formalizam u etici i materijalna vrijednosna etika», «**Položaj čovjeka u kozmosu**»
- **ANTROPOLOŠKI OBRAT** – temeljno je pitanje «Što je čovjek?», teži oblikovanju filozofske antropologije kao zasebne i najvažnije discipline jer ...»*ni u jednom vijeku nisu nazori o biti i podrijetlu čovjeka bili nesigurniji, neodređeniji, raznolikiji nego u našem... mi smo prvi vijek... u kojem čovjek više ne zna što jest no ujedno zna da ništa ne zna*»
- **DUH** – jedina kvalitativna razlika između čovjeka i drugih živih bića
 - može se suprostaviti biološkim porivima i nagonima, odmaknuti se zavisnosti od okoline
 - čovjek je «**otvoren spram svijeta**» - svijet mu postaje predmetom, ne urasta u okolinu kao životinja, može mu se suprostaviti jer ...» *samo čovjek – ukoliko je osoba – može se uzdići iznad sebe... može sve, pa i sama sebe učiniti predmetom svoje spoznaje*»
 - ta «**odmaknutost od svijeta**» - ideja koja postaje osnovnim motivom i predmetom sveg daljeg antropološkog mišljenja u 20. st.
 - ostale značajke čovjeka kao duha:
 - o između Boga i životinje
 - o «granica»
 - o «prijelaz»
 - o izuzetak
 - o zadatak
 - o zahtjev
 - o nastojanje
 - o izbor....
 - vrhunski produkt ljudskog duha kroz povijest je **KULTURA** – od čovjeka stvoreni svijet koji konstituiraju pojedinca, tako je čovjek i tvorac i produkt kulture
 - **MATERIJALNA VRIJEDNOSNA ETIKA** – moralnost ima svoju bazu ne u razumu, već u emocijama

- EMOCIJE su materijalne (sadržajne) vrijednosti, a vrijednosti su u sebi apriorne, npr. **ljubav**, prijateljstvo...
- **apriornost** – evidentnost nekog stava o sebi, evidentnost koju iskustvo ne može opovrći ni dokazati
- vrijednosti su – **objektivne biti** – jer se premda sadržane u iskustvu apriorne i neovisne o spoznavatelju njihova je objektivnost intuitivno dostupna u neposrednom doživljaju i osjećajima
- one ne trebaju nikakvu obvezatnu zapovijed, već su u sebi samima ono idealno što treba bitak, što čeka na ostvarenje putem ljudskog djelovanja
- **«logika srca»** namjesto «logike uma» - **ljubav** je osnovni način prihvaćanja vrijednosti
- *«Srce ima svoje razloge o kojima razum ništa ne zna i nikada ne može nešto znati. Srce ima «razloge», tj. stvarne i očevidne uvide o činjenicama za koje je sam razum slijep – tako «slijep» kao što je slijepac slijep za boju, a gluhak gluh za ton»,*
- **«Srce osjeća Boga, a ne razum; u tome se sastoji vjera»**- Bog filozofa nije Bog religije
- **evolucijski panteizam** – i sam Bog dolazi k sebi tek kroz mnoge zabune i nevolje i kao navlastito božanstvo stoji tek na kraju dugog razvitka
- preferiranje vrijednosti – naša ljestvica vrednota
- izabiranje vrijednosti – konkretne vrijednosti koje nastojim o postići (ne podudara se nužno s preferiranom vrijednosti)
- osoba – uvijek nešto što djeluje, osoba je akt
 - o nije podvrgnuta uzročnoj determinaciji, nasljeđu ili okolini već je slobodna
 - o sloboda obuhvaća vrijednosni svijet te tako ostvaruje čovjeka u njegovoj posljednjoj vrijednosti - vrijednosti osobe
 - o osobe «nisu», one «bivaju»
- **spoznaja** – nema spoznajnog čina bez emocija, svaki spoznajni doživljaj uključuje i neki vrijednosni odnos
- čak i čisto emocionalni akti imaju spoznajnu funkciju
- znanje ne bi trebalo biti moć, već bio znanje trebalo biti ljubav

HELMUTH PLESSNER

- **EKSCENTRIČNA POZICIONALNOST** – za razliku od drugih živih bića nemamo postojani centar koji bi nam bio potporanj
 - mi smo i zvan i unutar sebe, nismo posve uklopljeni u okolinu, ali nismo ni potpuno odvojeni
 - **UVJETI MOGUĆNOSTI LJUDSKOG (CONDITIO HUMANA)** :
 - o razlikovanje noge i ruke
 - o suradnja oka i ruke
 - o uspravan stav
 - o jezik
 - o odnos prema okoline
 - o reakcije smijeha i plača
 - o povijesnost
- **«Samo čovjek ima visinu s koje može pasti»**

ARNOLD GEHLEN

- **ČOVJEK – MANJKAVO BIĆE** – u našoj vrsti dolazi do **«prijevremenog rođenja»** - u prvoj godini smo posve nesposobni za preživljavanje, a i niz godina kasnije nismo sposobni za samostalan život
 - spram životinja smo **«nespecijalizirana bića»**, dakle, nedostatna, izložena, rizična...
 - nedostatke kompenziramo inteligencijom, sviješću, jezikom te zajedničkim nastojanjima oko institucija (pravo, moral, religija, umjetnost, država, brak...)

- **institucijama** se čovjek ustaljuje jer ustanovljuje sebi odgovarajući poredak sredine i odgovarajuće oblike ponašanja koji mu omogućuju sigurnost i stabilnost
- osnovne funkcije nužne za preživljavanje i napredak: radnja i djelovanje
- **kultura** – ukupnost za život prerađene prirode, tj. druga priroda
- **«Životinja ima okoliš – čovjek ima kulturu»**
- u svemu je vidljivo usmeravanje ka budućnosti jer je čovjek sam sebi zadaća
- **ETIČKI PLURALIZAM** – 4 tipa etosa:
 - o etos uzajamnosti
 - o etos dobrobiti i sreće
 - o etos humanizma
 - o etos institucija – njemu najbolji jer samo ako se čovjek poistovijeti s velikim zadaćama stječe dostojanstvo
- protiv: industrijalizma, tehnicizma, subjektivizma, propadanja institucija...

MAX HORKHEIMER

- **FRANKFURTSKI KRUG** – skupina na čelu s **Horkheimerom** koji je nastao oko 1930. oko «Instituta za socijalna istraživanja» i «Časopisa za socijalna istraživanja»
- njihov se pravac naziva još i **KRITIČKA TEORIJA**
- ostali članovi: **T. Adorno, H. Marcuse, E. Fromm...**
- marksistički orjentirani
- bitna djela: **«Pomračenje uma»** (Horkheimer), **«Dijalektika prosvjetiteljstva»** (Horkheimer i Adorno)
- **OBJEKTIVNI I SUBJEKTIVNI UM** – od prosvjetiteljstva, nažalost, prevladava **subjektivni um** (vidljiv u pozitivizmu i pragmatizmu) koji procjenjuje stvarnost prema različitim interesima, zaokupljen je sredstvima i ciljevima, a zaboravljen je **objektivni um** koji teži istini radi istine same i u kojem je istina cjelina, um je bitno svojstvo objektivnog svijeta, načelo stvarnosni same, a svijet je harmonična cjelina
- krizu suvremene civilizacije vidi baš i krizu vjere u objektivni um
- **POKORNI TIP I TIP OTPORA** – **pokorni tip** se služi subjektivnim umom, nastoji se prilagoditi okolini, gubi individualnost i očituje se kao član organizacije, a **tip otpora** vjeruje u objektivni um, ne prilagođava se vladajućim standardima i ne žrtvuje istinu za udoban život
- analiziraju sudbinu Zapada, krizu suvremene civilizacije i krizu njene vjere u um (znanstveni napredak vodi u dehumanizaciju) – *«Priča o dječaku koji je gledao nebo i pitao: «Tata, što mjesec treba da reklamira?» jest alegorija o onome što se desilo između čovjeka i prirode»*
- poziva se na Kantovu maksimu «Jedino je još kritički put slobodan» - filozofija mora biti **«korektiv svijesti»**

HERBERT MARCUSE

- djelo **«Čovjek jedne dimenzije»**
- **UGODNA NESLOBODA** – prevladavajući osjećaj kod većine potlačenih u industrijskim, kapitalističkim (potrošačkim) društvima. Ljudi su neslobodni, ali toga nisu niti svjesni (jer imaju «zadovoljavajući» životni standard). Oni su izmanipulirani kroz sustav potreba.
- *«U razvijenoj industrijskoj civilizaciji prevladava ugodna, uhodana, razumna, demokratska nesloboda. To je znamen tehničkog progressa»*
- **LAŽNE POTREBE** – razvijene od strane kapitalističkog društva preko kulture i medija. Tjeraju ljude da žele nešto što im u stvari nije potrebno, pa zato ljudi rade i zarađuju s jedinim ciljem da kroz potrošnju te potrebe zadovolje (što je proces bez kraja)
- *«Treba razlikovati istinske od krivih potreba»*
- **JEDNODIMENZIONALNI ČOVJEK** – tipičan za suvremena kapitalistička društva gdje je osoba (čak dragovoljno) svedena na svoju potrošačku dimenziju

- u «jednodimenzionalnom društvu» i čovjek je «jednodimenzionalni čovjek» («čovjek jedne dimenzije»)
- **tehnološki totalitarizam** – «ekonomsko-tehnološka koordinacija koja djeluje posredstvom manipuliranja potreba», djeluje kroz beskonačni rast proizvodnje i potrošnje
- **contra naturam** – suvremeno industrijsko društvo tretira prirodu kao objekt i nemilosrdno je uništava
- **skraćanje radnog vremena** – prvi uvjet slobode, u sadašnjem poretku to je jedna od glavnih činjenica represije, iako bi skraćanje vodilo do smanjenja standarda, povećalo bi stupanj slobode

ERNST BLOCH

- djela «**Duh utopije**», «Princip nada», «Subjekt-objekt», «Tubingenski uvod u filozofiju»
- **UTOPIJA** – prirodno je čovjeku da stvara idealne nacрте budućnosti, snivanje unaprijed je istinski ljudsko.
 - utopija mu je središnji pojam i centar njegovog interesa i filozofskog djela
 - Omalovažavanje utopije je strah od budućnosti.
 - **marxizam** je konkretna utopija, filozofija istinske budućnosti.
 - **još-ne-bitak** – bitak biva, on je otvoren u vremenu, zato je utopija bit bitka (njegov idealni nacrt u budućnosti)
 - «**Humanizam je odrastao u utopiji**»
- **NADA** – čovjek ne može bez nade, to je bitna struktura ljudskog bića. Nikad se ne mirimo sa svijetom kakav jest, uvijek težimo višem. Pri tome nam pomažu utopijski koncepti budućnosti.
- **VRIJEME** – vrijeme je bit čovjeka, kroz nadu i utopije usmjereni smo na budućnost
- «*Vrijeme jest samo po tome što se nešto događa i samo tamo gdje se nešto događa*»
- «*Loše putovati znači kao čovjek ostati pri tome nepromijenje. Takav putnik samo mijenja okolinu ne mijenjajući s njom i sebe samog*»
 - **povijesno vrijeme** – gusto-puno-tijesno-bogato, ispunjeno zbivanjima, ljudsko
 - **prirodno (fizikalno) vrijeme** – tromo, «povijest» prirode, spore izmjene
- **NAPREDAK** – nažalost, u povijesti moguća ponavljanja, čak i nazadovanja
 - pravi napredak ima svoj – **cilj, svrhu i smisao**
 - **smisao ljudske povijesti je uspostava carstva slobode**
 - samo tamo je čovjek čovjeku čovjek (**homo homini homo**)
 - «Pristupimo li životu zlo i naopako, on postaje sve gori. No pametno i dobro djelo bilo je u stanju da tok stvari skrene na bolje»

FILOZOFIJA EGZISTENCIJE

- jedan od osnovnih problema filozofije 20. st. je problem egzistencije
- egzistencija – naročit način opstanka svojsten čovjeku
- svoje izvore ova orijentacija duguje filozofskoj tradiciji Kierkegaarda i Nietzschea
- ispoljava se u nekoliko oblika:
 - o FILOZOFIJA EGZISTENCIJE – Karl Jaspers, G. Marcel...
 - o **EGZISTENCIJALIZAM** – J. P. Sartre, A. Camus, M. Merleau-Ponty...
 - o EGZISTENCIJALNA FILOZOFIJA – M. Heidegger
- reakcija su na racionalizam i filozofiju apsoluta, ali i na znanstveni pozitivizam
- tipične «egzistencijalne situacije» - očaj, tjeskoba, briga, strah, lom, dosada, mučnina, apsurd, ništa...
- teško im svima naći čvrste zajedničke točke, ipak, zajedničko je odricanje od stare metafizike biti, objektivnog i subjektivnog kova te volja s apsolutno novomu
- često su cilj marksističke kritike, npr. Bloch kaže: «ona (egz. fil.) je najvećim dijelom odslikavanje bezizglednosti građanske klase... kojoj ništa više ne preostaje do strepnja, ništavnost, nestalnost i i zgubljenost»

KARL JASPERS

- FILOZOFIJA EGZISTENCIJE – ime za Jaspersovu fil. orijentaciju

- egzistencija je suigra života i duha
- um i egzistencija su veliki polovi opstanka i svaki se gubi ako je drugi izgubljen
- «Egzistencija se samo kroz um osvjetljuje, um samo kroz egzistenciju zadobiva sadržaj»
- «**osvjetljenje egzistencije**» - oslanjanje na svoje snage, nastavak napete igre života, nezaustavljavanje, otvorenost, ostajanje na putu, težnja za apsolutnom komunikacijom...
- «**Biti čovjek znači postajati čovjekom**»
- «Filozofija se tiče čovjeka kao čovjeka»
- «Egzistencija je jedna od riječi koje označuju stvarnost, s akcentom koji joj je dao Kierkegaard: sve što je bitno stvarno za mene je stvarno samo po tome što sam ja ja sam»
- život nije jednostavan – sve oko nas je simbol i šifra
- spoznaja je ...«beskonačna igra šifri»...
- proučava se pojedinac u svom objektivnom i subjektivnom vidu
- pronicanje u bit svijeta i života moguće je samo intuitivnim razumijevanjem
- izlaz je ustrajanje u paradoksima življenja te uspostava kontakta s transcencijom – obuhvatnim – Jednim – bogom
- «**filozofska vjera**» - sav ljudski bitak u sebi posjeduje mogućnost da se približi Bogu (kad je već sve šifra, moramo baš ostati kod mita i ne možemo ništa drugo učiniti nego ojačati mit mitom)
- ZNAČAJKE EGZISTENCIJE:
 - o **komunikacija** – neposrednost i ljubav
 - o **sloboda** – egzistencija jest sloboda, tj. mogućnost da se bude ono što nije i da se ne bude ono što jest
 - o **granične situacije** - životna čvorišta u kojem svi naslućujemo fil. pitanja smisla i svrhe, npr. strah, patnja, smrt...
- izvori filozofije: - ono što nas vuče da filozofiramo, već Aristotel govorio o čuđenju (divljenju), a Jaspers dodaje još:
 - o sumnja (dvojba) – ne prihvaćanje svega zdravo za gotovo, produktivna sumnja kojoj je cilj samostalno propitati i doći do istine
 - o potesenost – emotivna reakcija na život i svijet
- **GRANICE ZNANOSTI** – iako je potrebna kod znanosti valja uočiti njene granice
 - znanost ne može dati odgovor o smislu, ne može obuhvatiti i shvatiti egzistenciju
 - ona ne može dati odgovor na pitanje o vlastitom smislu kao što ne može odrediti ciljeve života
 - to je zato jer je svaka znanost partikularna (ne zahvaća cjelinu, totalitet svijeta i života) već se ograničava na usko područje sa točno određenim metodama proučavanja tog područja
- **DEHUMANIZIRANI SVIJET** – kritika suvremenog svijeta u kojem je sve prožeto mašinizacijom, sve je omasovljeno, gubi se pojedinac..
 - «...život u kojem kao da više nitko ne postoji kao ličnost»
 - ipak, potreba za smislom i objašnjenjem postoji (osobito kod mladih), a to im može ponuditi upravo filozofija
 - to nije filozofija koja teži tome da sliči egzaktnim znanostima
 - «Filozofija znači: biti na putu. Njena su pitanja bitnija od njenih odgovora, a svaki se odgovor ponovo pretvara u novo pitanje... Put k filozofiranju ne može se naći mimo puta koji vodi kroz njenu povijest»

JEAN-PAUL SARTRE

- djela: «**Bitak i ništa**», «Egzistencijalizam je humanizam», «Kritika dijalektičkoga uma»
- EGZISTENCIJA – specifično ljudski način postojanja
 - jedino kod čovjeka **egzistencija prethodi esenciji** - to da postojimo (bačeni smo u svijet) prethodi onome što u biti jesmo, odnosno onome što tek možemo postati
 - naša esencija je produkt onoga što sami činimo, sudbina nam ovisi o nama

- naš je bitak supstancijalno drugačiji od bitka okružujućeg svijeta
- dvije vrste bitka:
 - o bitak po sebi – **masivni bitak**, materija, ono gnjecavo, prostorno
 - o bitak za sebe – svijest, egzistencija, u prirodi mu je da se suprostavlja bitku po sebi
- samo se stvari uspostavljaju prema određenim shemama, za čovjeka sheme ne važe, nema nikakve bitnosti kao životnog cilja ili obaveze ili vrijednosti
- čovjek je «pukotina u masivnom bitku po sebi» - on je dakle, ono što tek treba biti, vječno u sukobu i proturječju
- svijet nema smisao sam po sebi, sve je dio «*savršene bezrazložnosti*»
- **MUČNINA** – osjećaj koji se javlja kad spoznamo da je sve besmisleno, tj. da nema višeg i dubljeg smisla izvan nas, da naprosto egzistiramo
- **SLOBODA** – osuđeni smo da budemo slobodni, ne možemo izabrati da ne budemo slobodni, jedino ograničenje slobode je sloboda sama
- s obzirom da čovjek uopće nema ništa više što bi mu bilo unaprijed dano i po čemu bi se morao usmjeriti (ni istine, ni vrijednosti, ni svijeta, ni boga) on je okružen s ništa pa mu sloboda više nije poklon već prokletstvo
- **TJESKOBA** – osjećaj koji se javlja kad spoznamo da naša esencija (smisao) ovisi o nama samima, da smo osuđeni da budemo slobodni i da donosimo odluke i da smo za njih samo mi odgovorni
- **OPTIMIZAM** – iako me mučno i tjeskobno, egzistencijalizam se vidi kao ideja akcije, sloboda je teška, ali smo u konačnici produkt svojih vlastitih čina
- Mnogo poznatih izjava:
 - «*Svagda za kukavicu postoji mogućnost da više ne bude kukavica, a za heroja da prestane biti herojem*»
 - «*U tjeskobi čovjek dolazi do svijesto o svojoj slobodi, ili, ako se hoće, tjeskoba je način bitka slobode...*»,
 - «*Sve je bezrazložno, ovaj perivoj, ovaj grad i ja sam. Kada se dogodi, da to čovjek uvidi, to vam prevrće utrobu i sve počne lebdjeti... eto Mučnine.*»
 - «*Postojati, to znači piti bez žeđi*»
 - «*Ljudska je zbiljnost uzaludan napor postati bogom*»
 - «*Čovjek je osuđen da bude slobodan*»
 - «*Ako doista egzistencija prethodi esenciji, čovjek je ono što je projektirao da bude*»
 - «*Ljudi čitaju brzo, loše, i sude prije no što su shvatili. Počnimo dakle od početka. To neće biti zabavno ni za koga, ni za mene. Ali treba pogoditi klin u glavu*»
 - «*Svaka je filozofija praktična, čak i ona što se ispočetka čini da je najkontemplativnija*»
 - A. CAMUS «*U svijetu bez iluzija čovjek je stranac*»
- MARKSIZAM – nazvao ga «*nenadmašivom filozofijom naše epohe*»
 - u drugom dijelu stvaranja sve se više priklanja marksizmu, ali ne odbacuje ni egzistencijalizam («*Historijski materijalizam pruža jedino valjano tumačenje povijesti, a s druge strane egzistencijalizam ostaje jedini konkretni pristup zbiljnosti*»)
 - egzistencijalizam je nužna nadopuna marksizma

MARTIN HEIDEGGER

- **ČOVJEKOV OPSTANAK** – čovjek jest opstanak, **egzistencija**, on se pita o bitku i nastoji ga shvatiti
 - samo mi imamo egzistenciju (specifično ljudski način postojanja), ta egzistencija je ujedno **ek-sistencija**, postavljanje pitanja o bitku, odnos s bitkom
 - «*Da bi se ujedno odnos bitka prema biti čovjeka, i bitno odnošaj čovjeka prema otvorenosti bitka kao takva, skupa i u jednor riječi pogodio, to se za bitno područje u koje čovjek za bitak ob-stoji kao čovjek izabralo ime opstanka*»
 - tipične za egzistenciju su ustrajanje (briga) i podnošenje onog krajnjeg (bitka za smrt)
 - **BRIGA** – način bitka, i to bitak onog bića koje stoji otvorena za otvoreni obzor bitka, ukoliko u njemu izdržava, briga je upravo to izdržavanje

- ekstatička bit opstanka pomišlja se iz brige, a briga se može dostatno iskusiti samo u svojoj ekstatičkoj biti
- istina – otkrivenost, neskrivenost smisla vlastitog opstanka, a onda i bitka samog
- NEAUTENTIČNA I AUTENTIČNA EGZISTENCIJA :
 - **neautentična** je ona u kojoj se ne brinemo istinski o drugima, u kojoj se pasivno povodimo za drugima, a govor nam je isprazno brbljanje, u njoj smo u prvom redu vezani za svijet stvari
 - **autentična** je ona u kojoj stvarno brinemo i pomažemo drugima da nađu sebe i istinski razgovaramo, tu se ostvaruje sloboda kao bit opstanka
 - autentična egzistencija ne isključuje tjeskobu:
 - *«Tjeskoba je emocionalna situacija koja uspijeva održati otvorenom trajnu i korjenitu prijetnju koja prolazi iz najvlastitijeg i izoliranog bitka čovjeka»*
- **BITAK** – osnovna filozofska kategorija, kritizira filozofiju jer je zaboravila na to osnovno pitanje (*«zaborav bitka»*). Bitak je u vremenu (budućnost je temeljno vrijeme – ona daje pravu dimenziju i prošlosti i sadašnjosti) – **fundamentalna ontologija – najvažnija poddisciplina jer se bavi bitkom**
 - glavno dijelo **«Bitak i vrijeme»**
 - *«Govor je kuća bitka u kojoj stanujući čovjek ek-sistira dok, čuvajući je, sluša istinu bitka»*
 - *«Čovjek je, štoviše, od samoga bitka «bačen» u istinu bitka, kako bi ek-sistirajući na taj način čuvao istinu bitka, da bi se u svjetlu bitka pojavljivalo biće kao biće što jest»*
 - *«Čovjek je pastir bitka. Jedino na to pomišlja «Bitak i vrijeme» kada se ekstatična egzistencija iskušava kao briga»*
- TEHNIKA I UMJETNOST – svijetom sprava i naprava tehnologija čini i čovjeka pukim oruđem i bićem rada
 - planetarna tehnika je epohalna sudbina zapadne civilizacije **NAPREDAK TEHNIKE**
 - tehnika pruža pogodnosti, ali nosi opasnost da nas naša pomagala zarobe i učine ljudski praznima
- umjetnost – *«sebe-u-djelo-postavljanje istine bitka»*
 - sačinjanje istine u govoru kao kući bitka
 - veliki pjesnici otvaraju čovjeku njegovu povijesnu dimenziju
 - u um. djelima se istina očituje kao neskrivenost i ono je istodobno raskrivanje i zakrivanje

HANS-GEORG GADAMER

- HERMENEUTIKA** – problem razumijevanja (razlaganja, tumačenja i interpretiranja) osnovni je problem, a ona se upravo time bavi
- svako tumačenje (razumijevanje) uvijek je nešto drugačije od puke reprodukcije, uvijek se unose i vlastite pretpostavke
 - **predrazumijevanje** – sve što unosi onaj koji razumijeva, uvijek postoji, ne možemo isključiti sami sebe, pa čak i neke predrasude ne moraju biti loše (produktivne predrasude), svako je razumijevanje pod utjecajem predrazumijevanja onog koji razumijeva:
 - to je **hermeneutički krug**
 - za svako razumijevanje je presudno iskustvo onoga drugoga
 - *«Loš je hermeneutičar tko sebi umišlja da bi mogao ili morao reći zadnju riječ»*
 - **GOVOR** – svo čovjekovo iskustvo zbiva se kao **komunikacija**, a posredovano je jezikom
 - govor je hermeneutički fenomen koji prožima sve čovjekove odnose sa svijetom, on je univerzalni medij u kojem se odvija razumijevanje, a svako je razumijevanje izlaganje
 - **RAZ-GOVOR** – dijalog je vrhunac govora jer uključuje mnogostrukost odnosa
 - ideal – **Sokratovski dijalog**, njegova dijalektika postavljanja pitanja i davanja odgovora
 - kad interpretiramo tekst sam tekst nam postavlja pitanja
 - **POVIJESNOST** – simultanost prošlosti, sadašnjosti i budućnosti
 - ljudska egzistencija je povijesna i konačna
 - povijest nije «objektivno zbivanje»
 - *«Um je za nas samo realni povijesni um», «Povijest ne pripada nama, nego mi njoj»*
 - i govor razumijemo onoliko koliko to naše konačno povijesno biće uspijeva razabrati
 - **govor je razumljeni bitak**

- **UMJETNOST** – vrelo istine kojemu su obilježja:
 - igra – djelatnost koja je sama sebi svrhom
 - simbol – um. djelo se uvijek nadovezuje na nešto drugo što valja prepoznati
 - svečanost – zajedništvo i prikaz toga zajedništva u savršenu obliku

JURGEN HABERMAS

- praktičan ljevičarski angažman
- vodeći mislilac druge generacije frankfurtske škole
- **KRITIČKO POSREDOVANJE** – između:
 - 1) kritičke teorije društva i hermeneutičkoga učenja
 - 2) filozofije jezika, pragmatizma i anglo-američke filozofske tradicije
- **POLITIKA** – treba iznova promisliti bit političkoga, traži ponovnu afirmaciju praktične filozofije koja je, nažalost, postala vještina tehničkog uređenja vlasti i društva
- **KRITIKA POSTMODERNE** – odbacuje ideje postmoderne o tome da više nema istine, tj. da je došao «kraj svih velikih istina»
 - smatra da je još i moderna nedovršeni projekt
 - zalaže se za novi pojam umnosti utemeljen na ja-ti dijalogu
 - on kritizira instrumentalni um koji je postao mjerilo
 - alternativa je izlaz, a to su:
 - intersubjektivnost
 - komunikativno djelovanje,
 - komunikativni um (ja-ti dijalog)
- **TEORIJA KOMUNIKATIVNOG DJELOVANJA** – rezlikovanje rada i interakcije
 - **rad** – instrumentalno djelovanje
 - **interakcija** – komunikativno djelovanje (jezik, ljubav, igra...)
 - **komunikacija** – oblik ophođenja uzajamno ravnopravnih subjekata, svaki je subjekt izvor stvaralačkog akta, spontanosti
 - smisleno saobraćanje – moguće jedino na temelju pravila na kojima tradicionalno djeluju akademske zajednice
 - «zajednica istraživača» - komunikacijski model
 - rekonstrukcija univerzalnih uvjeta ljudske komunikacije kroz:
 - univerzalna pragmatika – analiza jezičnih situacija
 - poopćivost interesa – na polju socijalnog i političkog djelovanja, poopćivi su oni interesi za koje mogu htjeti ili dopustiti da ih svatko drugi u zajednici ima
- **STATUS SVJETSKOG GRAĐANSTVA** – svako demokratsko društvo mora mu pripremiti put
- to je nužnost – «*Svjetsko-građansko stanje nije više puki fantom, premda smo od njega još daleko. Državljanstvo i svjetsko građanstvo tvore kontinuum koji se već iskazuje u konturama*»

EMMANUEL MOUNIER

- «**ANGAŽIRANA FILOZOFIJA**» - konkretno djelovanje, potaknut svjetskim ratovima – «*Tko se ne bavi politikom, radi pasivno za politiku uspostavljene vlasti*»
- osniva «**PERSONALISTIČKI POKRET**» i vrlo utjecajan časopis «*Esprit*»
 - istovremeno antiindividualizam i antikolektivizam
 - pokušava nadvladati i egzistencijalizam i marksizam preko njihove kritičke sinteze
 - najveća kritika usmjerena je na tehničku civilizaciju i komfor:
 - «*Ako se suviše prilagodima, predajem se u ropstvo stvarima. Čovjek komfora domaća je životinja svih predmeta svoga komfora. Čovjek sveden na svoju proizvodnu funkciju samo je kotačić stroja*»
 - «*Čovjek koji je izgubio ljubav, kršćanin bez nemira, nevjernik bez strasti, prevrće svijet vrlina zbog svoje lude trke prema beskonačnom oko jednog malog sistema*»

psihološkog i socijalnog spokojstva: sreće, zdravlja, zdravog razuma, ravnoteže, slatkog života, komfora. Komfor je građanskome svijetu ono što je heroizam renesansi, a svetost srednjovjekovnom kršćanstvu: posljednja vrijednost, motiv akcije»

- ne treba se prilagođavati slijepo svijetu, najviši cilj je **ostvarenje svijeta osobnosti** jer je samo tada moguće **samostalno i jedinstveno djelovanje osobe**
- uvida važnost podjele na blokove – lijevi i desni blok ističe svoje vrline, sustave, vlasništvo...
 - **desni blok** – preistaknut individualizam
 - **lijevi blok** – preistaknut kolektivizam
 - **fašizam i nacizam** su također pretjerano isticali kolektiv i njegov «kult rase, nacije, države, volje za moći, anonimne discipline, vođe, sportskih uspjeha i ekonomskih osvajanja»

MICHEL FOUCAULT

- **AFIRMACIJA POSEBNIH LJUDSKIH PRAVA** – borac za prava različitih društvenih grupa: žena, manjina, svih seksualnih orijentacija (*queer*)...
 - moraju se afirmirati jer ona počivaju na pravu na razliku
- **SMRT ČOVJEKA** – ne promatra čovjeka kako smo to tradicionalno navikli, ne vrijedi klasični prosvjetiteljsko-racionalni pojam čovjeka i nepromjenjive «ljudske prirode» koja vrijedi univerzalno
 - treba promatrati ono različito, posebno, subjektivno – zbiljski živućeg čovjeka u njegovoj neposrednoj životnosti
- **«ARHEOLOGIJA ZNANJA»** - traga za načelima koja su bila tipična za pojedina razdoblja, npr:
 - o renesansa – odnosi sličnosti
 - o klasicizam – statička načela nepromjenjive reprezentativnosti
 - o moderno vrijeme – dinamičko načelo promjenjivosti, tj. evolucije, dijakronije
- dijakroni pristup povijesti – ne promatra povijest svijeta, nacije, prostora već **posebne povijesti**, npr:
 - o povijest ludila
 - o povijest zatvora
 - o povijest medicinskih shvaćanja
 - o povijest seksualnosti...
- u svemu tome istina nije slaganje misli i stvari već «*Ono što misao prisiljava da misli na određeni način, a istodobno briga za sebe i druge*»
- **ZNANJE I MOĆ** – moć se uvijek očituje kao odnos snaga
 - ona se ne posjeduje, ona se vrši
 - povećanje znanja razrađuje i učvršćuje tehnike moći (da bi ostvarili volju za moći trebamo prvo stvoriti volju za znanjem)
 - stvara se razrađeni sustav metoda za kontrolu nad određenom skupinom, npr. u obitelji, školi, vojsci, bolnici, zatvoru, tvornici...
 - drugi oblik moći jest stvaranje uvriježenog mišljenja o nekim pojavama koje se onda grupiraju u normalne i nenormalne
 - zapadna **kultura** osobito represivno pristupa različitim aspektima fenomena seksualnosti
 - **«mikrofizika moći»** - prodiranje moći i u najsitnije segmente društva

LINGVISTIKA I STRUKTURALIZAM

- LINGVISTIKA – pristupa jeziku s njegove tehničke strane
- razvija se u Ženevi – lingvist **F. DE SAUSSURE**
 - jezik je sustav znakova koji djelomično ovise o sporazumu, a djelomice o prirodnim sklonostima
 - razlikovanje **označenog** (stvar, npr. stol) i **označitelja** (riječ s-t-o-l)

- **N. CHOMSKY** – pojam «**LINGVISTIČKE UNIVERZALIJE**» - ono što čini kostur svih jezika i omogućuje učenje stranih jezika, postoji jedinstveni jezični ustroj koji je podudaran u svim jezicima svijeta

- **STRUKTURALIZAM** – označeno je samo pomoćni pojam korišten da bi se mogla profilirati njegova opreka - znak

- stavlja se naglasak na **znak**, a ne na označeno
- centri: Pariz i Prag
- otac strukturalizma – C. LEVI-STRAUSS
- poznati strukturalisti: R. BARTHES, L. GOLDMANN, J. LACAN
- šire djelovanje od filozofije – književnost, sociologija, etnologija...
- razlažu ono što je «dano» i potom slažu prema elementima, traže se engrammi (utisci, slike sjećanja)
- razumijevanje svijeta ne nalazi se u svijetu već u čovjeku i onomu što on o svijetu promišlja

JACQUES DERRIDA

- vodeći mislilac **poststrukturalizma**

- **DEKONSTRUKCIJA** – dovodi pismo u središte hermeneutičke filozofije misli

- ne vidi izvor govora u riječi nego u izvornom pismu – **arhe-pismo**
- pismo je izvorni trag, a izvorni trag nije nikada trag prisutnosti nego uvijek trag odsutnosti
- iako u sklopu hermeneutičke tradicije naglašava kako u bilo kojem pristupu moramo odustati od toga da ćemo naći put u središte, osnovnu istinu i slično
- tekst nema čvrstu jezgru (poput glavice luka)
- kod pristupa će uvijek iskočiti u prvo plan **odgađanje** (zatezanje, razlikovanje), tj. stalna igra smjena osješčivanja i potiskivanja
- cilj dekonstrukcije je pronaći u tekstu ne ono što on direktno govori već što on skriva, koje su mu praznine i proturječja
- *«Pismo je skrivena istina govora. Izravnost govorenja jest prikriivanje ovisnosti iskaza o sustavu razlika, uvijek već prethodećem procesu proizvodnje značenja»*

J.-F. LYOTARD

- poststrukturalist

- djelo: «Postmoderno stanje», «Postmoderna protumačena djeci»

- **DEKONSTRUKCIJA «VELIKIH POVIJESNIH PRIČA**» - nastoji objasniti posmodernu i njeno izvorište vidi u sintezi triju velikih učenja:

1. prosvjetiteljsko učenje – znanje je legitimno ako podržava emancipaciju građanskog društva
2. idealističko učenje – znanstvena spoznaja je legitimna jer ona nema specifične svrhovitosti i nepristrana je
3. marksističko učenje – preuzima i 1. i 2. s ciljem oslobodilačke misije proletarijata

- sva ta Velika učenja su u stvari obične predznanstvene Velike priče
- nastupa **vrijeme malih pripovijesti ili pluraliteta mitova**
- postmoderna je raspad vjere u stalni napredak (što je bio osnovni postulat moderne)
- *«Emancipacijske ideje Slobode, Jednakosti, Bratstva već su od svoga postuliranja u vlastitim njeđrima nosile sjeme svoje propasti, navlastito već u jakobinskom teroru koji je bio tek prethodnicom mnogih nadolazećih totalitarizama do kojih će posljedično dovesti ideje Moderne u svojoj najinherentnijoj biti, nezavisno od moguće (nepobitne) zloporabe prvobitnih humanističkih namjera»*

JOHN RAWLS

- djela «**Teorija pravednosti**» i «**Politički liberalizam**»
- uz Chomskog se smatra najutjecajnijim filozofom kraja 20. st.
- **TEORIJA PRAVEDNOSTI** – odvojio teoriju dobra i teoriju prava te pravu dao prednost
 - prioritet prava se očituje u tome da principi političke pravednosti postavljaju granice dopustivim načinima života (nedopustivo izabrati onaj način koji šteti drugome)
 - **pravednost** – nepristranost, objektivnost, čestitost, ono što čovjeku omogućuje da valjano prosuđuje o onome što je za nj praktički važno
 - primarna društvena dobra – osobne, političke, inelektualne i slične slobode, mogućnosti, zdravlje, dohodak, blagostanje...
 - Preduvjeti načela pravednosti:
 - 1. svi su ljudi u osnovi racionalni – s obzirom da ne znamo budućnost racionalno je pristati na pravedno ponašanje da bi izbjegli nepovoljne rezultat za sebe
 - 2. svi su ljudi sposobni za osjećaj pravednosti – pristajemo na jednakost povoljnog minimuma, oprez korigira pohlepu – to je «maksimin» strategija
 - Pretpostavke da bi ljudi izabrali načelo pravednosti:
 - o «**veo neznanja**» **izvornih pregovarača** – ne znamo budućnost (i svoj položaj u njoj) pa ćemo nadvladati strasti radi dugoročnih interesa
 - o **vlastito samouvažavanje ugovaratelja** – nitko ne želi u budućnosti situaciju u kojoj bi se mogli održati samo uz štetu za vlastito samouvažavanje
 - Dva oblika načela pravednosti:
 - o **načelo jednakih osnovnih sloboda**
 - «Svatko ima pravo na najširu temeljnu slobodu spojivu s istom slobodom drugih ljudi»
 - «Svaka osoba ima jednako pravo na najširi potpuni sustav jednakih osnovnih prava i sloboda sukladan s jednakim takvim sustavom prava i sloboda za sve»
 - o **princip pravične jednakosti mogućnosti i princip razlike**
 - «Sva se socijalna dobra trebaju raspodijeliti jednako osim ako bi nejednaka raspodijela išla svima u prilog, ili, pak, ako bi išla u prilog najneprivilegiranoj skupini u društvu»
 - «Socijalne i ekonomske nejednakosti imaju se tako urediti da se one odnose na položaje i službe koje su dostupne svima pod uvjetima pravične jednakosti mogućnosti i da su one na najveću dobrobit najslabije stojećih članova društva»

NOVIJA HRVATSKA FILOZOFIJA:

- FRANJO MARKOVIĆ – pjesnik i političar, prvi prof. filozofije na obnovljenom Mudroslovnom fakultetu
- najviše se bavio estetikom
- ĐURO ARNOLD – udžbanik iz logike i metafizička rasprava «Zadnja bića»
- već pred kraj 19. st. upozoravao da suvremene znanosti odvojene od filozofije gube iz vida čovjeka
- organizirao prvi pedagoški seminar za toretsku i praktičnu izobrazbu srednjoškolskih nastavnika
- ALBERT BAZALA – «Povijest filozofije» - temelji filozofske terminologije na hrvatskom jeziku
- osnivač pučkog sveučilišta
- zastupnik aktivističkog voluntarizma
- PAVAO VUK-PAVLOVIĆ – osobito aktivan u pitanjima filozofije odgoja
- odgoj je stvaralaštvo, djelovanje usmjereno budućnosti, dakle, nikad završeno

- zbog stavova izbačen sa sveučilišta
 - VLADIMIR FILIPOVIĆ – filozofija odgoja, aksiologija (filozofija vrijednosti) i filozofija kulture
- Još neki citati:
- «Nigdje nas ne prati glas Boga, gotovo nigdje više ne osjećamo prisustvo čovjeka i njegovih dijela. Jedna četvrta sila – sila- tehnika načinila je prve korake i sprema se da vlada» (Kostas Axelos)
 - «Divljaci ostaju divljaci, odijevaju samo bolja odijela. Zauvijek važi stav: čovjek je čovjeku vuk. Hobbesov naturalizam države nije samo objašnjenje već i opravdanje» (Hirschberger)
 - «Učitelj, ako je doista mudar, ne nudi ti da uđeš u kuću njegove mudrosti nego te radije vodi do praga tvojega duha... jer viđenje jednoga čovjeka ne uzajmljuje svoja krila drugome čovjeku» (Halil Džubran)
 - «Filozofija je čovjek sam koji postaje problemom sam sebi i treži razloge i osnove svog bitka» (N. Abbagnano)
 - «Za smisao života ne pita nitko tko ne osjeća potrebu za njegovom promjenom. Toga se pitanja klone svi koji su smisao života našli u produžavanju postojećeg stanja» (L. Kolakowski)
 - «Smisao života ne može biti dan čovjeku bez njegova udijela.... Nitko se ne rađa s gotovim smislom života – to je stvar izbora» (L. Kolakowski)

MEMENTO – SKRAĆENA VERZIJA SVEGA!

OSNOVNI FILOZOFSKI POJMOVI:

- **FILOZOFIJA** – znanstvenim terminima iskazan nazor o životu i svijetu,
- – *filia* (ljubav) + *sofia* (mudrost) = ljubav prema mudrost
- **METAFIZIKA** – ili prva filozofija,
 - **KOZMOLOGIJA** – pitanja kozmosa (uređenog svemira)
 - **TEOLOGIJA (TEOLOGIKA)** – filozofski govor o bogu
 - teološki agnosticizam – ne može se znati postoji li Bog ili ne
 - deizam – Bog je umni tvorac svijeta, ali se on ne upliće u daljnji tok s
 - teizam – bog je stvorio svijet, upravlja njime, a nalazi se izvan svijeta
 - panteizam – bog je u svijetu, bog jest svijet, priroda
 - ateizam – negiranje božijeg postojanja
 - **ONTOLOGIJA** – ili opće metafizika, najvažnija poddisciplina metafizike koja se bavi bitkom i sličnim pitanjima, progovara o biću kao biću
 - **BITAK** – ono po čemu jest sve što jest, bit bića kao bića
 - **BICE** – (postojeće, bivstvujuće), sve što postoji
 - **BIT** – (suština, esencija), ono po čemu je nešto baš to što jest
 - **ONTOLOŠKE KONCEPCIJE** – varijante po pitanju kvantitete bitka:
 - MONIZAM – samo 1 bitak
 - DUALIZAM – 2 bitka
 - PLURALIZAM – više od 2 bitka
 - **ONTOLOŠKA GLEDIŠTA** – varijante po pitanju kvalitete bitka:
 - MATERIJALIZAM – bitak materijalan
 - IDEALIZAM – bitak nešto nematerijalno
 - objektivni idealizam – čovjek je produkt bitka
 - subjektivni idealizam – bitak ovisi o čovjeku
- **ANTROPOLOGIJA** – filozofija čovjeka
- **ETIKA** – filozofija morala
 - **autonomna etika** – izvor morala je u samom čovjeku

- **heteronomna etika** – izvor morala je nešto izvan čovjeka
 - **eudajmonizam** – cilj moralnog djelovanja je sreća (blaženstvo) onoga koji djeluju
 - **hedonizam** – cilj moralnog djelovanja je doseganje ugone (užitka) i izbjegavanje neugode (boli)
 - **utilitarizam** – cilj moralnog djelovanja je ostvarivanje koristi svih koji su djelovanjem zahvaćeni
 - **perfekcionizam** – cilj moralnog djelovanja je usavršavanje, napredak na nekom polju...
- **ESTETIKA** – filozofija umjetnosti
- **GNOSEOLOGIJA** – ili spoznajna teorija
 - **GNOSEOLOŠKE KONCEPCIJE**
 - RACIONALIZAM – razum glavni izvor ljudske spoznaje
 - EMPIRIZAM – iskustvo glavni izvor
 - SENZUALIZAM – osjetila glavni izvor spoznaje
 - **KRITICIZAM** – Kantova kritička sinteza empirizma i racionalizma
 - INTUICIONIZAM – intuicija put do najvažnijih istina
 - IRACIONALIZAM – niječe primat razuma
 - MISTICIZAM – stanje ekstaze, transa i sl.
 - VOLUNTARIZAM – volja glavni izvor
 - **GNOSEOLOŠKA GLEDIŠTA** –
 - DOGMATIZAM – moguća je sigurna i potpuna spoznaja
 - SKEPTICIZAM – nije moguće spoznati objektivnu istinu
 - **KRITICIZAM** – sinteza dogmatizma i skepticizma – **agnosticizam** = postoji neprekoračiva granica spoznaje

1. ANTIČKA FILOZOFIJA

KOZMOLOŠKO RAZDOBLJE

MILETSKA ŠKOLA – TALES («otac filozofije»), ANAKSIMEN, ANAKSIMANDAR

- **arhe** – prauzrok, pratemelj
- odgovori: **voda** (Tales), **zrak** (Anaksimena), **apeiron** (Anaksimandar)
- apeiron – beskonačno, kvalitativno neodređeno
- **monizam** i **materijalizam**
- **hilozoizam** – svaka stvar prožeta životom
- pojam prirode – **fysis**

PITAGOREJSKA ŠKOLA – predstavnici: PITAGORA I FILON

- važnost **količinskih odnosa**
- **broj je bit svega**
- osnovna kategorija – **kvantiteta (kolikoća)**
- **mistika** – broj 10 savršen

HERAKLIT - **kretanje** je bit svijeta – sve teče («Panta rei»)

- **vatra** – simbol kretanja
- borba suprotnosti koje teže harmoniji
- svijetom vlada **logos**
- većina ljudi ne shvaća logos - treba **racionalna spoznaja**

ELEJSKA ŠKOLA – KSENOFAN, PARMENID, ZENON

- **doksa** – privid, varka, od osjetila
- **aletheja** – «pravo znanje», od razuma
- **bitak jest, nebitak nije**
- **«Isto je mišljenje i bitak»**
- nema bivanja i nema mnoštva – sve je bitak, on sve obuhvaća
- Zenon – **aporije** - nedoumice» bez konačnog rješenja
- Ahilej i kornjača

POSREDNICI – EMPEDOKLO, ANAKSAGORA - pluralisti i materijalisti

- Empedoklo – bitak su **4 elementa** – **vatra, voda, zemlja i zrak**
- pokreću ih 2 sile : **Ljubav** (spaja, privlačna sila) i **Mržnja** (razdvaja, odbojna sila)
- Anaksagora – bitak su **homeomerije** – sjemena, čestice
- pokreće ih **nus** – objektivni, svjetski um koji se sam od sebe pokrenuo i dao poticaj za prvo gibanje

ATOMISTI – LEUKIP I DEMOKRIT - postoje čestice koje su nedjeljive – atomi (atomos - grč. nedjeljiv)

- postoje samo atomi i **prazan prostor** (ontološki nebitak) u kojem atomi pravocrtno padaju, sudaraju se, odbijaju ili spajaju
- primarne kvalitete – oblik, veličina, težina, pokret i tvrdoća
- sekundarne kvalitete – boja, miris, okus, temperatura, posljedica međudjelovanja karakteristika atoma i naših osjetila, subjektivne
- mehanicistička uzročnost
- **mračna i prava spoznaja**

ANTROPOLOŠKO RAZDOBLJE

SOFISTI – PROTAGORA, GORGIIJA, TRASIMAH, HIPIJA, KALIKLE...

- poučavaju **retoriku** osobito tehniku uvjeravanja
- teza i antiteza su u ravnoteži
- **eristika** – isprazno nadmudrivanje, brbljanje radi brbljanja
- osnovni pojam – **relativizam**
- mjera po kojoj se procjenjuje je čovjek («*homo mensura*»)
- spoznajni relativizam – senzualizam
- Gorgija – krajnje radikalni, nihilistički stav
- etički relativizam
- politički relativizam

SOKRAT

- optužen da ...»**ne vjeruje u bogove u koje vjeruje država i kviri mladež**»...
- **vrlina = znanje** - etički intelektualizam i optimizam
- **ironija** – «**Znam da ništa ne znam**»
- **majeutika** – porodiljska metoda, Sokrat pomaže «*trudnom duhu da rodi mudrost*»
- **pojmovi** – bit mišljenja je spoznaja općeg, pojmovna
- razgovor teče **induktivno** i završava u općem – **definiciji** nekog pojma

KIRENSKA ŠKOLA – ARISTIP, HEGEZIJA...

- **hedonizam** – uгода (užitak) je moralno dobro, a neugoda (bol) je zlo

KINIČKA ŠKOLA – ANTISTEN, DIOGEN (IZ BAČVE)

- **bespotrebnost** – što manje potreba, te njihovo zadovoljenje na što skromniji način (asketizam)

ONTOLOŠKO RAZDOBLJE

PLATON

- utemeljitelj **Akademije** (fil. škole)
- «**Fedon**» (o duši), «**Fedar**», «**Gozba**» («**Simpozij**» - o ljubavi), «**Država**» (o pravednosti), «**Parmenid**» (o idejama), «**Protagora**» (o vrlini), «**Teetet**», «**Sofist**» (o znanju), «**Zakoni**», «**Obrana Sokratova**» («**Apologija Sokratova**»)
- **METAFIZIKA** - bitak – **IDEJE** – istinski bitak svijeta i bit svega postojećeg
- dio su tzv. svijeta ideja (**metafizički svijet**) koje su uzrok i uzor svega u našem svijetu (**fizički svijet**)
- najviša je **ideja dobra** – sudjeluje u svim ostalim
- **DEMIJURG** – božansko biće koje je oblikovalo vječnu materiji po uzoru na ideje
- objektivni idealizam i pluralizam
- **GNOSEOLOGIJA** – dvije osnovne vrste spoznaje:
 - **1) mnijenje (doks)** – osjetilna spoznaja
 - i. **vjerovanje** – o konkretnim stvarima, pojavama
 - ii. **nagađanje** - o sjenama tih stvari
 - **2) umna spoznaja (noesis)**
 - i. **znanje** – o idejama (jedino pravo)
 - ii. **predočivanje** – područje matematike
- **TEORIJA ANAMNEZE** – teorija sjećanja, svo znanje je u stvari probuđeno sjećanje jer ljudska **duša** je nematerijalna, nedjeljiva i **besmrtna** te između fizičkih egzistencija boravi u carstvu ideja
- **DIJALEKTIKA** – nauka o idejama, prava metoda spoznaje u kojoj se razgovorom, dobro postavljenim, usmjernim i promišljenim pritanjima izaziva u duši sjećanje na svijet ideja
- **EROS (LJUBAV)** – filozofska težnja za spoznajom, mudrošću, trajnim, lijepim, dobrim
- većina ljudi nema pravo znanje već se zadovoljava mnijenjem – «**Usporedba sa spiljom**»
- ETIKA I FILOZOFIJA POLITIKE
- jedinstvo etike i politike (jedina ispravna politika je moralna politika)

Ž	STALE	DOMINANTNI DIO DUŠE	DOMINANTNI DIO TIJELA	PRIPADAJUĆA VRLINA
proizvoditelji		požudni	trbuh	umjerenost
vojnici		voljni	prsa	hrabrost
vladari		umni	glava	mudrost

- «**Sve dok vladari ne postanu filozofi ili filozofi vladari, svijet neće biti bolji**
- primjer aristokracije
- **ESTETIKA** – umjetnost oponaša stvarnost – **teorija mimeze** (*mimesis*), a stvarnost je oponašanje svijeta ideja, umjetnost je sjena sjene, kopija kopije...
- mnoga umjetnička djela daju loše primjere

ARISTOTEL

- **PERIPATETIČKA ŠKOLA**
- djela:«**Organon**» («**Oruđe**» - zbirka 6 logičkih spisa), «**Fizika**», «**O duši**», «**Metafizika**», «**Nikomahova etika**», «**Eudemova etika**», «**Politika**», «**Retorika**», «**Poetika**»
- **PRIRODA JE STVARNI SVIJET**
- najviši rodovi su **KATEGORIJE** – najvažnija on njih je supstancija
- **1. SUPSTANCIJA** – pojedinačne stvari
- **2. SUPSTANCIJA** – pojmovi o pojedinačnim stvarima
- odredio strukturu **logičke definicije** – utvrdi se najbliži rod (lat. *genus proximum*) i onda ga se ograniči s vršnom razlikom (lat. *differentia specifica*)
- **zaključak (silogizam)** – opisao tipične varijacije sheme silogizama – po njemu postoje 3 figure silogizma
- **ISTINA** – slaganje misli i stvari, pojma i predmeta = **TEORIJA ADEKVACIJE**
- **METAFIZIKA** – nadovezuje se na teoriju supstancije

- zbilja, starnost, realnost je jedinstvo biti i pojavem općeg i pojedinačnog – bit je u pojavi , opće (bit) je u pojedinačnom (pojavnom)
- «načela bitka», može se sagledati kroz 4 principa, uzroka – to je **TETRAKAUZALNI SKLOP**:
- **1. causa materialis** – materija, tvar, od čega je nešto – to je ono pojedinačno,
- **2. causa formalis** – forma, oblik, bit – to je ono opće
- **3. causa efficiens** - pokretni uzrok, uzrok kretanja, promjene
- **4. causa finalis** – svrha, cilj promjene, telos
- materija je pasivna , svoje karakteristike dobiva ovisno o obliku, ona može poprimiti određen broj formi, promjenjiva je (svaka materija može imati više od 1 forme)
- forma je aktivna, ona mijenja materiju, ali je sama nepromijenjiva
- sposobnost materije da poprimi različite forme jest njena **POTENCIJA/MOGUĆNOST** da bude nešto drugo
- ostvarivanje mogućnosti - **AKTUALNOST/ZBILJNOST**
- prijelaz iz mogućnosti u zbiljnost, je **KRETANJE/PROMJENA/DOGAĐANJE**
- postoji HIJERARHIJA FORMI – više forme već u sebi pretpostavljaju one niže
- svijet je ustrojen **TELEOLOŠKI** – sve se događa s točno određenom svrhom
- **entelehija** – ono što je oblikovano prema svrsi, svrhovito ostvarenje
- ta čista forma, vrhunac hijerarhije oblika – **BOG**
- konačna svrha svega, sam svoj uzrok, on je – **MIŠLJENJE MIŠLJENJA** – misli samog sebe
- **NEPOKRETNi POKRETAČ** – čista zbiljnost, pokretač, ne djelovanjem već postojanjem = **PSIHOLOGIJA** – «**O duši**»
- stupnjevi duše:
 - **vegetativna duša** – mogućnost rasta
 - **senzitivna duša** – osjetilna
 - **racionalna duša** – razumska
 - čovjek je **ZOON LOGON EKHON** – biće koje razmišlja i govori
- ETIKA** – cilj moralnog djelovanja – postizanje vlastite sreće, blaženstva – **EUDAIMONIZAM** – najvišoj sreći vodi najmoralnije djelovanje
 - dvije vrste vrlina:
 - **ETIČKE** – praktične – naći **PRAVU MJERU**, zlatnu sredinu između krajnosti – ni previše ni premalo
 - npr. hrabrost , velikodušnost, pravednost
 - **DIJANOETIČKE** (razumske) – teorijske
 - to su umnost, znanje, razboritost, mudrost, umijeće
- **POLITIKA** -čovjek je **ZOON POLITIKON** – biće zajednice, društveno, «političko biće»
 - dobar je onaj oblik uređenja gdje vladari vladaju za dobrobit svih, a ne u vlastitu korist, broj vladara nije presudan
 - dobre vladavine (kraljevstvo, aristokracija, republika)
 - loš oblik (tiranija, oligarhija, demokracija)
- **ESTETIKA** – «**Poetika**» - o pjesničkom umijeću – samo dio o tragediji
 - teorija **MIMEZE** – oponašanje, ali ne onog što se stvarno dogodilo već onog mogućeg, stvaralačko i idealizirano
 - postiže se **katarza** – pročišćenje kroz strah i sažaljenje

ETIČKO RAZDOBLJE HELENISTIČKO-RIMSKE FILOZOFIJE

STOIČKA ŠKOLA – **ZENON** (iz Kitiona), **KLEANT**, **HRIZIP**, rimska stoa – **EPIKTET** («Mali priručnik»), **SENEKA**, **MARKO AURELIJE** («Samomu sebi»)
 - *stoa* – trijem, galerija nadsvođena sa stupovima

- nadovezuju se na Heraklita u pitanjima metafizike - materijalnim svijetom upravlja sveobuhvatni kozmički zakon – **logos, sudbina (fatum)**,
- vrline: **AUTARKIJA – samodostatnost** i **ATARAKSIJA** – duševni mir, besstrasnost
- **kozmpolitizam** – jednakost svih ljudi, ideja građanina svijeta

EPIKUREJSKA ŠKOLA – EPIKUR, TIT LUKRECIJE KAR (spjev «O prirodi stvari)

- senzualizam - opažaji su izvor i kriterij istine, osjetila nam signaliziraju je li nešto dobro ili loše - -
- **PRODUHOVLJENI HEDONIZAM** – cilj je odsustvo bola, a ne naslade, odbacuju tjelesne užitke kao mjerodavne - i oni tragaju za **ataraksijom**
- atomistička metafizika – jedina razlika– atomi pri kretanju mogu skrenuti s puta
- uklanjaju strah od smrti – «*Dok smo mi nema smrti; a kad nastupi smrt, tada više nema nas!*»

SKEPTICI – PIRON, SEKST – EMPIRIK («Pironove postavke»)

- **SKEPSA** – sumnja
- 10 troja – načina za suzdržavanje od suda
- relativizam
- **ataraksija** – duševni mir je produkt uviđanja sveobuhvatnosti skepse
- **epohe** – vrlina suzdržavanja od donošenja sudova
- **konformizam** – ništa nije sigurno, lakše nam je kad se prilagodimo okolini i njenim običajima

RELIGIOZNO RAZDOBLJE HELENISTIČKO RIMSKE FIL.

- **FILON** – oslanja se na židovske svete spise i interpretira ih u duhu grčke filozofije
- **NOVOPLATONIZAM (NEOPLATONIZAM) - PLOTIN** – glavni predstavnik
- «apsolutni monizam» - sve nastaje iz Jednog (bitak) procesom isijavanja (emanacije)
- stupnjevi emanacije: Um, ideje, duša, materija – to su oblici bitka (**hipostaze**)
- čovjek se može vratiti Jednom (a to jedino vrijedi) mističnom ekstazom – stanje izvan i iznad svijesti, stapanje s apsolutom (trajno moguće tek nakon smrti)

KRŠĆANSKA FILOZOFIJA – PATRISTIKA

- **GNOSTICI** – spoznajom se isto može doći do objavljenih istina
- **APOLOGETI** – branitelji vjere

AURELIJE AUGUSTIN

- «**Ispovijesti**» (Confessiones) - autobiografija i «**O Božjoj državi**» («De civitate Dei») – tim djelom osnovao **FILOZOFIJU POVIJESTI** kao važnu fil. disciplinu
 - sva pov. je borba dobra i zla
 - zemaljska država (interesi, Kain, rat i bijeda) nikad nije kao nebeska (ljubav, Abel, mir) koja će na kraju pobijediti
- učvršćuje ulogu Crkve u kršćanstvu
- **TEOCENTRIZAM** – ideja da je Bog u svemu i izvor svega
- istaknuti **VOLUNTARIST** – «*Spoznaj da bi vjerovao, vjeruj da bi spoznao*»

- BOETIJE - čekajući smrt piše «*Utjehu filozofije*»

2. SREDNJI VIJEK - SKOLASTIKA

- «*Philosophia ancilla theologiae*» - filozofija je služavka teologije

2 glavna pitanja:

- 1. ODNOS VJERE I UMA** (što ima primat pri spoznavanju – gnoseologija)
- 2. PITANJE UNIVERZALIJIA** (Postoji li nešto opće ili je sve pojedinačno? – metafizika)

Razdioba skolastike (upravo s obzirom na 1. pitanje):

RANA SKOLASTIKA – 9.-12. st. – podudaranje vjere i uma
ZRELA SKOLASTIKA – 13. st. – djelomično podudaranje vjere i uma
RASPAD SKOLASTIKE – 14. st. – renesansa – suprostavljanje vjere i uma

RANA SKOLASTIKA:

IVAN SCOT ERIUGENA

ANSELMO CANTERBURYJSKI – naziva se i ocem skolastike jer od njega potječe skloastički slogan – «*Vjera treba zadobiti uvid!*»!

«*Ontološki dokaz*» za postojanje Boga

PETAR ABELARD – racionalist

- grijeh (zlo) je u namjeri, nakani

HERMAN DALMATIN - pojava prvog hrvatskog filozofa

- ZRELA SKOLASTIKA

ROGER BACON

BONAVENTURA – tal. franjevac, nadmoć vjere nad znanošću

ALBERT VELIKI – njemački dominikanac, zbog učenosti nazvan «*doctor universalis*»

- odvaja filozofiju od teologije – **učenje o dvostrukoj istini**

TOMA AKVINSKI – tal. dominikanac, najveći kršćanski filozof, «*andeoski učitelj*»

- uveo Aristotela kao najvećeg filozofa

- **Istina ne može proturiječiti istini**

- u konačnici, um je ipak podređen vjeri.

- **dokazi za postojanje Boga – «Pet putova k Bogu»:**

- 1. *Kozmološki dokaz*

- 2. Bog je prvi uzrok (on sam ničim uzrokovan)

- 3. sve je nužno po nečem izvan sebe, jedino je Bog nužan sam po sebi

- 4. jedino savršenstvo

- 5. krajnja svrha – *teleološki dokaz* – u svijetu postoji red i težnja za ciljem

- najviši stupnjevi su **transcendentalije** – određenosti koje se potpuno nalaze na svakom biću. To su:

- «jedno»
- «istinito»
- «dobro»
- «stvar»
- «nešto»

- **duhovna duša** je nematerijalna i besmrtna, ona je istodobno i oblik tijela, funkcije niže duše (aktuiranje tijela, života i osjetilnosti) u njoj su prevladani

- PRAVO I DRŽAVA – u državi strah od kazne treba privesti čovjeka sebi samome, svojem vlastitom boljem razumi, kako bi dobrovoljno činio ono što treba činiti

- najopćenitije načelo: «*Dobro treba činiti, a zlo izbjeavati*»

- cijeli dekalog (10 božjih zapovijedi) su prirodni zakon

- «*Summa theologica*» («*Teološka suma*»)- glavno djelo

- 1879. tomizam je postao službeno učenje katoličke crkve

DUNS SCOT – Tomin oponent, «*doctor subtilis*»

- nastavljači – **sukob tomizma (intelektualizma)** i **skotizma (voluntarizma)** unutar crkve

- **filozofija** – teorijska znanost – temelji se na razumu – istine vrijede za sve – cilj: **znanje**

- **teologija** – praktična znanost – temelji se na volji – istine vrijede samo za vjernike – cilj: **ljubav** (više od znanja)

MEISTER ECKHART – glasoviti srednjovjekovni **mistik**

RASPAD SKOLASTIKE

1. WILLIAM OCCAM – «*doctor invincibilis*» (nepobjedivi učitelj)

- - znanost i vjera su heterogeni.

- **okamizam** – učenje zabranjeno u 1. pol. 14. st. u Parizu, ali se ipak širi

2. NIKOLA KUZANSKI – bavi se i prirodnim znanostima, matematikom, a naročito astronomijom

- UČENJE O JEDNOM

- bog je omninominabilan – morao bi se nazvati svim imenima
- **DOCTA IGNORANTIA** – «učeno neznanje» - trebamo mnogo učiti i znati da bismo shvatili vlastito neznanje

RASPRAVA O UNIVERZALIJAMA

REALIZAM – opće postoji

EKSTREMNI REALIZAM

- opće postoji i to prije i neovisno od pojedinačnog
- **UMJERENI REALIZAM**
- opće postoji, ali sve pojedinačno ima u sebi svoju bit

NOMiNALIZAM – nema općeg po sebi

EKSTREMNI NOMINALIZAM – postoje samo pojedinačne stvari, a opće je samo riječ, ime (nomen)

UMJERENI NOMINALIZAM (KONCEPTUALIZAM) – opće postoji u umu kao pojam

3. NOVOVJEKOVNA FILOZOFIJA:

FILOZOFIJA RENESANSE

- **EUROPSKI FILOZOFI RENESANSE:**

- **GIORDANO BRUNO**

- optužba: «Naučava nauku o beskonačnosti svemira i mnoštvu svijetova»
- panteizam – bog jest priroda, svijet, kozmos – «*Priroda je Bog u stvarima*»
- čovjek – može poboljšati svijet svojim trudom i radom, gradi svoju sudbinu i sreću – on je **homo-faber** (čovjek-radnik)

- **NICCOLO MACHIAVELLI** – odvaja politiku od etike – djelo «Vladar»

- parafraza «Cilj opravdava sredstvo»

- **THOMAS MORUS** – utopist – djelo «Utopija»

- **TOMASSO CAMPANELLA** – utopija «Grad sunca»

- **PARACELsus** – osnivač moderne medicine, mistik i magičar prirode

- **MICHEL DE MONTAIGNE** – «Eseji» («Ogledi»)

- **HUGO GROTIUS** – utemeljitelj međunarodnog prava

- **HRVATSKI FILOZOFI RENESANSE:**

- **MARKO MARULIĆ** – «*Upućivanje u čestit i blažen život po primjerima svetaca*», - spaja stoicizam i platonizam s kršćanskom filozofijom, tvorac riječi psihologija

- **FRANE PETRIĆ** – rodnom sa Cresa

- djela: utopija «*Sretan grad*», glavno djelo «*Nova sveopća filozofija*»
 - o izraziti Platonist, borbeni antiaristotelovac
- Teorija **emanacije**: vjeruje u postojanje kozmičke duše (*anima mundi*) koja prožima i neživu tvar – **panpsihizam**.
- U estetici zastupa **antimimetičku teoriju** – umjetnost treba prikazivati nevjerovatno, čudesno, jer čuđenje je pravi izvor i pjesništva i filozofije.

- **MATIJA VLAČIĆ ILIRIK** – iz Labina, protestant, suradnik Martina Luthera

- Postavlja protestantski pesimizam i fatalizam
- djelo «*Ključ (za tumačenje Svetog pisma)*»
- utemeljitelj novovjekovne **hermeneutike** (znanost o tumačenju teksta, opće metoda razumijevanja) – ne smije se čupati iz konteksta

- **FAUST VRANČIĆ** – iz Šibenika, autor petojezičnog rječnika

- djelo «*Novi strojevi*» - definicija čovjeka kao **homo volansa**.

EMPIRIZAM I RACIONALIZAM

RENE DESCARTES -«Raspriava o metodi», «Meditacije o prvoj filozofiji»

- **metodička sumnja (kartezijanski skepticizam)** – korištenje sumnje kao metode – sredstva kojem je konačni cilj dolaženje do nepobitnih i sigurnih istina
- Descartesov cilj – pronaći ono što je toliko jasno i razgovjetno da se ne može u to posumnjati i to uzeti kao početnu istinu
- PRAVILA METODE:
 - **jasnoća i razgovjetnost** – samo to prihvaćamo kao istinito
 - **pravilo analize** – složene probleme treba raščlaniti do jasnih i razgovjetnih dijelova
 - **pravilo sinteze** – jednostavne dijelove treba pravilno spojiti
 - **pravilo provjere i sistematizacije**
- ako postoji misao (makar i zabluda) postoji i onaj koji misli – **COGITO, ERGO SUM (MISLIM, DAKLE JESAM)** - dokaz o samoizvjesnosti svijesti (svijest dokazuje postojanje sebe same, kao i nositelja svijesti)
- ontološki dokaz Boga – ako ja kao nesavršeno biće imam ideju savršenstva
- Bog je **jamac istinitosti**
- **urođene ideje** - one do kojih se dolazi neovisno o iskustvu, deduktivno, koristeći samo čisto mišljenje
- METAFIZIKA: - dualizam –dvije supstancije (bitka) – PROTEŽNA STVAR (res extensa) I MISLEĆA STVAR (res cogitans)
- protežna stvar – sve materijalno što zauzima neki prostor
- misleća stvar – duh, ljudska specifičnost, spoznavanje (razum) i htijenja (volja)

PASCAL - postoje moć razuma i moć srca, s tim da «logika srca» ipak upravlja ljudskim životom

BARUCH DE SPINOZA - ekskomunikacija

- **gl. djelo** – «**Etika (geometrijskim redom izložena)**
- monizam – postoji jedna SUPSTANCIJA («*stvar koja postoji tako da joj za postojanje nije potrebna nikakva duga stvar*» –*causa sui*) koju izjednačava s Bogom i prirodom (**panteizam**)
- manifestira se na 2 ljudima spoznatljivim načinima – atributi
- **atributi mišljenja i atributi protežnosti**
- supstancija i atributi su stvaralačka priroda (*natura naturans*)
- njihov produkt su **modusi** – konkretne, pojedinačne misli ili stvari, stanja supstancije, stvorena priroda (*natura naturata*)
- modusi mišljenja i modusi protežnosti se u konačnici podudaraju - to je filozofija identiteta - «**Red i veza ideja su jednaki kao red i veza stvari**»
- bog (priroda) djeluju preko prirodnih zakona koji sve određuju, tako da ništa nije slučajno već uzrokovano nizom neizbježnih kauzalnih veza – DETERMINIZAM («U prirodi stvari ništa nije slučajno»)
- ETIKA – sloboda je **spoznata nužnost** (prirodni zakoni)
- trebamo se vladati po razumu, a odbaciti afekte
- POLITIKA – državi je svrha jamčenje **sloboda građanima**

GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ

- METAFIZIKA:
- djelo «**Monadologija**»
- pluralizam i idealizam (objektivni) – svijet se sastoji od beskonačnog mnoštva supstancija – **MONADA** – duhovnih atoma, neprotežnih i aktivnih, nositelja sila (dinamizam)
- svaka od njih ima **moć percepcije** (predočavanja) i **požude** (uvjet za prijelaz jedne percepcije ka drugoj)
- svaka monada predočuje čitav kozmos (mikrokozmos jednak makrokozmosu), ali ovisno o svom savršenstvu predočava na jasan ili manje jasan način
- HIJERARHIJA MONADA – najbrojnije su monade koje sačinjavaju ono što nazivamo materijalnim («gole monade»), zatim «duševne monade» te «božanske monade»

- monade ne utječu jedne na druge («... nemaju ni vrata ni prozore...») kretanje se objašnjava kroz **PRESTABILIRANU HARMONIJU** – Bog je predodredio i uskladio svaki čin svake monade
- sve je uređeno od strane Boga – «...*Ovo je najbolji mogući svijet*»
- GNOSEOLOGIJA:
- 2 vrste istine:
 - o ISTINE UMA – nužne, provjera po **načelu proturječnosti** (nemoguće suprotno)
 - o ISTINE ISKUSTVA – slučajne, provjera po **načelu dovoljnog razloga**

EMPIRISTI:

FRANCIS BACON

- «Novi organon»
- «*Znanje je moć!*»
- ISTINSKA INDUKCIJA – postupno zaključivanje od posebnijeg prema općenitijem,
- **IDOLI** – ljudske pogreške kojih se treba osloboditi, 4 vrste:
 - o **idoli plemena** – ljudi su pogrešiva vrsta, unosimo više reda nego ga u svijetu ima
 - o **idoli spilje** – zablude tipične za svakog pojedinca, proizlaze iz odgoja
 - o **idoli trga** – najteži, produkt neadekvatne komunikacije
 - o **idoli teatra** – fil. dogme i teorije

JOHN LOCKE «Ogled o ljudskom razumu», «Pismo o toleranciji», «Dvije rasprave o vladi»

- -utemeljitelj spoznajne teorije kao sustavne fil. discipline i utemeljitelj empirizma
- **tabula rasa** – prazna ploča, neispisani list papira, takav nam je duh sve dok ga ne «ispišemo» iskustvom -«*Nema ničeg u razumu što prije toga nije bilo u osjetilima*»
- 2 vrste iskustva, naziva ih i predodžbama (idea):
 - o **izvanjsko** – osjetilno (sensation)
 - primarne kvalitete – objektivne – dobivamo kombinacijom više osjetila
 - sekundarne kvalitete – subjektivne – dobivamo samo 1 osjetilom
 - o **unutarnje** – refleksija (ili samoopažanje) kojom kombiniramo informacije
- 3 stupnja spoznaje:
 - o **intuitivna** – najsigurnija – opažanje, slažu li se ili ne slažu dvije ideje
 - o **demonstrativna** – potrebno više od 2 ideje – zaključivanje, dokaziva
 - o **senzitivna** – otkrivamo nešto novo, novog pripadnika neke vrste
- **LIBERALIZAM** – začetnik liberalne teorije države
država – svrha joj zaštita života, slobode i vlasništva, izvor joj leži u pojedincima i njihovoj slobodnoj volji (to je novost), suveren – narod, podjela vlasti

GEORGE BERKELEY

- **SUBJEKTIVNI IDEALIZAM** – stvari su samo kompleksi osjeta, postoje samo ako su opažene (biti=biti opažen)
- **SOLIPSIZAM** – spoznajnoteorijsko gledište po kojemu postoji samo Ja, da postoji samo svijest sa svojim doživljajima i ništa više izvan nje (solus, ipse = jedini, sam)
- nije solipsist do kraja jer postavlja i ideju Boga (on je biskup) koji je izvor osjeta

DAVID HUME

- svo iskustvo funkcionira na temelju **NAČELA UZROČNOSTI**
- uzročno-posljedične veze uopće nisu tako sigurne kako nam se čini
- počivaju na **običaju ili navici** (očekujemo da će biti onako kako smo već više puta doživjeli)
- doživljavamo vremenski slijed pojava, ali to ne dokazuje kauzalitet i njegovu nužnost
- u svakodnevnom životu moramo se rukovoditi vjerom i navikom, razum nije dovoljan (kontra Lockeu i prosvjetiteljima)

THOMAS HOBBS

- «Leviathan» - biblijska starozavijetna morska neman
- **PRIRODNO STANJE** – stanje prije uspostave društva i države
- po Hobbesu prirodno vlada zakon jačega – «*Homo homini lupus*», čovjek je egoistično, sebično, po potrebi nasilno biće (potencijalni rat svih protiv svijju)
- **DRUŠTVENI UGOVOR** – prvi dogovor među ljudima kojim izlaze iz prirodnog stanja
- suveren – najviša vlast – vladar
- najbolja apsolutistička vlast – što je vladar moćniji, ljudi će se više bojati, a to je jedini način da budu poslušni i ne napadaju se (strah od kazne)

PROSVJETITELJSTVO

- GLAVNI MISLIOCI:

- **MONTESQUIEU** – trodioba vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudbenu
- **DIDEROT I D'ALAMBERT** – urednici «Enciklopedije»
- **LAMETTRIE** – «Čovjek stroj»
- **HOLBACH** – otvoreni ateist
- **VOLTAIRE** – pravo ime Francois – Marie Arouet
- **DEIZAM** – koncepcija tzv. prirodne religije, ideja da je bog kreator svijeta, ali se više ne upliće u zbivanja na svijetu
- zagovaratelj **vjerske tolerancije**, izvor tolerancije vidi u RAZUMU koji ako vodi ljude vodi do promišljenosti, argumentiranog dijaloga i opraštanja
- za crkvu – «*Ubijte bestidnicu!*»
- **JEAN – JACQUES ROUSSEAU**
- nova **osjećajnost** kao pravi put – «*Julija ili nova Heloiza*»
- «**DRUŠTVENI UGOVOR**» I «**O PODRIJETLU NEJEDNAKOSTI**»
- PRIRODNO STANJE – za njega je to bilo idealno stanje: **jednakost, sloboda i suradnja**
- izvor sve nejednakosti **pojava privatnog vlasništva**
- bilo bi divno da je netko spriječio onoga tko je zabivši kolce u zemlju rekao da je to sad njegovo –
- «*Čovjek se rađa slobodan, ali je posvuda u okovima*»
- kritizira pojavu novca i svaki napredak – poziv kroz slogan «*Natrag k prirodi!*»
- DRUŠTVENI UGOVOR –time se stvara **suveren** – to je **cjelina naroda**, suverenost je nedjeljiva i neprenosiva
- suveren treba djelovati putem **opće volje** – sve volje koje kao motiv imaju zajednički interes (opće dobro), a ne putem **volje svih** – zbroj volja u kojem svatko gleda samo svoj interes
- VLADAVINA – država se ustanovljuje time što narod (suveren) predaje izvršnu vlast nekome
- zakonodavna vlast se ne predaje, zakonodavac mora biti narod i to u cjelini
- FILOZOFIJA ODGOJA – «*Emile ili o odgoju*»
- **prirodni odgoj** – ljudi su urođeno pozitivni i cilj odgoja je spriječiti da se dijete udalji od svoje prirode

- HRVATSKA I PROSVJETITELJSTVO:

- **RUDER JOSIP BOŠKOVIĆ**
- glavno djelo «*Teorija prirodne filozofije*»
- ATOM – osnovni pojam, to su **neprotežne točke** koje su odijeljene u praznom prostoru (diskontinuiranost prostora)
- vladaju **privlačna i odbojna sila** među atomima
- ta sila ovisi o međusobnoj **udaljenosti atoma**
- takva atomistička koncepcija naziva se **dinamički atomizam**

D)KLASIČNI NJEMAČKI IDEALIZAM

IMMANUEL KANT

- glavna djela su mu tri kritike koje odgovaraju na temeljna filozofska pitanja:

- *Što mogu znati?* – «Kritika čistoga uma»
- *Što trebam činiti?* – «Kritika praktičnoga uma»
- *Čemu se smijem nadati?* – «Kritika rasudne snage»
- ova se tri pitanja sjedinjuju u najvišem fil. pitanju – *Što je to čovjek?*

- GNOSEOLOGIJA

- **KRITICIZAM** – naziv za Kantovu filozofiju kojim se naglašava njegov kritički pristup, pokušaj da propita um sam, njegove mogućnosti i granica
- to je kritička sinteza empirizma i racionalizma u kojoj se odbacuju ekstremne postavke oba pravca
- svaka se spoznaja sastoji od SADRŽAJA i OBLIKA spoznaje
- sadržaj (ono što spoznajemo, npr. ovaj čovjek je takav i takav) dobivamo iskustvom, a oblikujemo (npr. u oblik suda) razumom
- sadržaj spoznaji daje OBJEKT SPOZNAJE, a oblik je kao produkt našeg razuma, dakle, proizašao od SUBJEKTA SPOZNAJE
- *«Zorovi bez pojmova su slijepi, pojmovi bez zorova su prazni»*
- **KOPERNIKANSKI OBRAT** – izokrenuo je odnos subjekta i objekta (kao i Kopernik odnos Zemlje i Sunca), objekt kruži oko subjekta
- **TRANSCENDENTALNI OBLICI MISLI (UVJETI SPOZNAJE)**
- transcendentalno – **a priori**, prediskustveno
- naši oblici misli (spoznajne moći) postoje:
 - o neovisno o iskustvu
 - o omogućuju iskustvo
 - o ne prekoračuju granice iskustva
 - o **OBLICI OPAŽANJA – prostor i vrijeme**
 - obrađeno u odjeljku – *«Transcendentalna estetika»*
 - o **OBLICI MIŠLJENJA – 12 kategorija razuma**
 - najznačajnija je kategorija kauzaliteta
 - obrađeno u odjeljku – *«Transcendentalna analitika»*
- ono što mi o svijetu doznajemo to su samo **POJAVE (PHENOMENI)**
- kad bismo spoznali svijek kakav on uistinu jest spoznali bi **STVARI O SEBI (NOUMENONI)**
- **TRANSCENDENTNO – nadiskustveno**, ono što prekoračuje granice iskustva
- obrađeno u odjeljku – *«Transcendentalna dijalektika»*
 - o kad o njima razmišljamo um nam se zapliće u proturječja – **ANTINOMIJE** – zaplitanje uma u proturječnosti sa samim sobom, proturječja stava samog sa sobom, svi dokazi su jednako uvjerljivi i jednako neodrživi
- iako o tome nikada nećemo imati pravo znanje to ne znači da te ideje treba odbaciti, one nam trebaju biti **REGULATIVNA NAČELA** – u djelovanju, praksi se trebamo ponašati kao da postoji slobodna volja, Bog..., oni su naši vodiči života

- **ETIKA – DOBRA VOLJA** – jedino na svijetu što može biti dobro bez ograničenja, jer je dobro po sebi, nije dobra po samom činu, već po htijenju

- dvije vrste etičkog djelovanja:
 - o **AUTONOMNA ETIKA - moralni čin** — učinjen isključivo IZ DUŽNOSTI
 - o **HETERONOMNA ETIKA – legalni čin** – učinjen samo PREMA DUŽNOSTI
- **KATEGORIČKI IMPERATIV** – *«Radi samo prema onoj maksimi za koju ujedno možeš htjeti da (tvojom voljom) postane opći zakon»*

- druga formulacija: «**Radi tako da ljudskost i u tvojoj osobi i u osobi svakoga drugoga svagda ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo**»
- ESTETIKA – bezinteresno sviđanje oblika je osnova doživljaja ljepote
- FIL. POLITIKE - cilj svjetske povijesti je uspostava najboljeg državnog sustava – **savez naroda vječnog mira**

JOHANN GOTTLIEB FICHTE

- **NACELO DOSLJEDNOSTI** – Fichetov **kategorički imperativ**:
 - o «*Radi tako da bi mogao maksimu svoje volje pomišljati kao vječni zakon za sebe!*»
 - o «*Ispuni svagda svoje određenje!*»
 - **PRAKTIČKI UM** – korjen svakog uma
 - **čin prethodi činjenici**
 - NEGIRANJE «STVARI O SEBI»
 - **SUBJEKTIVNI IDEALIZAM** – apsolut je svijest
 - ta je svijest nadindividualna (nije svijest pojedinca)
 - svijest djeluje prvo kao **Ja** – to je samoopažanje i to je teza od koje se kreće
 - nakon toga Ja postavlja kao svoju negaciju **Ne-Ja** (sve ono što nisam Ja, sve izvan mene)
 - to Ne-Ja je antiteza
 - **začetnik dijalektičke metode** klasičnog njemačkog idealizma
 - beskonačan **tročlani dijalektički niz**: tez, antiteza i sinteza
- KULTURA – vodi progresu

FRUEDRICH WILHELM JOSEPH SCHELLING

- vezan uz **romantizam**
- sve promatra kroz divljenje **PRIRODI**:
 - o u prirodi nije primarno ono materijalno već ono što oblikuje i upravlja materijom – primarne su **sile** (slično Leibnizu i Boškoviću) – idealizam (objektivni)
 - o materija je, u stvari, vječno nastajući produkt djelovanja antagonističkih sila (privlačne i odbojne)
 - o u prirodi se sve događa svrhovito (teleološko gledište), a konačna je svrha **ostvarivanje identiteta**, tj. jedinstva, harmonije suprotnosti - **FILOZOFIJA IDENTITETA**
- stvaralaštvo prirode se u ljudskom duhu najviše manifestira kroz **UMJETNOST** (to mu je najviši vid čovjekove djelatnosti)
 - o **identitet slobode i nužnosti**
 - o «*Ljepota je izraz beskonačnog u konačnom!*»
 - o jedina **nema vanjsku svrhu**, njena svrha je u njoj samoj, ničemu ne služi

GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL

- glavna djela: «**Fenomenologija duha**», «**Enciklopedija fil. znanosti**», «**Osnovne crte filozofije prava**»
- **APSOLUTNI IDEALIZAM** – naziv za filozofski sustav koji je razvio
 - glavni pojam cijelog sustava, njegov bitak jest **IDEJA**
 - glavna karakteristika ideje jest njena racionalnost, **umnost** koja se ispoljava u strogo strukturiranom svjetskom procesu
 - spoznaja – budući da postoji identitet svijesti i svijeta (umnost i zbilja se podudaraju) spoznaja je moguća
 - o čovjek je umno biće: «*Sve što je umno ujedno je i zbiljsko, sve što je zbiljsko ujedno je u umno*»
 - ideja se razvija i tek na kraju dolazi do svijesti o sebi, tek je na svršetku ono što doista jest

- **PANLOGIZAM** - tako Hegel naziva svoj sustav jer je sve prožeto tom idejom, njenom umnošću i cjelokupna ljudska povijest i dostignuća ljudskog roda nisu ništa drugo nego stupanj u samorazvoju ideje
 - o **zakonitost spoznaje je ujedno i zakonitost zbilje**
- sve je umno jer je prožeto idejom, čovjek je umno biće, mišljenje i bitak su istovijetni
- taj **svjetski proces** ima točno zadani kraj gdje će se ispoljiti prava bit svega, tada će svijet doći do svoga cilja i svrhe, ideja će se napokon razviti do svog čistog oblika, do same sebe
- ideja povijesti:
 - o **pojave i zbiljnosti**
 - **pojava** – sve slučajne i prolazne egzistencije,
 - **zbiljnost** – ono nužno, ono što ima bitak (ideju) u sebi, važan dio lanca samorazvoja svijeta
- **- ISTINA -istina je cjelina**
- ideja se razvija kroz **DIJALEKTIČKI PROCES**, to je zakonitost odvijanja svega i iskazana je kroz neprekinuti proces - **put samorazvitka bitka**
- tročlani dijalektički niz:
 - **teza** (afirmacija)
 - **antiteza** (negacija teze)
 - **sinteza** (negacija negacije)
- **SHEMA SUSTAVA**:

Osnovni dijalektički niz:

4. **LOGIKA** – tu je ideja apstraktna, prazna, nesvjesna sebe i drugoga
 5. **FILOZOFIJA PRIRODE** – priroda mu je drugobitak, negacija ideje jer se ideja u prirodi nalazi otuđena, izvan sebe zato jer je vezana uz materiju, postala je konkretna, ali je još nesvjesna
 6. **FILOZOFIJA DUHA** : - ideja je konkretna i svjesna
- LOGIKA – nauka o bitku (kvaliteta, kvantiteta, mjera), nauka o biti (bit, pojava, zbiljnost) i nauka o pojmu (subjektivni pojam, objekt, ideja)
 - FILOZOFIJA PRIRODE – mehanika, fizika, organika
 - FILOZOFIJA DUHA :
 1. **subjektivni duh** – antropologija, fenomenologija, psihologija
 2. **objektivni duh** – pravo, moralitet, ćudorednost
 3. **apsolutni duh** :
 - a. umjetnost (oblik zora)
 - b. religija (oblik predodžbe)
 - c. filozofija (oblik čistih pojmova)
- Primjeri dijalektičkog trokračja:
 - o **pravo – moralitet – ćudorednost**
 - o **oblici države**:
 - istočnjačke despocije – samo 1 slobodan
 - Grčka – mnogi slobodni, ali mnogi robovi
 - germanska – «*tek su germanske nacije u kršćanstvu došle do svijesti da je čovjek kao čovjek slobodan*»
 - o **kazneno pravo – nepravda – kazna** (ponovna afirmacija prava)
 - o **oblici umjetnosti**:
 - simbolična umjetnička forma - arhitektura
 - klasična umjetnička forma – kiparstvo
 - romantična umjetnost

- slikarstvo
- glazba
- poezija

SUVREMENA FILOZOFIJA

ARTHUR SCHOPENHAUER

- «*Svijet kao volja i predodžba*»

- **VOLUNTARIZAM** – svijet je iracionalan, tako i naš život, u životu nas vodi **slijepa i bezumna volja za životom** (slijepa, neduhovna, besmislena)

- **PESIMIZAM** – svijet je jedno grozno i neprivlačno mjesto, život je stalna bijeda, a svjetski povijest besciljno je lutanje – «*Ovo je najgori od svih mogućih svjetova*»

- **besmislenost života**

- **ETIKA** – jedini izlaz iz patnje predstavlja odustajanje od života i umrtvljenje volje (budistička **nirvana** – nijekanje individucije), **suosjećanje** s patnjama drugih (trenutačni eskapizam, svi smo braća po patnji) i doživljavanje **katarze** u umjetnosti (osobito glazbi)

SOREN KIERKEGAARD

- «*Strah i drhtanja*», «*Ili-ili*», «*Pojam tjeskobe*», «*Stadiji na životnom putu*», «*Bolest na smrt*»

- **TJESKOBA** – proizlazi iz mogućnosti slobode, grijeha, odlučivanja i odgovornosti. Ne može se izbjeći, to nam je temeljno stanje kao duhovnim bićima

- **EGZISTENCIJA** – egzistencija je pojedinačna opstojnost (jedincatost ja i njegovih odluka)

- Razvijamo je u različitim stadijima. **Estetski stil** je usmjeren k prolaznim užicima (Don Juan), **etički** u dosljednosti i odgovornosti (Sokrat), a **religiozni** u distanciranju od ovoga svijeta (Krist)

- **KRITIKA CRKVE** – svaki čovjek mora naći svoj put i odnos s bogom, za to ne treba institucija,

FRIEDRICH NIETZSCHE

- «*Rođenje tragedije iz duha glazbe*», «*Tako je govorio Zaratustra*», «*Volja za moć*», «*S one strane dobra i zla*», «*Genealogija morala*», «*Antikrist*», «*Ljudsko – odviše ljudsko*»

- **NIHILIZAM** – N. kritizira kulturu i moral kakav poznaje i sve one koji su do ovakve situacije doveli

- krivi Sokrata (inzistira na dominaciji racionalnog nad neracionalnim) i kršćanstvo (propagira moral slabosti, potlačenosti, trpljenja i pasivnosti te spas vidi u svijetu izvan ovoga). To treba uništiti, **prevrednovati sve uvriježene vrijednosti** i postaviti novi sustav.

- **KULTURA I UMJETNOST** – počiva na skladu **dionizijskog** (snaga, nagon, strast...) i **apolonskog** (razum, smirenost, pravilo...) elementa – sklad narušen već kod Sokrata inzistiranjem na premoći apolinijskog elementa

- život ima svoje opravdanje jedino kao estetski fenomen, samo s umjetnošću možemo podnijeti život i svladati pesimizam

- **VOLJA ZA MOĆ** – Nietzscheovski voluntarizam. Osnova nas kao ljudi i glavni pokretač našeg ponašanja je volja za moći. Svi žele moć i žele je što više. Lažni (kršćanski) moral je moral slabih koji na taj način žele držati u pokornosti jake.

- **NATČOVJEK** – n. ideal nove aristokracije. Prirodno superiorni pojedinci kojima se mora omogućiti slobodno napredovanje. Sposobniji, kreativniji i odlučniji od ostalih, oni mogu podnijeti više odgovornosti i mogu trpjeti više od drugih.

- «*Natčovjek je smisao zemlje*», «*Bog je mrtav – učim vas natčovjeku!*»

- **VJEČNO VRAĆANJE ISTOGA** («nevinost bivanja») – sve se ponavlja i vraća. - samo natčovjek može podnijeti vječno vraćanje istoga, on voli svoju sudbinu («*Formula za veličinu čovjeka je amor fati*»)

KARL MARX

- djela: «Kapital», «Rani radovi»
- **FILOZOFIJA PRAKSE** – čovjek je biće prakse, njegov se smisao može samo tako shvatiti, a svijet se može izmjeniti samo kroz djelovanje
- **HISTORIJSKI MATERIJALIZAM** – povijest je u stvari proces razvoja proizvodnih snaga i njima prikladnih proizvodnih odnosa (odnosa među klasama)
 - osnova povijesnih promjena je određena razvojem proizvodnih odnosa (tko što posjeduje, tj. koje su klase i odnos među njima) – to je **baza**
 - promjenom baze mijenja se nadgradnja (sve što iz baze proizlazi)
 - **nadgradnja** su: pravo, religija, znanost, moral, država, kultura, umjetnost, filozofija....
 - osobito oštar prema religiji koja je, smatra, dijelom izraz ljudske bijede, a dijelom pokušaj bijega od nje – «*Religija je opijum za narod!*»
- **OTUĐENJE (ALIENACIJA)** – čovjek je otuđeno biće jer nije vlasnik svoga rada, proizvoda svoga rada pa svime time niti sebe samoga - on je u okviru **Carstva nužnosti**
- **REVOLUCIJA** – način preobrazbe društva
 - proletarijat je ona povijesna materijalna snaga koja će ozbiljiti ideju slobode
- **RAZOTUĐENJE (DEZALIJENACIJA)** – moguća samo kroz ukidanje privatnog vlasništva, dakle dosizanjem besklasnog, komunističkog društva
- tek će to biti **Carstvo slobode** – tu prestaje rad koji je određen nevoljom i vanjskom svrsishodnošću

POZITIVIZAM – A. COMTE, J. S. MILL, H. SPANCER

- **ISKUSTVO** – pozitivizam zahtijeva da se filozofija ograniči samo na ono što je moguće empirijski provjeriti (verificirati)
- zahtjeva da spoznaja ostane kod «**pozitivnih činjenica**» i njihova opisa
- «*Znati da bi se predvidjelo, predvidjeti da bi se djelovalo*» (Comte)
 - **ANTIMETAFIZIČKI STAV** – pitanja metafizike su neprovjerljiva pa se odbacuju.

BERTRAND RUSSELL

- glavno djelo – s A. N. Whiteheadom «*Principi matematike*»
- **LOGIČKI ATOMIZAM** – svijet se sastoji od međusobno nezavisnih dijelova – logički atomi
 - stvarni svijet se manifestira kao:
 - **stvari** – imaju različite karakteristike i stoje u različitim međuodnosima
 - **činjenice** – jednostavno jesu, nisu same ni istinite i neistinite
- **FILOZOFIJA** – u prvoj fazi vjeruje da je prava filozofija znanstvena i da su osnovni problemi logičke prirode i tiču se spoznaje
 - kasnije – filozofija je negdje «u sredini između znanosti i teologije» - spekulira o onom o čemu nemamo čvrstih znanja

LUDWIG WITTGENSTEIN

- slavno djelo «*Tractatus Logico-Philosophicus*» («Filozofsko- logički traktat»)
- **JEZIK** – u «Traktatu» sve je izvedeno deduktivno, aksiomatskom metodom
 - svijet je skup činjenica, a ne stvari
 - vjernu logičku sliku svijeta daje govor
 - «*Ono što se uopće može reći može se reći jasno, a ono o čemu se ne može govoriti, o tome se mora šutjeti*»
 - **običan govor** – on je pretpostavka svih znanstvenih jezika, značenje pojmova se formira ovisno o situaciji, tj. o tome kakva se «igra njima igra»
 - «**jezične igre**» - npr. učenje, istraživanje, poučavanje, pripovijedanje, zapovijedanje...
 - filozofija treba opisivati postojeći obični jezik i objasniti njegova pravila, a ne stvarati novi jezik
 - filozofija nije teorija već **aktivnost**

RUDOLF CARNAP

- LOGIČKI POZITIVIZAM – jedan od glavnih predstavnika, centar im je bio u Beču i od tad im ime «**Bečki krug**» zovu ih i **novopozitivisti**
- **PRINCIP VERIFIKACIJE** – prihvaćaju se kao relevantni samo oni stavovi koji su načelno **provjerljivi**, tj. mogu se moći provjeravati
- **BESMISLENI STAVOVI** – **neprovjerljivi** jer u biti ništa ne tvrde, to su:
 - o stavovi umjetnosti
 - o stavovi religije – za boga se ne mogu navesti empirijski podaci
 - o stavovi tradicionalne metafizike

KARL POPPER

- izašavši iz «Bečkog kruga» stvara svoju teoriju znanosti – «**KRITIČKI REALIZAM**»
- **PRINCIP FALSIFIKACIJE (OPOVRGLJIVOSTI)** – ne treba provjeravati (možemo u beskonačno) već treba pokušati nešto pobiti, opovrgnuti, ako to ne uspijemo to trebamo prihvatiti kao istinito
- «**OTVORENO DRUŠTVO**» - idealno društvo, društvo bez ideologija
- **KRITIKA HISTORICIZMA** – čini mu se da je «vjera u povijesnu sudbinu puko praznovjerje»

PRAGMATIZAM – Ch. S. PEIRCE, W. JAMES, J. DEWEY, F. C. S. SCHILLER

- **PRAGMA** – grč. rad, djelovanje, djelo, čin
- **PRAKTIČNA KORIST** – slično pozitivistima drže se činjenica i konkretnog, ali ponajprije vode računa o praktičnoj koristi neke teorije. Naši sudovi imaju vrijednost onoliko koliko uvjetuju poželjne praktične posljedice.
- «*Bolji je gram iskustva nego tovar teorija*» (Dewey)

HENRI BERGSON

- djelo «**Stvaralačka evolucija**»
- **INTUICIJA** – jedino intuicija pruža uvid u srž života, ona je bit života, čisto trajanje (kontinuitet, vrijeme, razvoj, stvaranje, sloboda, stvaralačka evolucija)
- **stvaralački polet** (životna sila, *elan vital*) – pokretač razvoja, bitak nije ništa drugo nego to
- *inteligencija je primjerena znanosti*
 - **FILOZOFIJA ŽIVOTA** – njegovu filozofiju svrstavaju u filozofiju života jer u prvi plan stavlja pojedinca i njegov doživljaj svijeta

FENOMENOLOŠKI POKRET:

EDMUND HUSSERL

- osnivač fenomenološkog pokreta
- djelo «**Logička istraživanja**»
- **INTENCIONALNOST SVIJESTI** – jedinstvo svijesti i onoga o sadržaju svijesti (onoga o čemu je ona svijest) – svijest je uvijek svijest o nečemu
- **BITI** – fenomenologija je znanost o bitima, biti se u našoj svijesti pokazuju kao fenomeni
 - bit – *grč. eidos*
- krilatica: *Natrag k samim stvarima*
- **METODA ZAGRAĐIVANJA (EPOHE)** – metoda promatranja svijeta na taj način da se «stavi u zagrade» sve empirijsko i psihološko (jer je slučajno i nebitno) te da se suzdrži (epohe) od izricanja svakidašnjih stavova i mišljenja te će se time doći do biti
 - metodom zagrađivanja otkrivamo čiste biti, a ne činjenice
- **RESIDIUM** - ostatak, ono dobiveno metodom zagrađivanja, došavši do residuuma došli smo do biti

MAX SCHELER

- djela: «Formalizam u etici i materijalna vrijednosna etika», «**Položaj čovjeka u kozmosu**»
- **ANTROPOLOŠKI OBRAT** – temeljno je pitanje «Što je čovjek»
- **DUH** – jedina kvalitativna razlika između čovjeka i drugih živih bića
 - o čovjek je «**otvoren spram svijeta**» - svijet mu postaje predmetom, to je «**odmaknutost od svijeta**»

- vrhunski produkt ljudskog duha kroz povijest je **KULTURA** – od čovjeka stvoreni svijet koji konstituira pojedinca, tako je čovjek i tvorac i produkt kulture
- **MATERIJALNA VRIJEDNOSNA ETIKA** – moralnost ima svoju bazu ne u razumu, već u emocijama
 - **EMOCIJE** su materijalne (sadržajne) vrijednosti, a vrijednosti su u sebi apriorne, npr. ljubav, prijateljstvo...
 - **apriornost** – evidentnost nekog stava o sebi, evidentnost koju iskustvo ne može opovrći ni dokazati
 - vrijednosti su – **objektivne biti**
 - «**logika srca**» namjesto «logike uma» - ljubav je osnovni način prihvaćanja vrijednosti
 - **evolucijski panteizam** – i sam Bog dolazi k sebi tek kroz mnoge zabune i nevolje i kao navlastito božanstvo stoji tek na kraju dugog razvitka

HELMUTH PLESSNER

- **EKSCENTRIČNA POZICIONALNOST** – za razliku od drugih živih bića nemamo postojani centar koji bi nam bio potporanj
 - mi smo i zvan i unutar sebe, nismo posve uklopljeni u okolinu, ali nismo ni potpuno odvojeni

ARNOLD GEHLEN

- **ČOVJEK – MANJKAVO BIĆE** – u našoj vrsti dolazi do «**prijevremenog rođenja**» - spram životinja smo «**nespecijalizirana bića**», dakle, nedostatna, izložena, rizična...
 - nedostatke kompenziramo inteligencijom, sviješću, jezikom te zajedničkim nastojanjima oko institucija (pravo, moral, religija, umjetnost, država, brak...)
 - **institucijama** se čovjek ustaljuje jer ustanovljuje sebi odgovarajući poredak sredine i odgovarajuće oblike ponašanja koji mu omogućuju sigurnost i stabilnost
 - **kultura** – ukupnost za život prerađene prirode, tj. druga priroda

MAX HORKHEIMER

- **FRANKFURTSKI KRUG** – skupina na čelu s **Horkheimerom**, ostali: **T. Adorno, H. Marcuse, E. Fromm...**
- bitna djela: «**Pomračenje uma**» (Horkheimer), «**Dijalektika prosvjetiteljstva**» (Horkheimer i Adorno)
- **OBJEKTIVNI I SUBJEKTIVNI UM** – od prosvjetiteljstva, nažalost, prevladava **subjektivni um** (vidljiv u pozitivizmu i pragmatizmu) koji procjenjuje stvarnost prema različitim interesima, zaokupljen je sredstvima i ciljevima, a zaboravljen je **objektivni um** koji teži istini radi istine same
- **POKORNI TIP I TIP OTPORA** – **pokorni tip** se služi subjektivnim umom, nastoji se prilagoditi okolini, gubi individualnost i očituje se kao član organizacije, a **tip otpora** vjeruje u objektivni um, ne prilagođava se vladajućim standardima i ne žrtvuje istinu za udoban život

HERBERT MARCUSE

- djelo «**Čovjek jedne dimenzije**»
- **UGODNA NESLOBODA** – prevladavajući osjećaj kod većine potlačenih u industrijskim, kapitalističkim (potrošačkim) društvima
- **LAŽNE POTREBE** – razvijene od strane kapitalističkog društva preko kulture i medija.
- **JEDNODIMENZIONALNI ČOVJEK** – tipičan za suvremena kapitalistička društva gdje je osoba (čak dragovoljno) svedena na svoju potrošačku dimenziju
- tehnološki totalitarizam
- contra naturam – suvremeno industrijsko društvo tretira prirodu kao objekt i nemilosrdno je uništava
- skraćenje radnog vremena – prvi uvjet slobode

ERNST BLOCH

- djela «**Duh utopije**», «Princip nada», «Subjekt-objekt», «Tubingenski uvod u filozofiju»
- **UTOPIJA** – prirodno je čovjeku da stvara idealne nacрте budućnosti
 - **marxizam** je konkretna utopija, filozofija istinske budućnosti.

- *«Humanizam je odrastao u utopiji»*
- **NADA** – čovjek ne može bez nade,
- **VRIJEME** – vrijeme je bit čovjeka, kroz nadu i utopije usmjereni smo na budućnost
 - povijesno vrijeme – gusto-puno-tijesno-bogato, ispunjeno zbivanjima, ljudsko
 - prirodno (fizikalno) vrijeme – tromo, «povijest» prirode, spore izmjene
- **NAPREDAK** – smisao ljudske povijesti je uspostava carstva slobode
 - samo tamo je čovjek čovjeku čovjek (*homo homini homo*)

FILOZOFIJA EGZISTENCIJE

- ispoljava se u nekoliko oblika:
 - o FILOZOFIJA EGZISTENCIJE – Karl Jaspers, G. Marcel...
 - o EGZISTENCIJALIZAM – J. P. Sartre, A. Camus, M. Merleau-Ponty...
 - o EGZISTENCIJALNA FILOZOFIJA – M. Heidegger
 - o

KARL JASPERS

- **FILOZOFIJA EGZISTENCIJE** – ime za Jaspersovu fil. orijentaciju
 - *«osvjetljenje egzistencije»* - oslanjanje na svoje snage, nastavak napete igre života, nezaustavljavanje, otvorenost, ostajanje na putu, težnja za apsolutnom komunikacijom...
 - *«Biti čovjek znači postajati čovjekom»*
 - *«filozofska vjera»* - sav ljudski bitak u sebi posjeduje mogućnost da se približi Bogu
 - **ZNAČAJKE EGZISTENCIJE:**
 - o **komunikacija** – neposrednost i ljubav
 - o **sloboda** – egzistencija jest sloboda, tj. mogućnost da se bude ono što nije i da se ne bude ono što jest
 - o **granične situacije** - životna čvorišta u kojem svi naslućujemo fil. pitanja smisla i svrhe, npr. strah, patnja, smrt...
 - izvori filozofije:
 - o sumnja (dvojba) – ne prihvaćanje svega zdravo za gotovo, produktivna sumnja kojoj je cilj samostalno propitati i doći do istine
 - o potesenost – emotivna reakcija na život i svijet
- **GRANICE ZNANOSTI** - znanost ne može dati odgovor o smislu, ne može obuhvatiti i shvatiti egzistenciju
- svaka znanost partikularna
- **DEHUMANIZIRANI SVIJET** – kritika suvremenog svijeta u kojem je sve prožeto mašinizacijom, sve je omasovljeno, gubi se pojedinac..

JEAN-PAUL SARTRE

- djela: *«Bitak i ništa»*, *«Egzistencijalizam je humanizam»*, *«Kritika dijalektičkoga uma»*
- **EGZISTENCIJA** – specifično ljudski način postojanja
 - jedino kod čovjeka **egzistencija prethodi esenciji** - to da postojimo (bačeni smo u svijet) prethodi onome što u biti jesmo, odnosno onome što tek možemo postati
 - o bitak po sebi – masivni bitak, materija, ono gnjecavo, prostorno
 - o bitak za sebe – svijest, egzistencija, u prirodi mu je da se suprostavlja bitku po sebi
- **MUČNINA** – osjećaj koji se javlja kad spoznamo da je sve besmisleno, tj. da nema višeg i dubljeg smisla izvan nas, da naprosto egzistiramo
- **SLOBODA** – osuđeni smo da budemo slobodni, ne možemo izabrati da ne budemo slobodni, jedino ograničenje slobode je sloboda sama
- **TJESKOBA** – osjećaj koji se javlja kad spoznamo da naša esencija (smisao) ovisi o nama samima, da smo osuđeni da budemo slobodni i da donosimo odluke i da smo za njih samo mi odgovorni
- **MARKSIZAM** – egzistencijalizam je nužna nadopuna marksizma

MARTIN HEIDEGGER

- **ČOVJEKOV OPSTANAK** – čovjek jest opstanak, **egzistencija**, on se pita o bitku i nastoji ga shvatiti
- **BRIGA** – način bitka, i to bitak onog bića koje stoji otvorena za otvoreni obzor bitka, ukoliko u njemu izdržava, briga je upravo to izdržavanje
- **NEAUTENTIČNA I AUTENTIČNA EGZISTENCIJA** :
 - **neautentična** je ona u kojoj se ne brinemo istinski o drugima, u kojoj se pasivno povodimo za drugima, a govor nam je isprazno brbljanje, u njoj smo u prvom redu vezani za svijet stvari
 - **autentična** je ona u kojoj stvarno brinemo i pomažemo drugima da nađu sebe i istinski razgovaramo, tu se ostvaruje sloboda kao bit opstanka
- **BITAK** – osnovna filozofska kategorija, kritizira filozofiju jer je zaboravila na to osnovno pitanje (**«zaborav bitka»**). Bitak je u vremenu (budućnost je temeljno vrijeme – ona daje pravu dimenziju i prošlosti i sadašnjosti)
- **TEHNIKA I UMJETNOST**
 - planetarna tehnika je epohalna sudbina zapadne civilizacije
 - umjetnost – «sebe-u-djelo-postavljanje istine bitka»

HANS-GEORG GADAMER

- HERMENEUTIKA** – problem razumijevanja (razlaganja, tumačenja i interpretiranja) osnovni je problem, a ona se upravo time bavi
- **predrazumijevanje** – sve što unosi onaj koji razumijeva, uvijek postoji, ne možemo isključiti sami sebe, svako je razumijevanje pod utjecajem predrazumijevanja onog koji razumijeva:
 - to je **hermeneutički krug**
 - **GOVOR** – svo čovjekovo iskustvo zbiva se kao komunikacija, a posredovano je jezikom
 - govor je hermeneutički fenomen koji prožima sve čovjekove odnose sa svijetom, on je univerzalni medij u kojem se odvija razumijevanje, a svako je razumijevanje izlaganje
 - **RAZ-GOVOR** – dijalog je vrhunac govora jer uključuje mnogostrukost odnosa
 - ideal – Sokratovski dijalog
 - **POVIJESNOST** – simultanost prošlosti, sadašnjosti i budućnosti
 - povijest nije «objektivno zbivanje»
 - **UMJETNOST** – vrelo istine kojemu su obilježja: igra, simbol i svečanost

JURGEN HABERMAS

- **KRITIČKO POSREDOVANJE** – između:
 - 1) kritičke teorije društva i hermeneutičkoga učenja
 - 2) filozofije jezika, pragmatizma i anglo-američke filozofske tradicije
- **POLITIKA** – treba iznova promisliti bit političkoga
- **KRITIKA POSTMODERNE** – odbacuje ideje postmoderne o tome da više nema istine, tj. da je došao «kraj svih velikih istina»
- **TEORIJA KOMUNIKATIVNOG DJELOVANJA** – rezlikovanje rada i interakcije
 - **rad** – instrumentalno djelovanje
 - **interakcija** – komunikativno djelovanje (jezik, ljubav, igra...)
 - o komunikacija – oblik ophođenja uzajamno ravnopravnih subjekata, smisleno saobraćanje – «zajednica istraživača» - komunikacijski model
- **STATUS SVJETSKOG GRADANSTVA** – svako demokratsko društvo mora mu pripremiti put

EMMANUEL MOUNIER

- **«ANGAŽIRANA FILOZOFIJA»** - konkretno djelovanje, potaknut svjetskim ratovima - osniva **«PERSONALISTIČKI POKRET»** i vrlo utjecajan časopis **«Esprit»**
 - najveća kritika usmjerena je na tehničku civilizaciju i komfor:
 - ne treba se prilagođavati slijepo svijetu, najviši cilj je **ostvarenje svijeta osobnosti** jer je samo tada moguće **samostalno i jedinstveno djelovanje osobe**
 - uvida važnost podjele na blokove

MICHEL FOUCAULT

- **AFIRMACIJA POSEBNIH LJUDSKIH PRAVA** – borac za prava različitih društvenih grupa: žena, manjina, seksualnih orijentacija (*queer*)... - ona počivaju na pravu na razliku
- **SMRT ČOVJEKA** – treba promatrati ono različito, posebno, subjektivno – zbiljski živućeg čovjeka u njegovoj neposrednoj životnosti
- **«ARHEOLOGIJA ZNANJA»** - traga za načelima koja su bila tipična za pojedina razdoblja
 - dijakroni pristup povijesti – ne promatra povijest svijeta, nacije, prostora već **posebne povijesti**, npr:
 - o povijest ludila
 - o povijest zatvora
 - o povijest medicinskih shvaćanja
 - o povijest seksualnosti...
- **ZNANJE I MOĆ** – moć se uvijek očituje kao odnos snaga
 - povećanje znanja razrađuje i učvršćuje tehnike moći - stvara se razrađeni sustav metoda za kontrolu nad određenom skupinom, npr. u obitelji, školi, vojsci, bolnici, zatvoru, tvornici...
 - **«mikrofizika moći»** - prodiranje moći i u najsitnije segmente društva

LINGVISTIKA I STRUKTURALIZAM

- **LINGVISTIKA** – pristupa jeziku s njegove tehničke strane
- razvija se u Ženevi – lingvist **F. DE SAUSSURE**
 - razlikovanje **označenog** (stvar, npr. stol) i **označitelja** (riječ s-t-o-l)
- **N. CHOMSKY** – pojam **«LINGVISTIČKE UNIVERZALIJE»** - ono što čini kostur svih jezika
- **STRUKTURALIZAM** – označeno je samo pomoćni pojam korišten da bi se mogla profilirati njegova opreka - znak
 - stavlja se naglasak na **znak**, a ne na označeno
 - otac strukturalizma – C. LEVI-STRAUSS
 - poznati strukturalisti: R. BARTHES, L. GOLDMANN, J. LACAN

JACQUES DERRIDA

- vodeći mislilac **poststrukturalizma**
- **DEKONSTRUKCIJA** – dovodi pismo u središte hermeneutičke filozofije misli
 - ne vidi izvor govora u riječi nego u izvornom pismu – **arhe-pismo**
 - tekst nema čvrstu jezgru
 - **odgađanje** (zatezanje, razlikovanje), tj. stalna igra smjena osješčivanja i potiskivanja
 - cilj dekonstrukcije je pronaći u tekstu ne ono što on direktno govori već što on skriva, koje su mu praznine i proturječja
 - **«Pismo je skrivena istina govora.**

J.-F. LYOTARD

- poststrukturalist
- djelo: «Postmoderno stanje», «Postmoderna protumačena djeci»
- **DEKONSTRUKCIJA «VELIKIH POVIJESNIH PRIČA»**
 - Velika učenja su u stvari obične predznanstvene Velike priče
 - nastupa vrijeme **malih pripovijesti ili pluraliteta mitova**
 - postmoderna je raspad vjere u stalni napredak (što je bio osnovni postulat moderne)

JOHN RAWLS

- djela **«Teorija pravednosti»** i **«Politički liberalizam»**
- **TEORIJA PRAVEDNOSTI** – odvojio teoriju dobra i teoriju prava te pravu dao prednost
 - prioritet prava se očituje u tome da principi političke pravednosti postavljaju granice dopustivim načinima života (nedopustivo izabrati onaj način koji šteti drugome)
 - **pravednost** – nepristranost, objektivnost, čestitost
 - Pretpostavke da bi ljudi izabrali načelo pravednosti:

- **«veo neznanja» izvornih pregovarača** – ne znamo budućnost (i svoj položaj u njoj) pa ćemo nadvladati strasti radi dugoročnih interesa
- **vlastito samouvažavanje ugovaratelja** – nitko ne želi u budućnosti situaciju u kojoj bi se mogli održati samo uz štetu za vlastito samouvažavanje
- Dva oblika načela pravednosti:
 - **načelo jednakih osnovnih sloboda**
 - **princip pravične jednakosti mogućnosti i princip razlike**

